

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVASIYALAR VAZIRLIGI
GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

“AN`ANAVIY XONANDALIK VA XALQ CHOLG'ULARI ”
KAFEDRASI

ANNAKULOVA DILDORA BAYMURATOVNA

Xalq musiqa ijodiyoti

O‘quv qo‘llanma

Ta’lim sohasi: 210000

Ta’lim yo ‘nalishi: An’anaviy xonandalik, cholg`u ijrochiligi.

UO'K:

KBK:

Annakulova Dildora Baymuratovna. "Xalq musiqa ijodiyoti" Guliston:

_____. 2024 yil, ____ bet.

*Mazkur o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan tasdiqlangan Fan dasturida keltirilgan mavzular asosida tuzilgan. Qo'llanmada keltirilgan ma'lumotlar ustozlar va hamkasblarimiz bilim, ko'nikmalariga tayanib hamda bir necha yillik pedagogic tajribamiz davomida o'zlashtirgan malakamizga tayanib jamlandi. O'zbek xalq an'anaviy folklore san'atiga o'zining ijodi bilan o'zbek milliy musiqa ijodining folklore janri xalq dostonchiligiga, baxshichilik an'analariga tayanib yuzlab sherlar, eposlari bilan hissa qo'shgan bobomizdan **Nurmon shoir Abdivoy o'g'lining** nabirasi sifatidava albatta bobomizga loyiq bo'lib ushbu san'atshunoslik yo'nalishida bir necha yillardan beri ta'lim berayotgan pedagog sifatida ushbu qo'llanmaga qo'llandik.*

Keltirilgan ma'lumotlar xalq musiqa ijodi hususan Markaziy osiyo xalqlari, qozoq, qirg'iz, tojik, Turkman, uyg'ur kabi qardosh xalqlar an'anaviy musiqasi va albatta yurtimizning boy musiqa merosi asnosida jamlandi. Ma'lumotlar ilmiy izlanishlarimiz, ustozlarimiz tomonidan yaratilgan kitoblar, monografiyalar, qardosh xalqlarimiz milliy musiqa madaniyatiga doir kitoblardan jamlandi.

Muallif.

Tuzuvchi: Annakulova Dildora

Taqrizchilar:

A.Abdullayeva.

O'zbekiston Respublirasida xizmat ko'rsatgan artist

KIRISH.

Insoniyat yaralibdiki hayotining har bir bosqichida yangi ma'lumotlar, o'zgacha hayot tarsi, zamon va makonga moslashuvi natijasida hamma sohaning ildizlari mustahkamlanib shakllanib kelaveradi. Insonlar o'z hayotiy ijodi professional san'atning yuzaga kelishi va rivojida katta o'rin tutadi. O'z navbatida, professional san'at ham Xalq ijodi rivojiga ta'sir ko'rsatib, uni boyitib kelmoqda. Jamiyatda Xalq ijodi namunalarini saqlash va rivojlantirish, yo'qolganlarini tiklash ehtiyoji o'zining estetik talablarini qondirish, yaxshi yashash va hayotini mukammallashtirishga bo'lgan intilishidan kelib chiqadi. "Xalq musiqa ijodi" fanining asosiy maqsadi - musiqa sohasidagi oliy ta'lim muassasalari talabalariga qardosh qirg'iz, qozoq, tojik, turkman, qoraqalpoq va uyg'ur xalqlarining musiqiy an'analari bilan oshno etish, bu xalqlar musiqa madaniyatida bevosita xalq musiqa ijodiyoti o'rnini ko'rsatish, bu madaniyatlarning rivojlanish bosqichlari haqida atroflicha ma'lumot berish, ularni o'rganish va o'zlashtirishdan iborat. Shuning uchun ham talabalar ma'lum janrlar iborasi, tushunchasi, asarlarni o'zlashtirishlari sohasidagi olib borilayotgan ishlar juda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu fanni o'zlashtirish jarayonida bo'lajak mutaxassislar qardosh xalqlar musiqa ijodiyotidan zarur bilim va ko'nikmalarni o'zlashtiradilar..

Xalq musiqa ijodi namunalarini asrab avaylash yo'lida hamish say harakatlar bo'ladi va buning eng samaralisi bu albatta ta'lim tarbiya jarayonlaridir. Ayni oliy ta'lim tizimida fanni o'zlashtirishdan kelib chiqadigan vazifalar - talabalar turli yo'nalishlarda bilimlarga ega bo'lganliklarini namoyish etishlaridan iboratdir. Ushbu fan bo'yicha talabalar mukammal ravishda musiqiy san'atning tarixiy taraqqiyot jarayoni, nafaqat o'zbek, balki unga qardosh xalqlar musiqiy hayotini, musiqiy san'atning turli janr va shakllarida yaratilgan asarlarni, ijrochi namoyandalar ijodiy faoliyatlari, bosqichma-bosqich rivojlanish jarayoni. ijodkorlar noyob asarlarini tahlil qilish borasidagi bilim va ko'nikmalarni namoyish etishlari zarur. Xalq og'zaki badiiy ijodi (folklor). Inson nutqi shakllanishi bilan xalq og'zaki badiiy ixodining qad. tur va janrlari ham qorishiq holda yuzaga kela boshladi. Kishilik badiiy tafakkurining turli shakllarini o'z ichiga olgan bu

sinkretik ijod namunalari ibtidoiy inson maishati va faoliyatining barcha jihatlari bilan mahkam bogʻlangan boʻlib, qad. odamlarning diniyeʻtiqodiy va mifologik qarashlarini, boshlangʻich ilmiy (empirik) bilimlarini, tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlarini aks ettirgan. Biroqqad. folklorning bunday namunalari bizgacha yetib kelmagan, balki ularning izlari va ayrim qismlari xalqning yashash va turmush tarzi bilan bogʻliq turlituman tasavvur va qarashlarida, xalq urfodatlarini, udumlari, marosimlari, bayramlari tarkibida, baʻzi bir yozma manbalarda, keyingi davrlarda yozib olingan folklor asarlarida qoldiq holidagina saqlanib qolgan. Soʻz sanʻati bu 2 turining mustaqil rivoji, adabiyot va folklor asarlari yaratilgan ijtimoiy muhitdagi farkdar, ijodiy jarayonning xilmaxilligi ularning oʻzlariga xos spetsifik xususiyatlarini yanada kuchaytirdi. Natijada adabiyot va folklor oʻzlariga xos muayyan estetik tizim, janrlar tarkibi, badiiy xususiyatlarga ega boʻlgan soʻz sanʻatining mustaqil 2 turi — ogʻzaki va yozma turi sifatida rivojlanishda davom etdi.

Xalq ogʻzaki badiiy ijodining deyarli barcha janrlari turlituman ijrochi va ijodkorlar faoliyati bilan bogʻliq. Isteʻdodli ijodkorlar folklor namunalari saqlab qolish va keng ommalashtirish bilan birga ogʻzaki anʻanalar doirasida uni yanada mukammallashtiradilar, baʻzan yangilarini ham yarata oladilar. Biroq bunda barkarorlashgan va qatʻiylashgan jamoaviylik anʻanalari yetakchilik qiladi. Ayrim janrlar (mas, topishmoq, maqol kabi) ommaviy xarakterga ega boʻlsa, yaʻni ularning namunalari har bir kishi ozmikoʻpmi ayta olsa, boshqalarining (mas, doston, ogʻzaki drama singari) ijrosi muayyan tayyorgarlikni talab qilgan. Shu tariqa xalq ogʻzaki badiiy ijodi namunalari yaratish va ijro etishda oʻziga xos kasbiy ijodkorlik yuzaga kelgan. Oʻzbek folklorida ijodkor va ijrochilarning kasbiylashuvi nihoyatda rivojlangan. Baxshilar, ertakchilar, askiyabozlar, qiziqchilar, dorbozlar ijrochiligi professional sanʻat boʻlib, uni egallash uchun boʻlgʻuvchi ijodkor maxsus tayyorgarlik koʻrishi va muayyan ustozdan taʻlim olishi zarur boʻlgan.

Xalq musiqasi (musiqiy folklor) — ogʻzaki anʻanadagi musiqasi turi. Ibtidoiy sanʻatda paydo boʻlgan oʻyin usullari, jodu aytimlari, tovushli signallardan tortib

xalq ashula va cholg‘u kuylargacha kabi shakllardan iborat. Boshqa musiqa turlaridan, asosan, turmush jarayoni (urfodat, marosim, bayram va boshqalar)ga bevosita bog‘langanligi bilan ajralib turadi. Aksariyat musiqiy folklor namunalari sof estetik hodisalar ma’nosida emas, kundalik hayot (maishiy, mehnat, marosim va boshqalar) vazifalarini bajaradigan badiiy shakllar sifatida qaror topadi. Ko‘pgina xalq musiqasi namunalari sinkretik shakllar bo‘lib, bularda kuyohanglar so‘z (ko‘shiq, terma, lapar), raqs (o‘yinraqs kuylari), tomosha (musiqiy tomosha) bilan uyg‘unlashgan holda yuzaga keladi. Muayyan badiiy an‘ana va shakl (mas, ohang) andozalariga asoslangan xalq musiqa namunalari turli davr va sharoitda (mas, tinglovchilar yoki ijrochilar tarkibi, ijro etish vaqti, joyi va muhitiga qarab) o‘zgaradi. Shuning uchun har bir musiqiy folklor namunasining bir necha varianti mavjud bo‘ladi.

Musiqiy folklor namunalari badiiy mazmun jihatidan epik (terma, musiqiy ertak, maddohlik, qissaxonlik, afsona kuylari kabi), dramatik (musiqiy tomosha va boshqalar) va lirik (qo‘shiq, lapar, yalla, madhiya va boshqalar) turlarga, ijro etish sharoitiga qarab — maishiy, marosim qo‘shiqlari, mehnat qo‘shiqlari va boshqa turlarga ajratiladi. Xalq musiqasi namunalari xalq (omma) badiiy ongining mahsuli sifatida hayot kechirib, yakka holda havaskor xonanda (guyanda, xalfa va boshqalar), sozanda (do‘mbrakash, dutorchi kabi) tomonidan, shuningdek, ansambl yoki jamoaviy tarzda ijro etiladi. Xalq musiqasi milliy musiqa uslubining asosi, bastakor va kompozitorlar ijodi, ommabop musiqaning muhim manbaidir (qarang Xalq kuylarini qayta ishlash). Musiqiy folklor, o‘z navbatida, professional musiqa san’ati bilan o‘zaro chambarchas aloqada rivojlanadi. Hozirgi davrda xalq musiqa namunalarining qadimiy va o‘zgartirilgani, shuningdek, ular asosida yangidan yaratilganlari mavjud.

Xalq musiqa cholg‘u asboblari xilmaxil. Ular bir xalqqa (mas, qirg‘izlarda ko‘muz, ukrainlarda bandura) yoki asriy tarixiy madaniy aloqadagi turli xalqlarga (mas, uzbek, tojik, uyg‘ur, turkman, qoraqalpoqlarda dutor va boshqalar) mansub bo‘lishi mumkin. Xalq musiqasi namunalarini ijro etish muhiti va boshqa

xususiyatlarini yozib olish bilan musiqiy etnografiya, tadqiq etish bilan musiqiy folkloristika (etnomusiqashunoslik) shugʻullanadi.¹

Muallif sifatida shuni ayta olamanki shajaramizning oliy qatlamida Akademik X.Zarifiy Nurmon shoir avlodi hisoblanamiz. Yaʼni Akademik X.Zarifiy Nurmon shoir bobomiz sanalib ulardan qolgan xalq musiqa ijodi, folklore sanʼatining kata namunalarini otamizdan oʻzimizga meros qilib, uni asrab avaylash yoʻlida qilayotgan say harakatlarimizning biri deb ushbu fanning qoʻllanmasini jamlashga harakat qildim. Ushbu qoʻllanma yordamida Xalq musiqa ijodiga doir maʼlumotlarni eng kerakli, asosiy jihatlarini aniqlab, mavjud manbaalardan oʻrganib qoʻllanma sifatida tayyorladim. Ushbu qoʻllanma barcha ustozlarimiz, yosh pedagoglarimiz, talaba yoshlarimiz uchun dastur vazifasini bajara olishini koʻzlagan maqsadimizning eng asosiysi deb olganmiz.

¹ <https://uz.wikipedia.org> Xalq_ ijodi

Markaziy Osiyo xalqlari musiqa an'analari.

Mavzu rejası:

- 1. Osiyo davlatining umumilliy musiqiy an'analari**
- 2. Markaziy osiyo musiqasining o'ziga hos jihatlari.**
- 3. Markaziy Osiyo xalqlari musiqiy an'alarining o'xshash taraflari (Qardosh halqlarning umumiy, urf an'analari)**

O'rta Osiyo aholisining asosiy qismini turkiy xalqlar (o'zbek, qirg'iz, turkman, qozoq, tojik xalqlari) vakillari tashkil etadi. Bu xalqlarning barchasi musulmonlar, ammo shunga qaramay, ularning kelib chiqishi va madaniyatida katta farqlar bor. Osiyo madaniyatini yaxshiroq tushunish uchun ba'zi Osiyo davlatlarining musiqiy an'analari bilan chuqurroq tanishish kerak. Bu erda biz sizga umumiy nuqtai nazarni o'qib o'rganishimiz mumkin, hatto internet asrida virtual ko'rishimiz, eshitishimiz ham mumkin, ammo kelajakda biz ushbu mavzuni o'rganish bilan hech narsaga erishmaymiz. Millat xalq musiqasini asrashimizni rivojlantirishimiz lozim, biz ko'rib turganimizdek, har bir Osiyo davlatining musiqiy an'analari o'ziga xos xususiyatlarga ega, ammo ularning barchasi bir xil milliylik ruhiyati bilan birlashtirilgan, chunki Osiyo musiqasi sayyoradagi eng qadimgi va eng murakkab musiqa tizimlaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Markaziy Osiyodagi eng musiqa olami keng mamlakatlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy O'zbekiston musiqasi juda uzoq va boy tarixga ega bo'lib, turli uslub va cholg'u asboblari, murakkab ritm va ijrolarga ega. Qirg'iz musiqasi qozoq va turkman xalq kuylari bilan chambarchas bog'liq. Manaschi deb ataladigan sayohatchi musiqachilar va bahshilar qirg'iz xalq uch torli cholg'u asbobi bo'lmish qomuz bilan kuylash va chalish bilan mashhurlar. Turkmaniston musiqasi juda xilma-xil: turli davrlarda turkmanlar orasida mashhur bo'lgan 72 ta musiqa asboblari ma'lum. Ulardan ba'zilari o'tmishda qoldi, boshqalari bugungi kungacha saqlanib qolgan.

Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati ichida eng yoshi Qozog'iston musiqasidir. 20-asr boshlariga qadar u faqat xalq amaliy san'atini namoyish etgan. Unga turkiy xalqlarning hikoyachilar (aytuvchilar, bahshilar, shoirlar,...) tomonidan xalq cholg'ulari jo'rligida ijro etilgan improvizatsiya epik asarlariga asos bo'lgan. 1930-yillardan boshlab professional musiqa san'ati shakllana boshladi. Bugungi kunda Qozog'iston jahon musiqa madaniyati markazlaridan biri bo'lib, u dunyoning turli burchaklaridan mehmonlarni turli musiqa festivallariga jalb qiladi. Osiyo musiqasi dunyodagi eng qadimgi badiiy an'analardan biridir. Osiyo musiqasi, shuningdek, alohida asboblari va so'zlarga e'tibor qaratish, mavhum musiqadan kam foydalanish bilan ajralib turadi. Mintaqada yuzlab asboblari mavjud. Markaziy Osiyo musiqasi mintaqada yashovchi ko'plab madaniyatlar va xalqlar kabi keng va noyobdir

Markaziy osiyo musiqasining o'ziga hos jihatlari.

- ❖ Bir maromda , ohangga, ijroga urg'u berish , bir hil ritmda juda ko'plab ohanglar yordamida ming hil tasurot uyg'otuvchi
- ❖ milliylikka alohida yondashuv, milliy musiqa asboblarga e'tibor qaratish: orkestr qanchalik katta bo'lishidan qat'iy nazar, har bir asbob o'z ohangini ijro etgani uchun o'z o'rnini bor va uni eshitish uchun mo'ljallanganligi.
- ❖ Qo'shiq matnining an'analari, urf – odatlar ruhiyatida yaratilganligi, har bir musiqiy asarning ma'lum bir voqea va mavzuga yo'naltirilganligi, bu musiqada abstraksiyadan juda kam foydalanishni bildiradi. An'anaviy Osiyo musiqasida asar nima haqida ekanligini ko'rsatadigan sarlavha yoki so'z bo'lishi uning asosiy jihatlari sanaladi.

Markaziy osiyo xalqlari milliy musiqalarida aniq voqealar mavjud bo'lib, uni ijro etayotganingizda, kuyni chalayotganingizda va eshitayotganingizda ko'zo'ngingizda barcha voqealar namoyon bo'ladi va

bu hlat bir necha bor eksperementlar yordamida o 'z isbotini topgan. Misol uchun o'zbek milliy musiqa asboblari Buxorocha usullar bilan chalingan kuyda har bir tovush o'z vaqti va joyiga to'g'ri kelgan, o'ziga xos hissiyotni, o'ziga xos semantik ma'noga ega bo'lib, azon chaqirayotgan muazzin ovozi, shaharga kirib kelayotgan karvon yaqinidagi tuya qo'ng'iroqlarining sadolari, nog'ora signallari va o'ziga xos ohangni taralishi hukmdor qal'asi (nagoraxon) darvozasi ustidagi ansambl, karnay-surnay sadosi, doira ritmlari, to'yga chorlash, to'ylarda hofizxonlarning kuylashi – o'yinchoqlar, bazmalar va do'stona bazmlar, tilanchilarning hayqiriqlari va savdogarlarning faryodi, suv tashuvchilar (Buxoroda) va turli hunarmandlarning qo'shiqlari, darveshlar va qalandarlarning marosim qo'shiqlari va raqslari (zikrlari), voizlar va diniy hikoyachilarning g'azabli faryodlari - bozorlarda va odamlar gavjum joylarda maddohlar, temirchilar, zargarlar kabi butun bir voqea ko 'z oldingizda g'aydalanadi.

Qaraqalpoq, qirg'iz , qozoq musiqalarini eshitganingizda behold hayollardan ot chopip borayotgan yam yashil maydon ko 'z o 'ngigga keladi ham. Sivilizatsiya markazlaridan biri bo 'lmish – Markaziy Osiyoda yashayotgan xalqlar jahon ilm-fani va madaniyati xazinasiga beqiyos hissa qo'shdilar. Ular musiqa san'ati sohasida ham boy va qadimiy merosga ega. Buni Markaziy Osiyo xalqlari musiqa san'ati tarixiga oid qadimiy yozma manbalar hamda bu xalqlarning yuksak madaniyati mavjudligini isbotlovchi arxeologik yodgorliklar ham isbotlaydi. O'rta Osiyodan chiqqan olimlar o'zlarining ilmiy ishlari bilan butun dunyoga mashhur bo'ldilar. Al-Forobiy, Ibn Sino, al-Xorazmiy va boshqa fanning boshqa sohalarida o'lmas asarlarini yaratgan ko'plab buyuk allomalar musiqa nazariyasi ("Ilmi musiqasi") sohasida ilmiy asarlar yaratib, tarixda butun bir davrni ochdilar. Sharqda musiqa fanining rivojlanishi. Bu olimlar Sharq xalqlari qo'llagan musiqa nazariyasining paydo bo'lishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Buyuk olim faylasuf, o'rta asrlarda Sharqda musiqa nazariyasi asoschilaridan biri Abu Nasr Muhammad al-Forobiy 871-yilda Sirdaryo bo'yidagi Forob

shahrida tugʻilib, 950-yilda vafot etgan. Oʻrta Osiyodagi turkiy qabilalardan boʻlib, ilk taʼlimni oʻz hududida olgan. Yaxshi bilimga ega boʻlgan al-Forobiy oʻqishni Bagʻdod, Damashq va keyinroq Misrda davom ettirdi. Al-Forobiy ajoyib musiqachi va musiqa nazariyotchisi edi. U oʻz davrining barcha cholgʻu asboblardan qanday foydalanishni bilardi. Ayniqsa, nay va tanbur orqali kuylarni mahorat bilan ijro etgan. Al-Forobiy falsafa, mantiq, matematika va boshqa fanlar boʻyicha yirik ilmiy asarlar yaratgan oʻz davrining toʻlaqonli olimlaridan edi. Musiqa arifmetika, geometriya va astronomiyani oʻz ichiga olgan matematika fanining sohalaridan biri hisoblangan. Al-Forobiy musiqaga oid asarlarida Sharq musiqasi nazariyasini asoslab berdi. Uning musiqaga bagʻishlangan asarlari “Kitabul-musiqiy al-kabir” (“Katta musiqa kitobi”), “Kilamu fil-musikiy” (“Musiqa usullari kitobi”), “Kitobul-musiqiy” (“Musiqa kitobi”) , musiqaga bagʻishlangan qism “Kitobun fi-ihsoil – ulum” (“Ilmlar tasnifi kitobi”), “Kitobun fi-ihsoil-ika” (“Musiqiy ritmlar tasnifi haqida kitob”) va boshqalar. Al-Forobiy va boshqa oʻsha davr olimlarining ilmiy-nazariy asarlari oʻsha davr talablaridan kelib chiqib, arab tilida yozilgan boʻlib, Sharq musiqasi nazariyasining ildiz masalalarini tushuntirib bergan.

IX-X asrlar musiqa madaniyati tarixida Markaziy Osiyodan chiqqan Abu Abdulloh Muhammad ibn Yusuf al-Kotib al-Xorazmiyning “Mafotixul-ulum” (“Ilmlar kaliti”) ensiklopediyasining bir qismi. musiqa nazariyasi ham kichik ahamiyatga ega emas. Al-Xorazmiy ijodi Oʻrta Osiyo xalqlari fan va madaniyati tarixini yorituvchi muhim manbalardan biri hisoblanadi. Sharq olimlari ensiklopediya shaklida yozgan kitoblarida dastlab musiqani falsafaning mavzularidan biri deb hisoblaganlar va shu tariqa oʻz asarlariga falsafaning predmeti sifatida kiritganlar. Ularda, shubhasiz, musiqa badiiy, estetik va ijtimoiy-tarbiyaviy rolini hisobga olganlar. Ammo keyingi davrlarda qomusiy tipdagi kitoblarda musiqa fani matematika predmeti sifatida kiritildi. Al-Kindiy, al-Farobiy, Ibn Sino, al-Xorazmiy va koʻplab mashhur olimlarning asarlari koʻp asrlar davomida Sharq xalqlari musiqa

nazariyasini sharhlashda asosiy manba bo'lib xizmat qilgan va yaratilgan musiqa asarlarining mohiyatini asoslab bergan. Keyingi davrlarda. Al-Forobiy davridan XV asrgacha yozilgan musiqa nazariyasiga oid asarlarning mavzusi va mazmuni (ichki mazmunidagi ayrim farqlarga qaramay) ko'p masalalarda bir-biriga juda yaqin edi. Turli davrlarda yaratilgan va musiqa nazariyasiga bag'ishlangan bu asarlarda ayrim masalalarda qarama-qarshiliklar mavjud.

13-asrning atoqli olimi Sayfiuddin Abdulmo'min al-Urmaviy ba'zi masalalar bo'yicha al-Forobiyning nazariy hukmlarining noto'g'riligini isbotlashga harakat qildi. Bunday qarama-qarshiliklar musiqiy akustika, musiqiy tovush, ritm va boshqalar masalalarida o'z aksini topadi. Bu qarama-qarshiliklar musiqa tarixida uch asrdan ortiq vaqt davomida sodir bo'lgan o'zgarishlarni aks ettiradi. Sharq musiqasi asarlarida qo'yilgan savollar yangi davr musiqasining dastlabki nazariyasiga juda yaqin. Lekin o'rta asrlar musiqa asarlarida Sharq xalqlari musiqasining amaliy jihatlari bilan bog'liq savollar zamonaviy musiqa nazariyotchilarida mutlaqo yo'q. O'rta asr musiqashunoslari nazariya masalalarida al-Forobiy va ibn Sino asarlarida berilgan xususiyatlarni asos qilib oldilar. Musiqa nazariyasi keyingi mualliflar Safiuddin Abdulmo'min, Mahmud bin Mas'ud ash-Sheroziy (XIII-XIV), Xo'ja Abdulqodir Marog'iy (XIV asr "Jomiul-alxon" va "Makasidul-alqon" mualliflari), asarlarida yanada rivojlangan. Al-Qusayniy, Abdurahmon Jomiy (XV asr) va boshqalar. Bu mualliflar asarlarida "maqoma" masalasi eng muhim va muhim masala sifatida qo'yilgan. Chunki musiqa nazariyasini tushuntirishdan maqsad uning jonli musiqa asarlari – maqomlar bilan bog'lanishi va musiqa amaliyoti bilan umumiyligini tushuntirish edi. Bu savollarda maqomlarning nazariy va amaliy jihatlari, umuman, sharq xalqlari jonli musiqa ijodini tashkil etuvchi unsurlar bayon etilgan.

Markaziy Osiyo xalqlari musiqiy an'alarining o'xshashligi ularning yanada takomillashib borishiga asos bo'lgan. Bunda, ayniqsa, o'sha davr saroy musiqa san'ati ta'siri yetakchilik qilgan. Ijrochilik amaliyotida ayniqsa, "Dabiriston" maktabi an'analarga boy bo'lgan. Shahar musiqiy madaniyatida quyidagi yo'nalishlar; Darboriy musiqasi o'sha davrda mohir va mashhur ijrochilarni saroyda jamlab, muayyan kasbiy ijrochilik oliy professional maktabini rivojlantiradi. Diniy-marosimiy musiqa esa, har bir insondan Avestoning 21-kitobi, ya'ni «Gatho»larni maxsus an'analarda qayta bilishni talab qiladi.²

Harbiy musiqa ustoz sozanda - mehtar rahbarligida ijro qilingan va ustoz-shogird tizimida o'rganilgan. Pahlavoniylarning alohida musiqa maktablari bo'lmagan, ular asosan diniy va darboriy maktablarda ta'lim olganlar. Buxoroda shahar ustozona kasbiy musiqasi ancha taraqqiy etgan bo'lib, undan boshqa viloyatlar va davlatlarning sozanda, xonandalari ham ustoz va shogird tarzida ta'lim olganlar Markaziy Osiyo xalqlarining eng qadimgi fol'klor namunalari ba'zi tarixiy yodgorliklar, yodnomalar, ilmiy asarlardagina saqlanib qolgan. Ular miflar, jangnoma ko'rinishdagi afsonalar, qahramonlik va pahlavonlik eposlari, qo'shiqlardan va maqollardan tashkil topgan. Insonning yashash va hayot kechirish tarzi, urf-odatlar, marosimlar, bilan bog'liq ravishda juda ko'p qo'shiqlar yaratilgan. Marosimlar, odatlar turli tuman bo'lganidek, bularga bag'ishlangan qo'shiqlar ham xilma-xildir. Qo'shiqlar xalqning oilaviy bayramlarini. Marosimlarini bezab kelgan. marosim bayramlarida kishilar o'yin-kulgu qilganlar, dam olishgan, yangi mehnat faoliyatiga ilhomlanganlar. Kelajakda nomoddiy musiqa me'rosi va xalq og'zaki ijodiyoti na'munalarini tiklash va zamonaviylikini rivojlantirish masalalariga oid alohida maktabini yaratishni taqozo etadi.³

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Osiyo davlatining musiqiy an'analari qaysilar?
2. Markaziy osiyo musiqasining o'ziga hos jihatlarini bilasizmi?

² Hakimov N. Istoriya ispolnitelstva na narodnix instrumentov Sredney Azii.- D.: Irfon, 1989.- 160 s

³ O'ZBEK XALQ MUSIQA IJODIYOTINING SHAKLLANISH VA TARAQQIYOT YO'LI Zulxumor Mamarasulzoda

3. Markaziy Osiyo xalqlari musiqiy an'analarining o'xshash taraflari nimalarda namoyon bo'ladi?

An'anaviy musiqaning tarixiy rivoji. Ibtidoiy jamiyatga oid ijod shakllari va musiqa ijodiyotining kelib chiqishi.

Mavzu rejasi:

1. Xalq musiqa ijodining og'zaki an'analari.
2. Markaziy Osiyo xalqlarining musiqa cholg'ulari.
3. Markaziy Osiyo xalqlari musiqiy merosini o'rganish borasida olib borilgan ishlar.

An'anaviy musiqa — musiqa ijodiyotining asosiy turlaridan. Qadimdan odamlarning hayotiy ehtiyojlarini qondirish jarayoni (mehnat, ma-rosim va boshqalar)da yuzaga kelib, tarixiy rivoji natijasida ikkita asosiy — xalq musiqa ijodi (musiqiy folklor) va og'zaki an'anadagi professional musiqa (mumtoz musiqa, bastakorlik) qatlamlariga ajratilgan. Og'zaki an'anadagi musiqam. ijodkorlari ommaviy badiiy ongning xususiyatlariga izchil tayanib, muayyan davr, us-lub va boshqalarning estetik qonunlari, ijo-diy qoidalariga qat'iy bo'ysunadi. Shu nuqtai nazardan Og'zaki an'anadagi musiqam., aksar hollarda individual obrazlar yaratishga qaratilgan kompozitorpmk ijodidan farq qiladi. O'z tabiatiga ko'ra, Og'zaki an'anadagi musiqam. nota yozuvida „mustaxkamlangan“ mualliflik asarlardan emas, balki og'zaki shaklda, avloddan avlodga meros bo'lib o'tgan namunalardan iborat bo'ladi. Maz-kur namunalarning badiiy ifodasi turli jarayonlar, o'ziga xos yo'llar or-qali gavdalanadi. Ustozlardan bevosita eshitib o'rgangan namunalarga shogird sozandaxonandalar o'z qissalarini qo'shadilar, yoinki boshqacha variant (yo'l)lar yaratib, ijro etadilar. O'zbek musiqa merosini xalq musiqa ijodi (mehnat va marosim qo'shiklari, yalla, lapar, termalar, o'yin-raqs va lirik kuylar kabi) hamda og'zaki an'anadagi professional musiqa (maqom, ashula, cholg'u yo'llari va boshqalar) janrlari tashkil etadi.

Markaziy Osiyo xalqlarining musiqa cholg'ulari va kuylari, vokal janrlari, dostonchilik ijodiyoti va professional musiqa uslublarining umumiy vaxususiy belgilari. Markaziy Osiyo xalqlarining musiqa merosi juda boy va qadimiy tarixga ega. Ularning an'analari bugungi kunda ham o'z badiiy va estetik qiymatini saqlab kelmoqda. An'ana uzoq o'tmish bilan yangi zamon musiqa madaniyatini bog'lab turish bilan birga uni yanada ilhomlantiruvchi quvvat, qudratli omil ekanligi haqida ko'p olimlar o'z asarlarida ta'kidlaganlari ma'lum. Hozirgi davrda musiqamerosidan, xalq kuy va qo'shiqlaridan ilhomlanib, undan zamonaviy musiqaning turli jabhalarida foydalanilmoqda. Bu o'rinda an'anaviy yo'nalishdan tortib, ommaviy estrada, kuy va qo'shiq, simfonik musiqa, opera, balet janrlarining yangicha yo'nalishlarda rivojlanish jarayonlarini e'tiborga olish joizdir. An'anaviy musiqa ijodiga nisbatan bir nechta o'zarobog'liq atama va tushunchalar qo'llanilmoqda: "Musiqiy fol'klor", "Xalq musiqa ijodi", "Milliy musiqa an'analari", "Musiqamerosi", "Mumtoz milliy musiqa", "Ustozona musiqa" va boshqalar. Har bir tushuncha an'anaviy musiqa ijodining ma'lum xususiyatlarini aks ettiradi. "Xalq musiqa ijodi" atamasi xalq urf-odatlarini, turli marosim va bayramlari bilan bog'liqligini, ularni turli sharoitlar ta'sirida yuzaga kelganligini aks ettiradi.

Xalq og'zaki ijodida til muhim rol o'ynaydi. Chunki til ushbu merosni ifodalashda va kelgusi avlodga yetkazishda eng asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Undagi ijodning tur va janrlari juda keng. Uning tarkibiga mif, afsona, rivoyat, ertak, maqol, matal, doston, masal, hikmatli so'zlar, tez aytish va boshqa janrlar, muxtasar qilib aytganda xalq merosining og'zaki ravishda ifodalanadigan barcha tur va janrlari kiradi. Mashhur tarixchi Sharafiddin Ali Yazdiy o'zining "Zafarnoma" kitobida Amir Temur davrida o'tkazilgan musiqiy anjumanlar haqida to'xtalib, "Yaxshi ovozli xonandalar kuylashni boshlab, g'azalu naqsh aytur erdilar. Va turku mo'g'ul, xitoyu arab va ajamdir har kim o'z rasmi bilan nag'ma aytur erdi", degan ma'lumotlarni keltiradi. Eng qadimgi fol'klor namunalari yozuv

yuzaga kelmasdan ancha oldin paydo bo'lgan va yozma adabiyotning tashkil topishiga muhim hissa qo'shgan. Ular asl holda bizgacha yetib kelmagan yoki yetib kelganlari ham og'izdan og'izga, avloddan avlodga o'tish jarayonida ijodiy ishlangan. Ushbu masala yuzasidan Markaziy Osiyo xalqlari musiqiy merosini o'rganish borasida musiqashunos-manbashunos olimlar I.Rajabov, F.Karomatli, O.Matyoqubov, A.Nazarov, R.Abdullaev, O.Ibrohimov, S.Saidiy, R.Yunusovlarning ajdodlarimiz musiqa merosini o'rganishga doir olib borgan tadqiqotlari diqqatga sazovordir.

Moddiy madaniy yodgorliklarda shahar madaniyati ko'chmanchi qabilalar madaniyatiga nisbatan ko'proq xajmda saqlanib qolgan. Bu esa ularning arxeologik va tarixiy tadqiqotlarda birdek yoritilmaganligidan dalolatdir.

Har bir davr tarixda o'ziga xos tarzda yoritilgan bo'lib, ijtimoiy hayot, turmush tarzi, madaniyat va ma'naviyati bilan izohlanadi. Xalqlarning madaniyati san'ati bizgacha yetib kelgan namunalari biz, asosan kadim zamonlarga taalluqlilarini arxeologik qazilmalarda topilgan namunalardan bilib olamiz. Bu qazilmalardan topilgan san'at namunalari, turli odam va hayvonlarning suyaklari, imoratlarning peshtoqlarida aks ettirilgan turli tasvirlar, mis, sopol va turli idishlarga tasvirlari tushirilgan san'at namunalari zamonaviy olimlarning tadqiqotlari uchun ash'yoviy dalillardir. Turli topinish va e'tiqodlar bilan bog'liq bo'lgan maropsimlar. Xalq poetik va musiqa san'ati dastlab sinkretik holatda bo'lgani to'qrisida Avesto kitobi va boshqa qadimgi yozma yodgorliklar, turmushi, ularning urf-odatlari, to'y tomoshalarining elementlaridan gubo'qlik beradi, yuksak salohiyati yunon, rim va xitoy manbalarida ham yakdillik bilan e'tirof etilgan.

Xalq ijodiyoti va kasbiy darajadagi musiqaning umumiy qirralari bo'lishi bilan birgalikda farqli tomonlari ham bor. Fol'klor jamoaviy ijod. Mehat va marosim qo'shiqlarida yoki yor-yor va o'lanlarda ijrochi, tinglovchi, kuy yaratuvchini ajratish qiyin. Xalq ijodiyoti namunalari kuy shakllarini soddaligi bilan ajralib tursa, og'zaki an'anadagi kasbiy musiqa namunalari esa o'zining murakkabligi bilan ajralib

turadi. Bu borada yetakchi janrlar hisoblangan maqom, muqomlar bir ovozli musiqa yuksak ko'rinishi hisoblanadi. Murakkab shakldagi musiqa namunalarini yuqori saviyada ijro etish puxta bilim, tajriba va mahorat talab qiladi. Bu kabi asarlarni idroklash ham ma'lum darajadagi tayyorgarlikni talab qiladi. Musiqiy fol'klor namunalarining aksariyati odatda mehnat va turmush sharoitlaridan kelib chiqqan holda ijod qilinadi, ular hayotiy jarayondan olinadi.

Mavzu yuzasidan savollar.

1. Xalq musiqa ijodining og'zaki an'analari sanalgan folklore namunalari dastavval qayerlarda aniqlangan?
2. Markaziy Osiyo xalqlarining musiqa cholg'ulari haqida bilasizmi?
3. Markaziy Osiyo xalqlari musiqiy merosini o'rganish borasida o'zbek musiqashunos olimlari tomonidan qanday ilmiy ishlar olib borilgan?

Tojik xalq musiqa an'analari.

Mavzu rejasi:

- 1. Tojikistonda musiqa madaniyati**
- 2. Tojikiston musiqa cholg'ulari**
- 3. Tojikiston O'n ikki maqom tizimi.**

Tojikiston musiqasi, madaniyati bilan yaqindan tanishish, millatning ma'naviy boyligi va she'riyatga muhabbatini his qilishning eng yaxshi usullaridan biridir. Bugungi kunda Tojikistonda xalq musiqasining bir nechta uslublari, maktab klassik musiqasi va noyob zamonaviy estrada madaniyati mavjud. Arxeologik topilmalar va qadimiy kitoblar tufayli Tojikistonda musiqa madaniyati ikki ming yildan ko'proq vaqt oldin paydo bo'lganligi ma'lum bo'ldi. Tojik musiqasi haqidagi ilk ma'lumotlar "Avesto"da (miloddan avvalgi VII-V asrlar) uchraydi, unda

afsonaviy qahramonlar haqidagi madhiyalar tilga olinadi. Yana bir dalil sifatida Samarqand, Panjikent va Termiz yaqinida olib borilgan qazishmalar paytida topilgan va 1—7-asrlarga oid sozandalarning terakotadan yasalgan haykalchalari, devor rasmlari va qozonlarga chizilgan rasmlar kiradi. Keyinchalik, o'rta asrlarda

yakkaxon musiqachilar va hatto butun ansamblarning tasvirlari bilan miniatyuralarni ko'rish mumkin.

Tojikiston musiqa tarixini sharq ta'limotiga oid ko'plab risolalar orqali ham o'rganish mumkin. Birinchi yirik asarlar Al-Farobiyning "Katta musiqa kitobi" va Avitsennaning "Musiqa haqida risola" edi. Buyuk olimlar musiqaning tuzilishi, uning qismlari, cholg'u asboblari turlarini tahlil qilganlar. Ix asarlar O'rta asrlar Evropasi mualliflarining asarlariga ta'sir qilishi mumkin edi. Tojik mualliflari Jomiy va Abdulg'adir Marog'iylar va 14—15-asrlardagi boshqa musiqiy risolalarda ritmik musiqa, tovush, dama, cholg'u asboblarining akustik xususiyatlari, shuningdek,

vokal musiqasi va insonning ruhiy holatiga e'tibor qaratilgan. O'sha paytda ko'plab olimlar va shoirlar o'zlarining cholg'u asboblarini yaratdilar - masalan, Avitsenna gidzhak deb nomlangan torli asbobdan foydalangan.

Musiqa asboblari -

Tojikistonning ba'zi cholg'u asboblari Eron, Ozarbayjon va boshqa sharq mamlakatlaridagi milliy asboblar bilan fors madaniyatining bir qismi bo'ladi. Va ba'zi asboblar Hindistonda keng tarqalgan mavzuga o'xshaydi. Tojikistonning eng mashhur torli asboblari dutor, tanbur, dumbrak va qashqar rubobidir. Shamollar o'rtasida, tojikchada "chukuri" deb ham ataladi, eng mashhurlari karnay, qushnay va trubadir. Bundan tashqari, nog'oralar - doira, qayroq, to'plam va tablak bor. Bundan tashqari, Pomirda panjtor, daf, tutik va setor (hind sitori bilan adashtirmaslik kerak) kabi asboblar keng tarqalgan. Tojikistonning bugungi milliy musiqasi shimoliy, markaziy va pomir uslublariga bo'lingan bo'lib, ularning har

biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Tojik musiqasida turli janrlar – marosim, kalendar, mehnat, epik va lirik qo‘shiqlar mavjud.

Tojik xalqining marosim qo‘shiqlariga to‘y, dafn marosimi va oilaviy qo‘shiqlar kiradi. Ushbu qo‘shiqlar marosim jarayoniga hamroh bo‘lgan. Masalan, “Ustoi langi sartarosh” qo‘shig‘i “Oqsoq sartarosh” deb tarjima qilingan kuyov to‘yga tayyorgarlik ko‘rayotgan vaqtda ijro etilgan. Bayramlarda, ayniqsa, bahorda taqvim qo‘shiqlari yangrardi. Tojikistonliklar qorbola bayrami, lola bayrami, Navro‘z va boshqa bayramlarni yorqin nishonladilar. Ular “Boychechak”, “Sairi guli” va boshqa qo‘shiqlarni ijro etishdi. Bundan tashqari, ba’zi qo‘shiqlar erkaklar xori tomonidan birgalikda ijro etiladi. Bugun Tojikistonda eski an’analar tiklanmoqda va har yili “Sayri guli lola” festivali o‘tkazilib, u yerda xalq qo‘shiqlarini eshitish mumkin. Tojik mehnat qo‘shiqlari odatda dalada yoki uyda ishlaganda, kundalik hayotda eshitilar edi. Eng mashhurlari dehqonning er haydash paytida kuylagan "Maida" qo‘shig‘i, shuningdek, to‘quvchining "Ashulai bofan-da" qo‘shig‘i edi. Bunday qo‘shiqlarning ohangi odatda g‘amgin va kichikdir. 20-asrda "Garibiy" deb nomlangan qo‘shiqlar paydo bo‘ldi, ular katta shaharlarda ishlash uchun uylaridan chiqayotganda aytilgan. Biroq Tojikiston musiqasida asosiy va eng ommabop qo‘shiq janri lirik qo‘shiq bo‘lgan va shunday bo‘lib qoladi. Sevgi mavzusi har doim sevimli bo‘lib kelgan va tojiklarda onalik sevgisi haqidagi qo‘shiqlar, oshiqlar o‘rtasidagi dialog qo‘shiqlari, hazil-mutoyiba va boshqalar bor. Shashmakom Tojikiston, shuningdek, O‘zbekiston mumtoz musiqasida eng yirik asar turi hisoblanadi. Tarjimada Shashmakom oltita “maqom” degan ma’noni bildiradi. O‘z navbatida, maqom o‘z miqyosiga ega bo‘lgan alohida kompozitsiyadir. Oddiy qilib aytganda, “maqom” Yevropa mumtoz musiqasida o‘ziga xos syuita analogidir. Va shashmakni butun opera deb atash mumkin va ba’zi asarlar davomiyligi taxminan teng bo‘ladi. Klassik shashmaqom 18-asrda shakllangan, ammo u 11-asrda boshqa shaklda mavjud bo‘lganligi ma’lum. Hatto “Duvozdahmakom”ning bir turi, ya’ni o‘n ikki maqom bor edi. Ilgari bu san’at o‘quvchilarga o‘qituvchidan og‘zaki, yodlash va takrorlash orqali yetkazilgan. Shashmakom “Buzruk”, “Rost”, “Navo”, “Dugoh”, “Segox”, “Iroq” nomli

qismlardan iborat. Bu maqomlarning har birida cholg‘u qismi “mushkilot” va “nasr” vokal qismi mavjud. Bunda cholg‘u bo‘limi “tasnif”, “tarje”, “gardun”, “muhammas” va “sokil” unsurlaridan iborat bo‘lsa, ovozli qismda “saraxbor”, “talqin” kabi elementlarning birikmasi bo‘lishi mumkin. , “nasr”, “talqincha” , “qashqarcha”, “soqinoma”, “ufar” va boshqalar. Vokal partiyalar uchun odatda Rudakiy, Jomiy, Mushfikiy, Bedil kabi shoirlarning asarlaridan foydalaniladi. 2003-yilda YUNESKO Shashmakomni Tojikiston va O‘zbekistondan Insoniyatning og‘zaki va nomoddiy madaniy merosi durdonalari ro‘yxatiga kiritdi. Bugun bu san‘at Dushanbedagi Tojikiston Milliy konservatoriyasida, Xo‘janddagi Maqom akademiyasida, shuningdek, Toshkentda o‘qitiladi.

19-asr oxirlarida Tojikistonda professional musiqa ansambllari madaniyati shakllandi. Shashmakom ijro etgan maqomchilar uyushmalari mavjud edi; "sozanda" - qo'shiq va raqsni birlashtirgan ayollar guruhleri; shuningdek,

“mavrigixon” – Eron madaniyatiga oid musiqalarni ijro etgan musiqachilar guruhleri hisoblanganlar. 1920-yillarda Sovet hokimiyatining kelishi bilan Tojikistonda an'anaviy Yevropa janrlari - opera, balet, simfonik musiqa rivojlana boshladi. Musiqa muassasalari ochilib, birinchi tojik kompozitorlari paydo bo‘ladi. Birinchi tojik operasi “Vose isyoni” 1939 yilda, birinchi “Ikki atirgul” baleti esa 1941 yilda tomoshabinlarga taqdim etilgan. 20-asrning ikkinchi yarmida esa Tojikiston bastakorlari xalq musiqasi va folklor elementlariga

qaytishni boshladilar. 20-asr oxirida, Mustaqillikka erishgandan so'ng, Tojikiston musiqasi jahon madaniyatining janr xilma-xilligini o'zlashtira boshladi – mamlakatda rok, rep, pop, blyuz va hokazo janrlarda musiqachilar va xonandalar paydo bo'ldi. Bundan tashqari, ayrim ijrochilar nafaqat mamlakat ichida, balki xorijda ham tanilgan. Bularning barchasi bilan asl tojik janrlari mashhurligini yo'qotmaydi, shuning uchun siz Tojikistonga kelganingizda, mamlakat musiqa madaniyati haqida to'liq tasavvurga ega bo'lishingiz mumkin.

Musiqa san'ati tojiklar ma'naviy boyligining fundamental asosidir. Qadim zamonlardan boshlab uning yo'nalishlari, janrlari, turlari, shakllarining shakllanishi tojik xalqining ajdodlari – qadimgi sharqiy eroniylar – baqtriyaliklar, sug'dlar, xorazmliklar, parfiyaliklar, shuningdek, boshqa xalqlarning ijodiy faoliyati asosida sodir bo'lgan. O'rta Osiyo, Afg'oniston, Pokiston, Eron, Sharqiy Turkiston hududlarida istiqomat qilgan. Tojiklarning madaniy an'alarining shakllanishida cho'l, o'rmon-dasht hududlarida istiqomat qilgan cho'l mintaqasidagi eron xalqlari (skiflar, sauromato-sarmatlar, sako-massagetlar) badiiy ijodi ham muhim rol o'ynadi. Xitoyning shimoliy chegaralaridan Vengriyagacha bo'lgan Yevroosiyoning dasht va tog' landshaftlari. Tojik musiqasining tarixiy shakllanishi va rivojlanishining eng muhim parametrlarini madaniy-marosim amaliyoti (ruhoniylar an'analari) va dunyoviy shahar hayoti, uning eng muhim jihatlari: saroy-tantanali, harbiy, ritsarlik va musiqachilar gildiyasi faoliyati bilan belgilandi. hunarmandchilik korporatsiyalarining tuzilishi. Professional musiqa san'atining kelib chiqishi shaharning badiiy hayoti bilan bog'liq bo'lib, uning kelib chiqishi miloddan avvalgi 2-ming yillik oxiri - 1-ming yillik boshlariga to'g'ri keladi. Turli hunarmandchilikning rivojlanishi xalq sayillari, marosim-marosim va saroy-marosim amaliyotlariga xizmat qiluvchi maxsus tayinlangan va kasbiy tayyorgarlikka ega kishilarning shakllanishiga yordam berdi.

Tojik musiqasining kelib chiqishi asrlarga borib taqalishini arxeologik va adabiy yodgorliklar, sharq miniatyura san'ati va musiqaga oid risolalar bugungi kungacha yetib kelganligidan dalolat beradi. “Shohnoma”da berilgan rasmlardan biri saroy sozandasi Barbadning Xosrov va Shirin (O'rta asr Sharqining eng buyuk

shoiralaridan biri, fors klassikasining shu nomdagi she'riining qahramonlari) oldida o'ynayotgani epizodini jonlantiradi. she'riyat, Nizomiy). o'jok an'anaviy musiqasida hikoyanavislar – gurg'lixonlar san'ati muhim o'rin tutadi. Tojiklar musiqqa folkloridagi qahramonlik-tarixiy janr asosan Tojikistonning janubiy viloyatlarida keng tarqalgan. Musiqiy dostonning ajoyib ijrochilari Hikmat Rizo, Boboyunus Xudoydodzoda, Haqnazar Qabud, Qurbonali Rajab va boshqalardir.

Bizgacha saqlanib qolgan va bugungi kungacha Tojikistonning janubiy viloyatlari va Tog'li Badaxshon muxtor viloyatida keng tarqalgan qadimiy janrlardan biri falak — lirik va falsafiy yo'nalishdagi musiqiy-poetik janrdir. Falak tojik tilidan "osmon" yoki "taqdir" deb tarjima qilingan. Bu janrda ruboiy, baytning she'riy shakllari, shuningdek, xalq ijodiyoti va mumtoz tojik-fors she'riyatining she'rlaridan foydalaniladi. Odatda falak dutor (dumbrak), torli kamonli cholg'u (gijak) va puflama cholg'u (tutak) jo'rligida ijro etiladi. Falak xalqning orzu-intilishlarini, hayotga, tabiatga muhabbatni, yuksak insoniy g'oyalarni tarannum etish usulidir. Tojik an'anaviy musiqasining boshqa janrlari qatori Odina Hoshimov, Fayzali Xasanov, Gulchehra Sodiqova, Davlatmand Xolov, Navro'zsho Qurbonaseinov, Mo'jan Nazardodova kabi bu janrning saqlanib qolishi va rivojlanishiga mashhur xalq xonandalarining xizmatlari katta.

Mavzu yuzasidan savollar:

4. Tojikistonda musiqa madaniyatining boshqa xalqlar musiqa madaniyatidan ajirilib turuvchi farqi nimada?
5. Tojikiston musiqa cholg 'ularining eng qadimiylarini bilasizmi?
6. Tojikiston O 'n ikki maqom tizimining tarkibiy qismlarini sanang.

Pomir musiqa an'analari. Cholg'ular hamda o'ziga xos kuylar

Mavzu rejasi:

- 1. Pomir musiqa madaniyatining o'ziga hos jihatlari**
- 2. Pomir musiqa cholg'ulari**
- 3. Badaxshondagi puflama musiqiy asboblari**

Pomirning musiqiy san'ati xind -evropaliklarning koinot va borliq haqidagi an'anaviy tushunchalari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan qadimiy marosimlar va urf-odatlardan kelib chiqqan turli xil shakl va janrlari bilan hayratga soladi.

Musiqiy jihatdan ajoyib urf odatga yo'g'rilgan timishalar, qo'shiq, raqs va musiqiy hamrohlik bir-biridan ajralmas va qadimiy diniy va sehrli harakatlarni o'z ichiga olgan holda aniq iziga ega. Pomirning har bir aholisi qo'shiqchilik, aktyorlik, so'zamolik bilan birga raqsga ham mohirona tushish bilan

barcha san'atni o'zlarida jamlaydilar, shuningdek, qoida tariqasida bir nechta musiqa asboblari chalishni ham biladilar.

Pomirdagi musiqa insonga butun hayoti davomida hamroh bo'ladi, u ruhni isitadi, borliqqa yangi o'lchov beradi, aynan u uning ma'naviy ozuqasi va kuch manbai hisoblanadi. Qadimgi Aryan qarashlariga ko'ra, yorug'lik va tovushning birligi koinotni vujudga keltirdi. Butun dunyo va insoniyat uning qismlari uyg'unligida ifodalangan ilohiy musiqa tomonidan boshqariladi. U vaqt va makonni qamrab oladi. Tovushlar orqali odamlar xudolar bilan aloqa qilishlari, boshqa olamlar (ajdodlar va avlodlar), mifologik o'tmish bilan aloqa o'rnatishlari mumkin.

Pamirning deyarli barcha aholisi yaxshi musiqachilar va tinglovchilar bo'lib, ular nozik eshitish qobiliyatiga ega. Har bir Pomir uyida bir emas, balki bir vaqtning o'zida bir nechta musiqa asboblari mavjud - rubab, tanbur, setor, gidjak, nay va doyra (daf), ular egalari uchun eng muqaddas narsalardir. Yong'in, zilzila yoki boshqa tabiiy ofatlar bo'lsa, birinchi navbatda ularni qutqarishgan. Hozirgacha pomirliklar hududlaridagi tog ' g'orlaridan qadimgi musiqa asboblari topilgan, ular

bir vaqtlar xavf ostida bo'lgan paytda yaxshi vaqtgacha yashiringan. Pomir musiqa asboblari Sharq va G'arb uchun eng qadimiylaridan hisoblanadi.

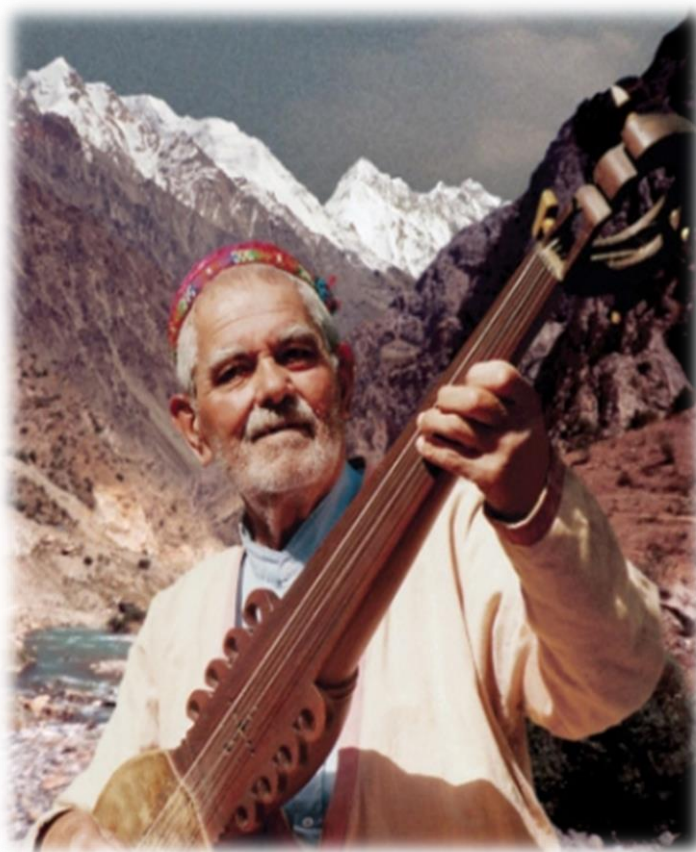
Qadim zamonlardan beri Pamirda yog'och maishiy va maishiy buyumlar, masalan, musiqa asboblari, idishlar, sandiqlar, qutilar ishlab chiqarishda, shuningdek, Pamirning "chid, chod"uyini qurishda ishlatilgan. Pamir ustalarining bu an'analari hozirgi kunda ham saqlanib qolgan. Rubob (rubab, Rabob, ribob) - Pamirda juda mashhur bo'lgan tojiklarning sevimli musiqa asbobi. Ma'lumki, uning nomi o'rta forsha "Ravoda" - "qayg'uli ovoz"so'zidan kelib chiqqan. Sharqiy va G'arbiy Evropada u Rabob, rebab, rebek deb nomlangan. O'rta asrlarda Eronda rubobda kamoncha (mediator) bilan chalishgan. Arablar tomonidan bosib olingandan so'ng, rubob musiqa asbobi sifatida butun Arabiston yarim orolida, Misrda, Shimoliy Afrikada va Andalusiyada mashhur bo'ldi. Rubobni tayyorlash deyarli marosim xususiyatiga ega edi. Usta o'z ustaxonasini (kargo, korga") toza joyda qurdi. Birinchi rubob, afsonaga ko'ra, jannat daraxtidan qilingan bo 'lib birinchi inson odam ato yaratilgan kuni farishtalar tomonidan unda kuy chalingan ekan .

Pamirda rubobning ikki turi mavjud:

- Badaxshon rubobi (rubobi Badaxshoni)
- Afg'on Badaxshon rubobi (rubobi Badaxshoni Afg'oni).

Ularning ikkalasi ham faqat mevali daraxtlardan tayyorlanadi – tut, yong'oq, o'rik ("Rushan tilida tut" tut, "g'uz "(yong'oq),"no 'sh "(o'rik). Ular bir-biridan qanday farq qiladi? Afg'on Badaxshon rubobining tepasida oltita ip (tor) bor va pastki qismida 13 ta ip . Birinchisi qo'chqorning ichaklarini qayta ishlash orqali olinadigan tomirlardan (zil), ikkinchisi esa quyidagilardan iborat metall simlar (sim). 13 ta satr g'ijak (ip tenberini sozlash dastagi) 7 dona ular asbobning markazida, 6 - rubobning yuqori qismida joylashgan. Rubob uzunligi odatda, 80 santimetrni tashkil qiladi. Rubob tutqichiga 6 ta parda (parda) o'rnatilgan. Asbobning dizayni quyidagilarga bog'liq magistrning xayollari. Uning pastki qatorini ishlab chiqarish uchun echki va baliq terisidan foydalaning. Rubob markazida yaxshi eshitilishi uchun 2 ta katta va 10-12 ta kichik ponksiyon amalga oshiriladi. Afg'on Badaxshon rubobining o'ziga xos ovoz chiqarish usuli bor (tarzi nivezdo), asbob dizayni, uslub, manba material. Bu bilan u asbobdan sezilarli darajada farq qiladi uning nomi tojiki Badaxshoni.

Tojik Badaxshonining rubobi o'rik daraxtidan qilingan, markazida - 1 torlari bor (tsingag) jiringlagan, qo'ng'iroqdek, jarangdor va chiroyli ovoz chiqarishi uchun. Asbobning yuqori qismi, uning uzunligi 72-80 sm, sigir terisidan qilingan. Ushbu g'ayrioddiy asbobning yog'och taxtasida

Arabcha yozuv bilan o'yilgan "balandmuqom" . Asbobning umumiy uzunligi 102 sm. xazina bilan birga korpusning uzunligi 72 sm, chuqurligi korpuslar taxminan 30 sm (oddiy 6-7 sm o'rniga), korpusning kengligi esa 25 sm (oddiy balanzikomax 16-17 sm), uzunligi (dasti balandmuqoma) 18 sm, boshlari esa 12 sm.

Pomirning rubob mashhur bo'lmagan yagona mahallasi Vanch, chunki bu yerda sevimli musiqa asbobi, setor, jigan va nay bilan bir qatorda, kichik dutor (uzunligi taxminan 7080 sm). Tashqi ko'rinishi, tuzilishi va ijro etilishi jihatidan imkoniyatlar u boshqa tog'li hududlarda keng tarqalgan dumbrakka o'xshaydi. Rus olimi S. P. Vannovskiy birgalikda Pomir rubabi va skripka (gijak) haqida yozgan

Daff, setor, tambur, surnay va nay Rushanda keng tarqalgan. Afsonalarga ko'ra tog'liklar, birinchi odam yaratilganida, uning ruhi musiqa bilan birga tanaga kirgan. Tomonidan Pomir rubobi o'zining tuzilishiga ko'ra uxlab yotgan odamning tanasini eslatadi. Bazi bir manbaalarga ko'ra Dushanbedagi Gurminch Zavkibekov asboblari musiqa muzeyida ko'rgan ikki boshli rubob haqida ham xabar beriladi 16. Informator ajoyib usta, rubob dizaynini qiziqarli tarzda ishlab chiqadi. Usta o'z asboblarini odamning ismi bilan chaqiradi, uning sharafiga u ularni yaratadi. Shunday qilib, rubob "Qumri" ayolning qiyofasiga o'xshaydi, chunki uning fikriga ko'ra, rubobning ovozi va tasviri uning prototipi bilan mos kelganda juda qiziq va g'ayrioddiy bo'ladi.

Pomir rubobi ma'naviy musiqa asboblariga tegishli va asosan ishlatiladi. Buning nomio falak deb atalib, dafn marosimi paytida ijro etiladi. Shunday qilib, marhumning dafn marosimidan oldin, ayollar uyda qo'shiq kuylashni boshladilar, tashqarida esa falakni ijro etgan erkaklar ijro etishni boshlashlari bilan almashadilar diniy xususiyatga ega bunday nidoli qo'shiqlar O'zbeklarda motam qo'shiqlari hisoblanadi . Shunga qaramay, tog'liklar (Pomir) hayotida lirik janr muhim o'rin tutadi. Vatanga, sevikli insonga bo'lgan muhabbat motivlari bilan motam, shuningdek to'yga bag'ishlangan qo'shiqlar va boshqa musiqa namunalari ham o'rin olgan.

Pomirdagi haqiqiy ayollar musiqa asbobi uzoq vaqtdan beri Daff yoki Duff bo'lgan (Yazgulem) - dafning mahalliy turi. Bu, qoida tariqasida, ayollarning o'zlari tomonidan tut va tol daraxtidan tayyorlanadi . Daffning keng dumaloq halqasi yangi yog'ochdan yasalgan va baliq yoki echki terisi bilan qoplangan . Tanlangan yog'och bo'lagi avval vertikal, so'ngra gorizontol ravishda va kerakli qalinlikka etib boradi, besh-olti kun davomida suvga soling. Keyin ular qo'l mashinasiga tortilib, aylana shaklini berishadi va uch-to'rt kun davomida bu holatda qoldiring. Qachon, daraxt egila boshlaydi, uning ikkala tomoni teri yoki sim bilan qoplangan, echki, Qo'chqor yoki 4-6 oylik buzoqning terisini torting, uni pichoq bilan jundan tozalagandan keyin. Terining qirralari yog'och chinnigullar bilan mixlangan va ular o'rik daraxtining elim bilan mahkamlanadi va ustiga charm arqon bilan mahkamlanadi. Uch kundan keyin arqon echib oling va Daf foydalanishga tayyor.

Erkaklar ham, ayollar ham duffda o'ynashadi. Ayollar daffni rezonator bilan yo'l chetidan ushlab turishadi, o'ng tomonga burilib, ritmni faqat o'ng qo'l bilan butun kaftning va barmoqlar bilan uriladi. Va erkaklar Daffni oldingizda vertikal ravishda erga qo'yishadi, daffni chap qo'l bilan ushlab va ikkala qo'l bilan ritmni uriladi. Ansambl uch xil Daffni o'z ichiga oladi, ularning har biri mustaqil partiyaga ega.

Daffzed, ya'ni doirada o'ynash, Pamirdagi deyarli barcha marosimlarga hamroh bo'ladi. Rushan va boshqalarda Pomir tumanlarida ayollar turli bayramlarda, masalan, Navro'z paytida, uchrashuvda aziz mehmonlar uchun chiqish qilishadi. Har bir ijrochi Duffni chap qo'li bilan oldida havoda, o'ng qo'li bilan ushlab turadi. Shu bilan birga, kelin olib kelish marosimlarida ritmik harakatlar, tovushlar bilan daff tutgan cholg'uchilar (ayol yoki erkak sozanda) chap qo'lini ko'taradi yoki tushiradi. Kelinni uyga olib borishganda, ayollar uni daffda kuy chalish bilan birga, uning orqasidan yuz-ikki yuz metr yurishadi. Ular ham kuzatib boradilar kelinni olish uchun ketayotgan kuyov yoki uni kelinning uyida kutib olishadi. Musiqada muhim o'rin Rushanlarning hayotini "ayol shakli" deb hisoblangan "dafded" (doyradagi o'yin) egallaydi. U to'y marosimlariga,

bolaning tug'ilishida hamroh bo'lishi mumkin.

Badaxshondagi puflama musiqiy asboblari yog'ochdan yasalgan, yagona turi bu surnay deb ham ataladi. Ular turli xil yog'och turlaridan, o'rik ildizi yoki o'zak qismidan, Archa yoki zulola darahidan yasaladi. Nay uzunligi 25 sm bo'lib, avval ichi bo'sh, so'ngra yopishtirilgan ikkita yarmidan bir-biridan 2 sm masofada joylashgan 5-6 barmoq teshigi bor.

Nay Rushanda keng tarqalgan puflama musiqiy sizdir. Odatda, chalinadigan kuylar yuqori pardalarda, katta trio, toza oktavada va toza kvintada improvizatsiya qilingan qismlar ijro etiladi.

G ‘ijjak asosan tut yoki o'rik daraxtidan tayyorlanadi. Unda ikki simli (metall ip) bo'lishi mumkin. U turli xil asboblar ansambliga kiritilgan va yakka asbob sifatida ham ishlatiladi. U bilan an'anaviy raqslar ijro etiladi. Ammo Pomirda g ‘ijjak hamma joyda mavjud emas. Rushandagi Shujand qishlog'idan chiqqan xalq musiqachisi Minakov Mussavar (g‘ijjaknavoz) uzoq vaqtdan beri Tojikiston chegaralaridan tashqarida ham tanilgan U o'z asboblarini o'zi yaratgan va gijjakda ajoyib takrorlanmas kuylarni ijro etgan. Shunday qilib, qadim zamonlardan beri Pomir aholisining hayotida rubab, Daff, nay, dutar va boshqa musiqa asboblari milliy marosimlarida, urf – odatlarida yahshi kunlarining barchasida ishlatilgan, ular hozirgi kungacha ayniqsa badaxshonliklar orasida mashhur va aslicha saqlanib kelinmoqda.⁴

Mavzu yuzasidan savollar.

1. Pomir musiqa madaniyatining o ‘ziga hos jihatlarini bilasizmi?
2. Pomir musiqa cholg ‘ulariga misollar keltising
3. Badaxshondagi puflama musiqiy asboblari nima uchun alohida e’tirof etiladi?

⁴ НАРОДНЫЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ПАМИРА. ШОНАЗАР Джавхари Муносиб, аспирант Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша АН Республики Таджикистан (Таджикистан, Душанбе). <https://cyberleninka.ru/article/n/narodnye-muzykalnye-instrumenty-pamira>

Qozoq xalq musiqa an'analari.

Mavzu rejasi:

- 1. Qozoq an'anaviy musiqa merosi**
- 2. Xalq og'zaki ijodining janrlari**
- 3. 20-asr Qozoq musiqa madaniyati**

Qozoq xalqining butun ma'naviy farovonligi 20-asrgacha yozilmagan shaklda rivojlanib, og'izdan og'izga, otadan o'g'ilga, ustozdan shogirdga, o'tmishdan kelajakka o'tib kelgan. Dehqonchilikning ko'chmanchi va ko'chmanchi bo'lmagan turi milliy cholg'u asboblarning o'ziga xos xususiyatlarini, musiqa an'alarini, qozoq jamiyati hayoti va turmush tarzining, so'z va she'riy san'atining birligini ko'rsatadi.

Musiqa o'zining dastlabki bosqichlarida eski ko'chmanchi jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan va asosiy diniy va maishiy an'analarga ega bo'lgan birlashgan dunyoga aylangan. Yirik epik rivoyatlar – qozoq etnosining shakllanishi davrida vujudga kelgan jirovlar ijrosidagi qo'shiqlar turli an'analar bilan bog'liq bo'lib, xalq xotirasida yuzdan ortiq doston saqlanib qolgan, ular ming misra she'rlardan iborat bo'lib, ijro etilgan. qilqobiz yoki dombra bilan. Xalq og'zaki ijodining sevimli janrlaridan

qahramonlik va lirik dostonlardan “Qobiloniy”, “Alpomis”, “Er – Targ‘in”, “Qambar”, “Qiz-jibek”, “Qo‘zi – Ko‘rpeshe – Bayan sulu”, “Enlik va kepak” dostonlari bor. ". siz qo'shiq kuylashingiz mumkin. Ular qozoq tarixiga oid dolzarb voqealarni rivoyat va mifologiya shaklida yetkazadi.

Xalq cholg‘u asboblarining qadimiy namunasi sifatida keyinchalik paydo bo‘lgan kuy o‘zining dastlabki bosqichida sehrli vazifalarni bajargan. Ikki an'ana - epik va cholg'u an'analarning kelib chiqishi xalq tafakkurida mashhur avliyo - Qo'rqit nomi bilan bog'liq (birinchi jirau va shamanning nomi, "yerning otasi" va birinchi qil- qobiz). Qo‘rqit o‘z avlodiga katta meros – “Qorqit”, “Jelmaya”, “Targ‘il tana”, “Elimay”, “Usharning salyangozi” kabi qo‘biz kuylarini qoldirdi. b. asarlar qoldirgan. Ulardan ba'zilari tovush uzatish xususiyati bilan ajralib turdi va tabiatning tabiiy tovushlarini, hayot, o'lim, hayot haqidagi falsafiy fikrlarni berdi. Barcha kompozitsiyalarda musiqiy ohanglar bir holatdan ikkinchi holatga o'tganda bir yoki bir necha marta takrorlanadi. Ko‘k xudo va ruhlarga qaratilgan bu tovushlar qo‘biz sadosida jonlanganda yangi ohang kasb etadi. Baraban va nay asboblarining rivojlanish tarixi asrlarga borib taqaladi. Quyidagi arxeologik qazishmalar nog‘oraning tashqi ko‘rinishi haqida ma’lumot beradi: qadimiy Xorazm shahrini qazish jarayonida ikki torli cholg‘u asboblarida chalayotgan musiqachilarning terakota tasvirlari topilgan. Olimlarning hisob-kitoblariga ko‘ra, bundan ikki ming yil avval Xorazm shahridan topilgan ikki qirrali cholg‘u asboblari qozoq dombrasiga o‘xshaydi va u Qozog‘iston hududida yashagan ilk ko‘chmanchilar ishlatgan asboblardan biridir.

Dovul va nay musiqasining qadimiy namunalariga qushlar va hayvonlar nomi yozilgan qo‘shiq va rivoyatlar – “Oqqush”, “Nar”, “Oqsoq qiz”, “Oqsoq qulan” bolalar va hayvonlarni cho‘ktirish haqidagi “Jorga Ayu” kiradi. , "Mitta", "Yetim qiz" va boshqalar. b. shart - afsonalar. Bular qadimgi diniy e'tiqod va urf-odatlarining aks-sadolarini bugungi kungacha

olib keldi. 19-asr Qozoq musiqasi yaqinda uni cheklab qo'yg'an din va an'analardan xalos bo'ldi va mustaqil badiiy asar sifatida rivojlana boshladi. Bu davr xalqning ma'naviy yangilanishi, cholg'uchilik, qo'shiqchilik, she'riy san'at kabi asosiy xalq amaliy san'atining rivojlanishi davri bo'ldi. Qozog'istonning ulkan hududida kompozitsiya va ijrochilikning turli mustaqil kasbiy maktablari paydo bo'ldi, har bir mintaqa o'ziga xosligini saqlab qoldi. Masalan, G'arbiy Qozog'iston hududi dombra san'atining rivojlanish markazi hisoblangan, Sariarqa viloyati (Markaziy Qozog'iston) qo'shiqchilik markazi, janubi-g'arbiy mintaqasi (Qarmakshi tumani) epik she'r aytishning boy tajribasi saqlanib qolgan. , va Jetisu viloyatida aytis an'anaga ega - shoirlar tanlovi uning san'atini rivojlantiradi. Qurmangazi, Dauletkerey, Tattimbet, Kazangap, Dina, Birjan, Akan, Jayau Musa, Yestay, Ybyray, Nartay, Madi, Muxit, Abay, Kenen Azirbayev nomlari nafaqat qozoq madaniyatiga, balki jahon musiqa madaniyatiga ham kirib keldi. Bular qozoq musiqa madaniyatining yulduzlari. Ular xalq musiqasini rivojlantirdilar, mustaqilligini saqlab qoldilar, xalq orasida katta hurmat qozondilar.

Eng yaxshilar orasida eng yaxshisini xalq deb atagan - sal, seri. 19-asrdagi professional musiqachilarning ijodiy faoliyati faqat ijro va kompozitsiya sohasi bilan cheklanib qolmadi, ular badiiy ifodaning barcha shakllarini - she'riy improvizatsiya, notiqlik san'ati, nozik vokal texnikasi, musiqa asboblari quloq bilan chalish, teatr va sirk elementlarini o'z ichiga oldi. G'arbiy Evropaning o'rta asr musiqachilari bo'lgan badiiy o'yin - jonglerlar, trubadurlar, trouverlar, meysterlar - minnisingerlar bilan o'xshashliklarga ega .

20-asr Qozoq musiqa madaniyati yangi ohang va janr turi bilan boyib bormoqda. Tarixning qisqa davrida respublika Yevropa klassik musiqasining ko'p qirrali va janr arsenalini o'zlashtirdi. Bular opera, simfoniya, balet, instrumental kontsert, kantata, oratoriya, ansambl, orkestr,

xor ijrolaridir. Ijodning yozma shaklida shakllangan yangi professional kompozitorlar

maktabi yaratildi. 20-asrning 30-40-yillarida milliy mazmundagi sintez tanlovi va Yevropa tipidagi tanlov natijasida qozoq opera san'atining klassik asarlari – E. Brusilovskiyning “Qiz shoyi”, L.ning “Abay” operalari dunyoga keldi. Hamidiy, M.To‘leboevning “Birjon-Sara”si keldi. Ularning dramaturgik va musiqiy asosi qozoq folklori va og‘zaki professional musiqasining cheksiz imkoniyatlari orqali yaratilgan. 19-asr opera teatri sahnasi. shoirlar Birjan va Sara o'rtasidagi qizg'in bahs, to'y an'anasi. 19-asrda xalq ozodlik qo‘zg‘oloni qahramoni, shoir va sozanda Mahambetning qo‘shiqlari, marsiya qo‘shiqlari yangraydigan maydonga aylandi. 60-70 yil

Respublikada Yevropa cholg‘u musiqasining murakkab janri bo‘lgan simfonik musiqa san’ati juda yaxshi rivojlangan. G. Jubanova, K. Shunday qilib, Kojamyarovning simfoniyalari, simfonik kayfiyatlari - yangi janr sintezi paydo bo'ldi. Milliy tomoshabinlar, ayniqsa, qozoq monodik musiqasining orkestr va talqinini olqishladi. “O‘tirar sazi” folklor-etnografik orkestri taniqli badiiy jamoaga aylandi. B. Sariboev kabi olimlar va folklorshunoslar tomonidan olib kelingan qozoq cholg'u asboblari uning bir qismi edi. Kuylar orkestr ijrosida qahramonlar obrazi, poyga otlarining chopishlari, keng maydon qiyofasi, xalq bayramlaridagi yurishlar – barchasi bir kanalga birlashadi. Ushbu ansamblning rahbari va dirijyori, bastakor va barabanchi N. Tylendiev ko'p ishlarni amalga oshirdi. Qozog'istonning hozirgi rivojlanishi davrida musiqa madaniyatining ko'p tarmoqli tuzilmasi shakllandi. Respublikada Yevropa janridagi ijro va kompozitsion ijoddan tashqari, yangi an'anaviy musiqa ishlab chiqarishi, jahon ommabop musiqasi (rok, estrada, jaz) va jahon konsessiyalarining diniy musiqasi, Qozog'istonda istiqomat qiluvchi xalqlar – uyg'urlarning professional folklorini muqobillashtirib kelmoqda. Koreyslar, nemislar, dunganlar, ruslar, tatarlar - poydevor qo'yishdi. Respublikada turli badiiy yo‘nalishdagi ijrochilar – Davlat simfonik orkestri, Qurmangazi nomidagi qozoq xalq

cholgʻu asboblari orkestri, xor kapellasi, xalq raqs ansambli, davlat kvarteti, estrada ansamblari, puflab va jaz orkestrlari paydo boʻldi.

Qozogʻiston jahon darajasidagi mumtoz musiqa ijrochilarining vatani hisoblanadi. U E. Serkebaev, B. Tolegenkovi, G. Yesimov, A. Dinishev, G. Qodirbekova, A. Musakojaeva, J. Aubakirova, xorijdagi qozoq musiqiy diasporasi yulduzlari - M. Beysengaliyev, E. Qurmangaliyev, aka-uka Naqipbekovalar. Bugungi kunda Respublikamizda K. Baiseitova va A. Jubanov nomidagi maxsus bolalar maktabi, Kurmangazi nomidagi Olmaota davlat konservatoriyasi, Ostonadagi Milliy musiqa akademiyasi, Abay

nomidagi Davlat opera va balet teatri, Jambil nomidagi Qozogʻiston davlat filarmoniyasi, Qozoqkonsert, M. Auezov nomidagi Adabiyot va sanʼat instituti va boshqa musiqa-maʼrifiy, fan va madaniyat muassasalari bor. Mustaqil respublikamizda har yili “Jiger”, “Oltin olma”, “Yangi musiqa kunlari”, “Osiyo ovozi” xalqaro koʻrik-tanlovlari, xalq sozandalari – xalqaro anʼanaviy musiqa festivali, yosh ijrochilar festivali tashkil etilmoqda. Musiqa bugungi va kelajakni, oʻtmishni davom ettiruvchi oltin avlod rolini oʻynaydi.

Qozoq xalqi tashkil topganidan buyon mamlakatimizning ona musiqasi hamjihatlikda rivojlandi. Musiqa orqali urf-odat va an'anaviy urf-odatlar avloddan-avlodga o'tib, ko'chmanchi xalqimizning ma'naviy madaniyatiga aylangan. Aldilegen go'dakdan tortib, keksaga qadar shodlik va qayg'uni musiqa orqali yetkazgan. Unga beshiklar, nikoh marosimi, nikoh marosimi va hokazolar o'yin-kulgi va musiqa ta'sir qilgan. Xususan, lirik-ijtimoiy mavzu uchun hikoya chizig'ida tug'ilgan murakkab shakldagi musiqalar kuchli ijro mahoratini talab qildi. Qozoq xalqining shoirlari, xonandalari, shoirlari, xonandalari, shoirlari, sozandalari musiqa madaniyatiga asos solganlar.

Shuning uchun bo'lsa kerak, xoriждан kelganlar XVIII-XIX asrlarda qozoq xalqining turmushi, urf-odatlarini kuzatib, xalqning san'atga bo'lgan iste'dodi, she'riyati, mehnatkash boladan egilgan cholgacha bo'lgan musiqaga ishtiyoqi bilan hayratda qolishgan. Qozoq xalqida musiqa va qo'shiqchilik san'atining paydo bo'lishi haqida qadim zamonlardan to hozirgi kungacha bir rivoyat bor. Bu rivoyatga ko'ra, qozoq ko'chmanchining buyuk dashtidan havoda suzayotgan qudratli qo'shiq qulab tushgan. , shuning uchun uni eshitgan odamlar tabiiy ravishda musiqiy qobiliyatga ega edilar.

Yana bir kishi: "Xudo har bir qozoqning qalbiga tug'ilgandanoq kayfiyatning bir qismini joylab qo'ygan", deydi. Qozoq xalqi har bir jamiyat a'zolarining yosh xususiyatlariga qarab cholg'u asboblari, ularning turlari, kompozitsiyasi va ijrochilik xususiyatlarini shakllantira olgan. Yosh bolalar turli hayvonlar, qushlar, baliqlar, uy hayvonlari timsolida ustalar tomonidan loydan yasalgan, yaltiroq ranglar bilan bo'yalgan, turli naqshlar bilan bezatilgan puflama cholg'u asboblari cholib, o'rgandilar. Ana shunday kuy-qo'shiqlar bag'rida onasining allasini tinglab, keksalar she'rlarini tinglab, hayotga munosabatini shakllantirib, voyaga yetdi. Shundan so'ng yoshlarning musiqa va qo'shiq bo'yicha bilim va ko'nikmalari turli

uchrashuvlarda bahs-munozaralar, bahs-munozaralar, qora she'rlar o'qish orqali mustahkamlandi. O'sib ulg'aygach, qo'shiq repertuarini ishq qo'shiqlari, to'ylarda aytiladigan nikoh qo'shig'i, kelinning vidolashuv qo'shig'i, ovchilarning ovda, askarlar yurishga chiqqan cholg'u asboblari – signal, bo'ronchi, shindigul sadolari to'ldirgan. Keksalar o'z qo'shiqlarida yurt birligi, xalq dardi va ehtiyoji, urf-odat va bahslari, o'z urug'larining g'alaba va yutuqlarini tarannum etib, keksalikning kirib kelishini chuqur o'ylashga chaqirdi.

Bu ko'chmanchi qozoq xalqining yildan-yilga, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan musiqa san'ati bo'lsa kerak. Shu bois u xalqimiz tarixida alohida o'rin tutadi. 20-asr boshlarigacha qozoq xalqining ma'naviy boyligi otadan o'g'ilga, o'qituvchidan shogirdga, o'tmishdan kelajakka faqat og'zaki tarzda o'tib kelgan. Ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi hayot xalqning musiqa an'analari va gil cholg'u asboblari, shuningdek, badiiy san'atning ajoyib namunasi sifatida og'zaki va she'riy san'atning rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazdi.

Mavzu yuzasidan savollar.

1. Qozoq musiqa madaniyatining asosiy jihatlari nimada?
2. Qozoq musiqa madaniyatida milliy ashulalarning xalqchil jihatlari ayting.
3. Mumtoz musiqa janrining bugungi kundagi qiymati qanday?

Qozoq kasbiy musiqasi. Janrlari. Cholg'ulari

Mavzu rejasi:

- 1. Qozoq xalqining milliy etnosining shakllanishi**
- 2. Qozog'iston hududida paydo bo'lgan qadimgi ko'chmanchilarning musiqa merosiga qo'shgan hisassi**
- 3. Qozoq milliy musiqa asboblariga umumiy tasnif.**

Taraqqiyotning dastlabki bosqichida xalq musiqasi diniy va turmush tarzi an'alarining davomiyligini nishonlash vositasi sifatida qaralgan. Qozoq xalqining milliy etnos sifatida shakllanishi davrida jirovlar qo'shiqlari ko'pincha ajdodlar an'anasida qahramonlik va jasoratni tarannum etishga bag'ishlangan.

Qilqo'biz, dombra jo'rligida ijro etilgan ming satrdan ortiq qo'shiqlar yozilgan, yuzdan ortiq marjon qo'shiqlar xalq yod olgan. "Qobiland", "Alpomis", "Er-Targ'in", "Qambar botir", "Qiz Jibek", "Qo'zi-Ko'rpeshe-Bayan-Sulu", "Enlik-Kebek" va o'tmish va bugungi kunlarda bitilgan mardlik. qozoq xalqining timsoli, oltin xazinasini sifatida yetib kelgan. Keyinchalik paydo bo'lgan kuy san'ati ham o'zining tasavvufiy tabiati bilan maftun etgan. An'anaviy qo'shiq san'atining, qudratli qo'shiqchilik san'atining boshida Qo'rqit bobomiz qo'shiq ko'targanligi ko'rinib turibdi. Ba'zi shtatlardan siz tirik tabiatning sirli ovozi bilan birga hayot va o'limni, hayotning ma'nosiga qarashning buyukligini his qilasiz. Ammo deyarli barcha davlatlardan qayta-qayta eshitiladigan musiqa - bu Xudoga ibodat, avlodlarga amr, ajdodlar an'analari, tabiat va ruhlarning sirli kuchlariga bag'ishlanishdir.

Dombira va sibizg'i asboblarning rivojlanish tarixi asrlarga borib taqaladi. Qadimiy Xorazm shahrida olib borilgan arxeologik qazishmalar chog'ida topilgan ikki torli cholg'u asboblarda chaluvchi haykallar dombraning qadimiy tarixidan dalolat beradi. Olimlarning fikricha, bundan 2000 yil avval paydo bo'lgan Xorazm ikki torli cholg'u asboblari qozoq dombrasiga o'xshaydi va bu cholg'ular Qozog'iston hududida paydo bo'lgan qadimgi ko'chmanchilarning ilk asboblari hisoblanadi. Dovul va nay loylarining qadimiy namunalari sifatida bizgacha yetib kelgan kuya dostonlari ko'p. Masalan, "Oqqush", "G'oz", "Nar", "Eshak cho'loq", "Oqsoq qiz", "Jorga ayiq", "Zarlau", "Yetim qiz" kabi g'am-g'ussaga to'la. Bu davlatlarda qadimgi ko'chmanchilarning dini, urf-odatlari, quvonchu qayg'ulari minglab asrlar davomida saqlanib, bizgacha yetib kelgan. Qozog'istonning keng hududida turli musiqachilar va ijrochilar maktablari ochildi, turli viloyatlar musiqasi nashr etildi. Masalan, G'arbiy Qozog'iston to'qpe kuyning vatani hisoblansa, Sariatqa hududi an'anaviy qo'shiqchilik, janubiy viloyat she'riyat, notiqlik san'ati, Jetisuda esa Nartay, Madiy, shoirlar she'riyati rivojlangan. Muxit, Abay, Kenen Azirboyevlar nafaqat qozoq tilida, balki jahon musiqa madaniyatida ham o'qilgan. Ularning ijodi o'zining yorqin uslubi va o'ziga xos musiqiy timsollari bilan qozoq mumtoz musiqa madaniyatining faxriga aylangan. Ularning o'zi ham xalqning katta hurmat va e'tiboriga sazovor bo'lib, qora xalqni kuchli musiqa sadolari bilan mast qilgan. Ularning eng iqtidorli va eng zo'rlariga xalq tomonidan sal, seri unvoni berilgan.

Hozir Qozog'istonda musiqa san'ati turli jabhalarda rivojlanib bormoqda. Respublikamizda Yevropa ijrochilik va kompozitsion ijodiy janrdan tashqari boshqa rok, estrada, jazz va jahon diniy musiqa konsessiyalari, xalq og'zaki ijodi, uyg'ur, nemis, koreys, dungan, rus, tatar musiqa jamoalari ham bor. Qozog'iston – ijrochilik iste'dodi bo'yicha jahon mumtoz musiqasi darajasiga ko'tarilgan E. Serkebaev, B. Tolegenova, G. Yesimova, A. Dinishev, G. Qidirbekova, A. Musaxo'jaeva, J. Aubakirovaning vatani sifatida tanilgan, shuningdek, M. Bisengaliyev, E. Opa-singil Qurmangaliyev va Naqipbekovalar tomonidan tashkil etilgan qozoq musiqa diasporalari xorijda o'z faoliyatini davom ettirmoqda. Xalq

ta'limi asrlar davomida tafakkur va orzu-umidlarning hayotiy nafasi, xo'jalik kasbi va oilasi, hududiy, xalq, milliy ta'lim va tarbiya, urf-odatlar, san'at-ma'rifat, tarixiy an'analar doimo gullab-yashnab, rivojlanib, avloddan-avlodga davom etib kelmoqda. - falsafiy, tarixiy-pedagogik, madaniy-badiiy, musiqiy-estetik meros sifatida shakllandi.

Bugungi Qozog'iston Respublikasi hududida olib borilgan arxeologik qazishmalar va tarixiy tadqiqotlar natijalariga ko'ra, ko'chmanchi Sahroi qabilalar nafaqat chorvador va jangchilar, balki zo'r me'morlar, haykaltaroshlar, rassomlar, duradgorlar, zargarlar, qo'shiqchilar, qo'shiqchilar hamdir. , nog'orachilar, aytichilar va dombra, sherter, qo'biz , shanqobiz, saz, qurai-sirnay, yetigen, asatayak va boshqalar musiqa madaniyatining yuksak darajada rivojlanganligini payqash qiyin emas. Qozoq xalqining musiqa xazinasini ko'p qirrali badiiy xususiyati bilan III ming yillik boshlarigacha saqlanib kelinib, ko'chmanchilarning ma'naviy-estetik didiga ko'ra milliy dinimizning bitmas-tuganmas manbasiga aylandi. Qadimgi musiqiy-poetik versiyalar ajdodlarning asrlar osha o'chmas, unutilmas hikmatidir. O'sib ulg'aygach, qo'shiq repertuarini ishq qo'shiqlari, to'ylarda aytiladigan nikoh qo'shig'i, kelinning vidolashuv qo'shig'i, ovchilarning ovda, askarlar yurishga chiqqan cholg'u asboblari – signal, bo'ronchi, shindigul sadolari to'ldirgan. Keksalar o'z qo'shiqlarida yurt birligi, xalq dardi va ehtiyoji, urf-odat va bahslari, o'z urug'larining g'alaba va yutuqlarini tarannum etib, keksalikning kirib kelishini chuqur o'ylashga chaqirdi Bu ko'chmanchi qozoq xalqining yildan-yilga, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan musiqa san'ati bo'lsa kerak.

Qozoq musiqasi ikkinchi jahon urushi yillarida o'zining rivojlanish darajasining eng yuqorisiga chiqti go'yo. Muvaffaqiyatga erishgan urush yillarida qozoq bastakorlari "Gvardiya alga" (Brusilovskiy), "Amangeldi" (Brusilovskiy, M. Tulebaev), "Abay" (Jubanov, L. Xamidiy), "Birjan – Sara" (M. Tulebaev) kabi murakkab asarlarni taqdim etdilar. Opera janri bilan birga "saryarka" (Brusilovskiy), "Abay" (Jubanov), "qozoq simfoniyasi" (Velikanov), "Rizvangul" (Q. Qojamiyarov), "Jilauda" (K. Musin) kompozitorlari. asarlar (she'rlar),

kantatalar "kommunizm chiroqlari", "Sovet Qozog'iston". Brusilovskiy va G. Jubanova orkestri va yakkaxon musiqalari. Shuningdek, u asbobga bag'ishlangan kontsert janrida juda ko'p ishlagan. Qozoq musiqasining yutuqlari adabiyot va san'atning o'n yilliklarida (1936, 1958) Moskvada professional va havaskor guruhlar ishtirokida namoyish etildi. Qozoq musiqasida birinchi ishtirokchilaridan biri A. Kashaubaev edi. U 1925 yilda Parijda va 1927 yilda Frankfurt-Maynda qo'shiq kuylagan. 60-70-yillarda Qozog'iston bastakorlari birgalikda bir qator opera asarlarini yozdilar. Lekin bu chiqish yo'li emas. Yondashuv jiddiy kamchiliklarga ega edi. Asosiysi, bir xil asar turli xil motiflarda yozilishi kerak. Shuning uchun bastakorlar bu yondashuvdan voz kechib, S. Muxamedjanovning "Aysulu" (1964), E. Raxmadievning "Alpamis" (1972), Jubanovaning "Enlik-Kepek" (1975), Qojamiyrovning " Sodiq Kurashchi " (1977), Jubanova, Qojamiyarov, M. Sagatovning "Aysulu" janridagi opera asarlarini yozdilar. balet."Brusilovskiy besh, olti, Qojamiyarov birinchi, ikkinchisi, Jubanovning "jiger"simfoniylarini yozgan. Raxmadiev "Dayrabay", "Kudasha duman" simf. u boyliklarini taklif qildi. K. M. uchun bu kuya janrining o'ziga xos yangiligi edi. B. Baykadamov, A. Espaev, M. Mang'istaev, Sh. 60-70-yillarda qo'shiq janrida samarali ijod qilgan Kaldayakov, A. Beiseuov, T. Bazarbaev, E. Xasangalievlar xalq e'tirofiga sazovor bo'ldi. Keyingi yillarda opera, simfoniya, balet sohasida-S. Muxamedjanov ("Akan seri-Aktokty"), B. Jubaniyazov ("Maxambet"), Jubanova, Raxmadiev, S. Kibirova ("uch Tavrot"), A. Serkebaev ("mening akam Maugli"), S. Yerkinbekov ("Va vokal musiqasida-bastakorlar J. Dustenov, Mang'istaev, Sagatov, J. Tursinbayev, T. Muxamedjanov va boshqalar. Qozoq san'at ustalari Vengriya (1970, 1973), Germaniya (1970, 1972, 1975), Polsha (1971, 1975), Mo'g'uliston (1971), Chexoslovakiya (1972, 1974) va Kubada keng tan olingan. Osiyoda-Singapur, Malayziya, Shri – Lanka, Pokiston (1973), Hindiston; Evropada-Finlyandiya (1971), Frantsiya, Germaniya (1972), Italiya (1976), Shvetsiya (1970, 1984). siz. jamoalar Kurmangazi. xalq cholg'ulari orkestri, xor cherkovi, qo'shiq va raqs ansambli, klassik. raqs ansambli," Otyrar sazy" orkestri,"Gulder", "Dos Mukasan", "Arai", etnogr"Sazgen"ansambllari. I. P., I. P.,

va hokazo. SSSR Xalq artistlari – B. Tulegenova, R. Baglanova, E. Serkebaeva va R. Jamanovalarning konsertlari xorijlik tomoshabinlar tomonidan yuqori baholandi. 70-yillarda K. M. ning iste'dodli yosh rassomlari Butunittifoq va xalqaro edi. U musiqa sahnasiga kirdi. Ular orasida Paganini ham bor. xalq. skripka tanlovi laureati (Italiya, Genuya, 1971) E. Nakypbekova, Glinka. Butunittifoq qo'shiq tanlovi laureati (Moskva, 1976) M. Musabaev, ushbu tanlovning diplom g'olibi R. Jubatyrova, Butunittifoq dirijyorlik tanlovi laureati (Moskva, 1976) T. Mynbayev, xalqaro Gerbert von Karoyan jamg'armasi. tanlov g'olibi (1978)vol. Abdrashev, Glinka. Butunittifoq qo'shiq tanlovi (1975) va R. Shumann nomidagi. xalq. qo'shiq tanlovi (Germaniya, Tsvikau, 1977) va Rio-de-Janeyrodagi xalqaro qo'shiq tanlovi. tanlov laureati (Braziliya, 1979) A. Dnishev, halыр. diplom va xalqaro skripka tanlovi (Belgrad, 1977). skripka tanlovi laureati (Yaponiya, Tokio, 1982) A. Musaxodjaeva, Glinka. Butunittifoq qo'shiq tanlovi laureati (Moskva, 1977), qo'shiqchi G. K. Yessimov, Bolgariya Xalq artisti. Pop qo'shiq tanlovining Oltin Orfey mukofoti sovrindori (Bolgariya, Sofiya, 1977). Tanlovda ikkinchi o'rinni (Turkiya, Istanbul, 1979) xonanda R. Rymbaeva, J. B. Viotti egalladi. G. Qodirbekova, M. Long va J. Tibo nominatsiyasida pianino tanlovining birinchi mukofoti bilan taqdirlangan (Vercelli, 1980). tanlov g'olibi (Fransiya, Parij, 1983) J. J. Aubakirova, Xalir. skripka tanlovi laureati (Parij, 1985) G. Mirzabekova va boshqalar 1988-99. Fransiyada qozoqlar davrida J. Aubakirova, M. Bisengaliev (skripka), A. Buriboev (violonchel), T. Ormantaev (fortepiano), M. Muxamedqizi va N. Usenbayeva (har ikkala xonanda) yakkaxon konsert namoyish etishdi.

2003 yil May oyida bastakor B. Jumaniyazovning "Maxambet" operasining Betashar asari bo'lib o'tdi (B. Amanshinning librettosi). Musiqashunoslik fani qozoq musiqa madaniyati doirasida keng tarqaldi. Zataevich, Jubanov, Erzakovich, N. Tiftikidi, I. Dubovskiy, Y. Aravin, M. Axmetova kabi keksa avlod olimlari K. M. san'atshunoslari Z. Kushakov, T. Bekxojina, A. Muxambetova, S. Elemanova, S. Kuzembaeva, B. Karakulov va boshqalarni o'rganishga katta hissa qo'shdilar.

Bugungi kunda K. M. jahon madaniyatida o'z o'rnini belgilab bergan, oyoqqa turib olgan san'at sohasiga aylandi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, mashaqqatli, yuksalish va taraqqiyot davrlarini boshidan kechirgan qozoq xalqining o'tmishi va kelajagi kelajak avlodga ijtimoiy-madaniy meros qoldirib, o'sha madaniy-badiiy meros shoxlarini yoshlarga singdirish, qalblariga singdirish, avloddan-avlodga davom ettirish. Ijtimoiy-madaniy meros qanchalik boy va rang-barang bo'lsa, o'tmish va bugungi madaniy meros qanchalik uyg'un davom etsa, biz shunchalik teran ma'no-mazmunli, aniq maqsadli, kuchli tafakkurli jamoa, quduqli jamiyatni yuksaltiramiz. tarixiy namunaga ergashadigan noyob shaxs rivojlangan.

Qozoq milliy musiqa asboblari.

Dombra - xalq orasida eng keng tarqalgan cholg'u bo'lib, u qattiq yog'ochdan yasalgan, ko'pincha ikki qirrali. Nog'ora chalish jarayonida nog'ora chalishning ikki xil usuli qo'llaniladi. Ulardan biri qora, ikkinchisi esa klik deb

ataladi. Tarmoq usuli ham kuy yoki qo'shiqning ohang va ritmiga ko'ra qo'llaniladi. Dombra xalq sozandalarining sevimli cholg'usi edi. Ilgari echki ichagidan dombra ichaklari yasalgan. Shu bilan birga, dombraning mayin ohangdorligi va baxmal ohangdorligi ko'pchilikka ma'lum. U xalqning ko'chmanchi turmush tarzida hech qanday muammosiz yaratib, foydalana olgan. Qozoqlarning an'anaviy xalq musiqasida *nog'ora* chalish, kuyning kelib chiqishi

va mazmuni haqida ko'plab afsonalar mavjud edi. Baraban cholg'usining tarixi asrlarga borib taqaladi. Qadimgi Xorazm ma'lumotlariga ko'ra, Qozog'iston hududidagi Paziriq va boshqa arxeologik topilmalarga ko'ra, dombra va qo'biz ilk ko'chmanchilarning keng tarqalgan musiqa asboblari bo'lganligini bilishimiz mumkin. Barabanning xususiyatlaridan biri bu asbobda individual ishlashdir. Bu san'at turli tarixiy davrlarda ko'zga ko'ringan shaxslarning tan olinishiga hissa qo'shgan. Xalq Ket-Bug'a, Asan-Kaygi, Kart-No'g'ay, Bayjigit, Bejen, Tattimbet, Kazangap, Seytek, Qurmangazi, Dina Nurpeyisova va boshqa ko'plab

musiqachilarning nomlarini bugungi kunga qadar olib kelgan. Ularning har birining san'ati o'ziga xosligi, ijro uslubi, davlat merosi bilan ajralib turardi.

Qo'biz - qozoq xalqining keng tarqalgan, qadimiy ikki torli cholg'usi bo'lib, issiqlik bilan tortiladi. Qo'bizni ilk bor yaratgan afsonaviy qahramon Qo'rqit otadir. Bu haqda 18-19-asrlarda tuzilgan o'g'uz-qipchoq davri yozma merosi "Qorqit ota kitobi"da qayd etilgan. Qo'biz har xil yog'ochdan o'yib, otning junidan tayyorlanadi. Shuning uchun uni qilqobiz deb atashgan. Qilqobizdan shamanlar va xalq ijrochilari foydalangan. Bir yuz to'rtta ot junidan iborat

bo'lgan kvilingimizning ikki torlari perdakka urilganda hamma ovoz chiqaradi. Asbobning rangi ko'pincha qirg'ichning teginish kuchiga, shuningdek, loyning ohangdor ovoziga, goh burun, goh chirqirash, goh baxmal qalinlikka bog'liq edi. Qobizdan foydalanish tarixi shamanlarning diniy va sehrli marosimlaridan kelib chiqadi. Bizgacha yetib kelgan turli rivoyatlarga ko'ra, qo'biz jodugarlar va arvohlar o'rtasida aloqa vositasi bo'lib xizmat qilgan. Shu bilan birga, qo'biz chalish nafaqat marosim xarakteriga xos, balki ko'chmanchi muhitda ko'zga ko'ringan o'rinlardan birini egallagan xonanda va xonandalarning epik ijodi bilan ham bog'liqdir. Jirau, qoida tariqasida, xonlar yonida bo'lib, xon va

qahramonlarning qahramonliklarini maqtagan, harbiy va siyosiy maslahatchi bo'lgan.

Qo'biz kuylarida bo'rining uvillashi, oqqushning uvillashi, otning chopishi, otilgan o'q ovozi ko'p uchraydi. Qo'miz yasash insoniyat tarixida cholg'u asboblari yasashning eng qadimiy usullaridan biridir.

Sherter ikki-uch torli, dombradan ko'ra qo'bizga o'xshagan qadimiy loy cholg'u asboblariidan biridir. Uning tanasi teri bilan qoplangan va u ko'pincha to'rtta oziq-ovqat narxi bilan cho'ponlar tomonidan ishlatilgan.

Jetigen - yetti torli cholg'u cholg'usi ot junidan yasalgan, yog'ochdan yasalgan, tashqi ko'rinishi to'rtburchak, arfaga o'xshash. Klassik yettita yetti torli bo'lsa, zamonaviy tiklangan shaklda o'n besh torli bor. Hozirgi kunda cholg'u xalq orkestrlari va ansamblarining yakkaxon va jo'r cholg'usi sifatida ishlatiladi. Shu bilan birga, u o'zining mayin, ohangdor ovozi bilan ajralib turadi.

Puflama asboblari:

Karnay - karnay-surnay. Surnay — qamish va shoxdan yasalgan nay. Sazsirnay — loydan yasalgan puflama cholg'u. Bu asbob Qozog'iston hududidan qadimiy Otirar shahrini qazish jarayonida topilgan. U xarakterli "shaffof, zerikarli" tembrga ega. Ilgari sazsirnay bolalar va o'smirlar orasida mashhur cholg'u bo'lgan.

Uskirik — loydan

yasalgan uch teshikli puflama cholgʻu, barmoqlar bilan chalinadigan, chalganda goʻzal ohang eshitiladi.

Tastauoʻq— nay kabi yasalgan loydan puflama cholgʻu. Unda tovush chiqarish uchun moʻljallangan ettita oluk mavjud.

SibizgʻI - xalq musiqasida eng koʻp qoʻllaniladigan cholgʻu asboblaridan biridir. Kuray oʻsimlikning ichi boʻsh poyasidan, qamishdan, yogʻochdan va

kamdan-kam metallardan tayyorlanadi. Qadimgi uch teshikli loydan yasalgan cholgʻu cholgʻusi boʻlib, yon tomonlari ichi boʻsh, tor bilan mahkamlangan ikkita yogʻoch tovoqdan iborat boʻlib, puflab, barmoq bilan chalinadi. Asbob puflaganda oʻttizdan ortiq turdagi tovush chiqariladi. Materialning oddiy shakli va qulayligi uning qozoq musiqachilari orasida mashhur boʻlishiga yordam berdi. Tembri jihatidan nay nayning baland notalariga oʻxshab, asabiy va hayajonlangandek titroq ohang chiqaradi. Koʻchmanchi xalq hayotida nay sadosi yozgi yaylovlarda, toʻy-hashamlarda, farzand tugʻilganda, ardoqli mehmon kelganda yangragan. Sibizgʻi iloyidagi personajlar qadimgi davrlarga borib taqaladi. Unda bugungi kungacha davom etib kelayotgan davlat yilnomalari, jumladan, “Koʻk buqa” – samoviy hoʻkiz, “Jelmaya” – afsonaviy Asan gʻam tuyasining nomi, “Boʻzingen” – muqaddas tuya hayvoni haqidagi asarlar kiritilgan. Ilgari Qurizboy, Qangoʻja, Toʻlak, Sirmalay, Ishoq, Muso kabi mashhur naychilar tarixda qolsa, 20-asrda

Ospangali Qo'jabergenov, Mo'yimsat O'ng'arov, Shanak O'g'anboyev nomlari mashhur bo'ldi.

Adirna - qozoq xalqining qadimiy puflama cholg'usi. Bu juda baland ovozda bo'ladi. Qadim zamonlarda u harbiy yurishlar paytida, shuningdek, qushlar va hayvonlarning ovozini jalb qilish uchun ovda ishlatilgan.

Chanqobuz - bu yog'och chiziqlardan yasalgan eski o'z-o'zidan tovushli loy asbob. O'rtada o'tkir til bo'ladi. Aytganimizdek, asbob yog'och yoki metall dan yasalgan. Unga ip bog'lanadi va bog'langan ipni cho'zgandan so'ng, til tebranadi va tovush chiqaradi. Bu asbobni asosan qizlar chalib, ishlatishgan. O'ynab, chanqobuzni tishlari yoki lablari bilan

siqib, og'zi bilan puflaydi. Og'iz va nafas artikulyatsiyasini o'zgartirish asbobning tembrini o'zgartirishga imkon beradi. Bundan tashqari, diafragma, ko'plab halqum, halqum, til, lablar va boshqa tovush hosil qilish usullarini o'zgartirish orqali tovushda yangi ohanglar kiritiladi.

Dang 'ira - Ringning aylanasi faqat bir tomondan teri bilan qoplangan. Bu zarbli asbobdir. Uning ichki yuzasiga metall tishlar biriktirilgan. Har bir harakat bilan ular qo'shimcha ovoz chiqaradilar. Ilgari, bu asbob turli o'lchamlarda qilingan va ko'pincha shamanlar tomonidan ishlatilgan.

Dabil (Dovul) - qozoq milliy zarbli cholg'u cholg'u cholg'u cholg'usi bo'lib, dastasi ikki tomoni charm bilan qoplangan, uzoqdan ko'rinib turganidek

tutqichili qovurilgan tovaga o'xshaydi. Bu juda baland va baland ovozga ega asbob bo'lib, ilgari hujum signali kabi harbiy signalizatsiya uchun ishlatilgan. Uning yog'och ramkasi ikki tomondan teri bilan qoplangan. Doiraga tutqich yoki charm tasma biriktirilgan. Bu asbob qo'lda yoki yog'och tayoq bilan urib chalinadi.

Qadimda qozoqlar hayotida daul, daulpaz, shingadul kabi zarbli cholg'u asboblari keng qo'llanilgan. Urma cholg'u asboblarining baland tovushlari dushmanning yaqinlashayotganidan darak berardi, o'yinni haydashda foydalanilgan, aholini ovga chaqirgan, diniy marosimlarni o'tkazgan, yaqinlashib kelayotgan ko'chishlarni e'lon qilgan va dushmanga hujum qilishda tahdid bo'lgan.

Asatayak — qozoq va turkiy xalqlarning zarbli cholg'u cholg'u asboblarining ilg'or turi. Asbob yassi boshli tayoq shaklida bo'lib, bezaklar va metall halqalar va zillar bilan bezatilgan. Balandligi bir metrdan ortiq bo'lgan yog'och tayoq shamanlarning eng muhim qurollaridan biri hisoblanadi. Tayoqning boshida turli shakldagi tangalar osilgan. Oldingi modellarda esa bu jiringlagan tenge o'rniga korpusning tashqi tomonida oltita qo'ng'iroq osilgan edi. Juda ochiq va qattiq ovoz chiqaradi. Cholg'u tovushini kuchaytirish uchun shamanlar tayog'ning boshiga bog'langan qo'ng'iroqlardan foydalanganlar. Asbob chayqalganda, qo'ng'iroq va boshdagi turli xil narsalar shitirlab, ovozga qo'shildi.

Shingdaul — misdan yasalgan va teri bilan qoplangan qadimiy qozoq zarbli cholg'u asbobi.

Qo'ng'iroq (qo 'ng 'irauv) — engil tayoq bilan chalinadigan, yupqa oltin va kumush bilan qoplangan cholg'u asbobi.⁵

⁵ Ұлттың рухани ренессансы – музыка. https://el.kz/lty-rukhani_renessansy_-_muzyka_40232/

Shinkildek - Shunday qilib, eng oddiy bolalar musiqa asboblarning boy, xilma-xil arsenali, bolalar qo'shiq o'yinlari bilan bir qatorda, qadim zamonlardan beri bolani estetik tarbiyalashning qiziqarli va samarali vositasi bo'lib kelgan. Shunday qilib, qozoq xalqining yuqori darajadagi musiqiyligi, og'zaki an'analarning professionalligiga qadar shakllandi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Qozoq milliy musiqa madaniyatining shakllanish bosqichlari haqida nimalarni bilasiz?
2. Qozoq milliy musiqiy merosining asl namunalarini sanang
3. Qozoq milliy musiqa asboblarning eng qadimiylariga misol keltiring.

Turkman xalq musiqi an'analari.

Mavzu rejasi:

- 1. Turkman xalqining ko'p asrlik musiqi san'ati**
- 2. Turkmaniston xalq qo'shiqlari "aydim"lari hususida**
- 3. Turkman musiqi merosida dostonchilik an'analari o'zini**

Musiqi insonning his-tuyg'ulariga ta'sir qiladi va u odamga aylanadi bu ularning salomatligi va farovonligiga ta'sir qiladi. Jamoa ruhi Rivojlanishda musiqaning roli bu inson qalbida favqulodda go'zallik tuyg'ularini uyg'otadigan sehrli kuchdir. Ayniqsa, xalq musiqasi inson qalbiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Turkman xalqining asrlar davomida ko'plab qo'shiqlari yaratilgan yaratilgan qo'shiqlar Turkman xalqining har bir azosining eng yaqin hamrohi sanaladi. Har bir turkmanning qalbida qo'shiq aytishni, cholg'u asboblari chalishni, ajdodlari asrlar davomida musiqani sevib kelishgani hurmatga sazovor. Turkman zamini san'ati xalq faxridir U ko'plab taniqli musiqachilarni etishtirgan. Ko'plab xalq musiqi ustalari o'z ijodi bilan xalq sevgisi va hurmatiga loyiq edilar. Turkman xalqining ko'p asrlik musiqi san'atiga bo'lgan mehr har bir insonda bolalikdan boshlanadiku ular milliylik, urf –odat va an'analarga sadoqat ruhida tarbiyalanishlari muhim sanaladi.

Turkman musiqi an'analari qadimgi davrlarda paydo bo'lgan. Arxeologlar mamlakat hududida bir necha bor maishiy buyumlar va idishlar topdilar, ularning sirlari musiqachilar tasvirlari bilan bezatilgan. Xalq folklorida qadimgi musiqachilar va qo'shiqchilar haqidagi afsonalar va afsonalar mavjud. Turkmanistonda "aydim"deb nomlangan xalq qo'shiqlari juda mashhur. Bu odamlarning kundalik hayotining mohiyatini ochib beradigan kundalik qo'shiqlar. Aynan xalq qo'shiqlari tufayli turkman klassik shoirlarining asarlari bizga yetib keldi. Qadimgi qo'shiq folklori asosan sevgi va lirik qo'shiqlar bilan ifodalanadi, ular erkak va ayolga bo'linadi. Erkaklar qo'shiqlarida ko'plab majoziy burilishlar mavjud: metafora, taqqoslash va epitelar. Ayollar qo'shiqlari "Lyale" deb nomlanadi va qizning shaxsiy his-tuyg'ularini tasvirlaydi va ko'pincha ayollarning

og'ir ulushi mavzusiga murojaat qiladi. Qadimgi kunlarda qo'shiq hayotning ajralmas qismi bo'lib, inson hayotining har bir tomoniga hamroh bo'lgan. Maishiy mehnat bilan shug'ullanish uchun maxsus qo'shiqlar mavjud

edi; marosim qo'shiqlari mavjud edi; bayram tantanalarida alohida kuylar va motivlar ijro etilgan. Turkmanlarning ba'zi folklor qo'shiqlari vaqt o'tishi bilan o'zgardi. Masalan, asrlar oldin mahalliy aholi orasida "Suit Gazan" marosimi bo'lib o'tgan, unda maxsus qo'shiqlar kuylangan. Suit G'azon qadimgi Xudo bo'lib, u turkmanlarni kundalik hayotda qo'llab-quvvatlagan va quruq yerga yomg'ir yuborishi mumkin edi. Hozirgi kunda qo'shiq hali ham xalq orasida yashaydi, ammo bolalar o'yini sifatida, uning asl xabari esa o'z ahamiyatini yo'qotdi.

Turkmanistonning asosiy milliy raqslaridan biri bu "Kushtdepdi" marosim raqsi. Endi u bayram tadbirlarida ko'ngilochar dastur sifatida ijro etiladi, ammo bu raqs qadimiy kelib chiqishga ega. Raqs boshqa raqqoslar qurshovida bo'lgan qiz va yigitning silliq harakatlari bilan boshlanadi va qo'llarini o'rtacha uradi. Raqs paytida "Gazala" quatrainlari ijro etiladi, ularning har biri baland undovlar bilan yakunlanadi: "uh-Xu", "hey-ha", "kusht-kusht". Markazdagi raqqoslar raqs ritmini aniqlaydilar, ular atrofida joylashgan boshqalar tomonidan takrorlanadi. Qoida tariqasida, "Kushtdepdi" raqsi baland ovozda "huv-hak" qichqirig'i bilan tugaydi, shundan so'ng barcha raqqoslar to'xtab, kaftlarini yuzlariga olib kelishadi. Raqs to'q qizil, qizil va Bordo rangdagi an'anaviy turkman liboslarida ijro etiladi. Turkman xalq raqsi rang-barang spektakl bo'lib, unda har bir harakat sayqallangan va alohida ma'noga ega. Turkmanlarning raqslari ushbu qadimiy xalqning urf-odatlarini va tarixini o'zida mujassam etgan bo'lib, noyob turkman madaniyatining o'ziga xosligi va o'ziga xosligidan dalolat beradi.

An'anaviy turkman folklor san'atining yorqin vakillari – baxshilar-musiqachilar, qo'shiq aytadigan va dutarda o'ynaydigan ertakchilar. Baxshi musiqachilari Turkmanistonda har doim alohida hurmat va hurmatga sazovor bo'lishgan. Baxshilar qishloqdan qishloqqa qo'shiqlari bilan boyqushlarni kezib yurishadi. Va har bir hududda odamlar uchrashuvga oldindan tayyorgarlik ko'rishadi: ular suhbat uchun savollar, bayram uchun joy, muomala va boshqalar haqida o'ylashadi. Ular gilamni katta maydonga yoyishdi, o'rtada katta gulxan yoqishdi, u barchani yoritadi va undan bir necha metr narida dasturxon-dastarxon

yoyilib, turli xil shirinliklar, mevalar, chel-Pek (ingichka dilimlenmiş qovurilgan xamir) va boshqa taomlar namoyish etiladi. Ikki mingga yaqin odam baxshilarni tinglashadi.

Musulmonlarning

odatiga ko'ra, baxshilar maxsus kiyim kiyishadi: don (paxta junidagi qalin xalat), telpek, oq ko'ylak, oyoqlarida yumshoq teridan tikilgan etiklar va keng shimlar. Ular quduqdan olingan suvni ichishadi va idish-tovoqlaridan foydalanib, o'zlari bilan hamma joyda daxlsiz holda olib yurishadi. Baxshi kechqurun soat beshdan olti gacha qo'shiq kuylashni boshlaydi va ertalab soat sakkizdan to'qqizgacha tugaydi. Har ikki soatda u qisqa tanaffus qiladi, shu vaqt ichida choy ichadi, odamlar bilan gaplashadi. Musiqachiga doimiy ravishda uning odatlari va didini yaxshi biladigan yordamchi hamrohlik qiladi.

Xalq qo'shiqlari juda qadimiy san'atdir. Tarkib jihatidan ular xilma-xil bo'lib, odamlar hayotining turli jihatlari bilan bog'liq. Onalar bolalarni lullabies bilan uxlashadi, bolalar o'ynash paytida kuylashadi; qizcha, to'y qo'shiqlari bor; qo'lda tegirmonda ishlayotganda mato va gilam to'qish, tuyalarni sog'ish paytida ijro etiladigan mehnat qo'shiqlari.

Milliy Doston - destan juda mashhur. Bular musiqiy va she'riy afsonalar: qo'shiqlar bilan o'qiladigan ertaklar, afsonalar, afsonalar. Destanlarda nasriy rivoyat va she'riy parchalar-dutar hamrohligida kuylangan she'rlar almashinadi. Turkman musiqasining o'ziga xosligi asl qo'shiq uslubida ham namoyon bo'ladi. Qo'shiqchilar vokal kordlarining katta kuchlanishida va asosan juda baland ovozda kuylashadi. Tabiiy landshaft (dasht, cho'l) va ko'chmanchi turmush tarzining xususiyatlari turkmanlarda baland ovozda gapirish odatini rivojlantirdi. Shunday qilib, dutarning sokin, muloyim ovozidan keskin farq qiladigan baland ovozda qo'shiq aytish.

Turli mamlakatlarning tarixchilari, yozuvchilari, sharqshunoslari, musiqashunos va bastakorlari turkman xalq musiqasi haqida ko'p yozganlar. Bunga

Viktor Uspenskiy va Viktor Belyaevning o'tgan asrning 20 – yillarida Turkmanistonda tug'ilgan "Turkman musiqasi" kitobi misol bo'la oladi.

Musiqqa etnografi va kompozitori Viktor Uspenskiy 1925 yildan 1930 yilgacha Turkmanistonning turli burchaklariga uchta musiqqa-etnografik ekspeditsiyani amalga oshiradi. Ulardan birida 1927 yilda u Sara-baxshiga tashrif buyuradi va uning musiqasi va qo'shiqlarini notalarga o'tkazadi. U o'z xotiralarida turkman musiqasi, albatta, mukammallikning yuqori bosqichida turgan san'at ekanligini va bu uning haqiqiy qadr – qimmatini ekanligini yozadi. Ularning birgalikdagi ishlarida Viktor Belyayev Viktor Uspenskiyning xalq qo'shig'iga yondashuvini muvaffaqiyatli "arxeologik" deb ataydi. Uning fikricha, arxeologik musiqiy qadriyatlarning saqlovchilari" professional keksa odamlar " bo'lib, ular kuyda milliy an'analarning pokligini saqlaydilar.

G'ayrat, sezgirlik va xalq ijrochilari bilan tezda aloqa qilish qobiliyati va, albatta, Viktor Uspenskiyning insoniy iliqligi darhol qiziqish va hamkorlik qilish istagini ko'rsatgan ijrochilarning hamdardligini uyg'otadi. Bu haqda professional etnograf Nikolay Yomudskiyning Uspenskiyga murojaatida aytilgan: "...Tasodifan men Turkistonning tub xalqlari, xususan turkman musiqalari va musiqalarini o'rganish va yozib olish sohasidagi ishingizning bevosita guvohi bo'lishim kerak edi; men sizning ishingizni qanday sevgi, bilim va eng muhimi, noziklik bilan boshlayotganingizni ko'rdim; men sizning ijrochilarimiz ruhining barcha harakatlariga qanchalik sezgir ekanligingizni ko'rdim"⁶

Uspenskiy va Belyaevning turkman xalqining musiqiy madaniyatiga qo'shgan hissasini baholab, turkman musiqasi yozuvlari ustida ishlash bilan bog'liq bo'lgan yutuqlar va qiyinchiliklar haqida gapirganda, bu ajoyib musiqachilarni samimiy va samarali do'stlik bog'lab, ularning ko'p yillik ijodiy hamkorligining asosi bo'lgan deb aytish mumkin emas.

⁶ <https://orient.tm/ru/old/post/23852/turkmenskaya-muzyka-dusha-naroda>

Ularning ishi uzoq vaqtdan beri Turkmaniston madaniyatiga uning ajralmas qismi sifatida kirib kelgan. U go'yo hayotga qo'shildi, uning taqdiri u yoki bu tarzda kitob yaratishda ishtirok etgan ko'plab odamlarning taqdiri bilan bog'liq edi. Bu turli xalqlar va zamonlarning musiqiy xotirasida saqlanib qolgan barcha eng yaxshi narsalarni o'zida mujassam etgan ko'p millatli musiqiy madaniyatning poydevori qo'yilgan murakkab davr yodgorligi bo'lib qolmoqda.

Turkman musiqasi o'zining uyg'unligi va o'ziga xosligi bilan, notalarda mohirlik bilan qayd etilib, mamlakatning barcha burchaklarida va ko'plab mamlakatlarda tarqaldi. Garvard universitetida "Turkman musiqasi" kitobining birinchi jildining ingliz tilidagi nusxasi ehtiyotkorlik bilan saqlanadi.⁷

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Turkman xalqining ko'p asrlik musiqa san'atining asosiy jihatlarini ayting.
2. Turkmaniston xalq qo'shiqlari "aydim"larning o'rni qanday?
3. Turkman musiqa merosida dostonchilik an'alarining bugungi kundagi ahamiyati hususida aytib bering.

⁷ Мяхри ЯГМУРОВА Туркменская музыка – душа народа. 07.06.2020 <https://orient.tm/ru/old/post/23852/turkmenskaya-muzyka-dusha-naroda>

Turkman kasbiy musiqasi. Janrlari. Cholg'ulari .

Mavzu rejasi:

- 1. Turkmaniston musiqa san'atida muhim qatlamlar**
- 2. Turkman milliy musiqa asboblari**
- 3. Eng qadimiy musiqiy asboblari va ularning umumiy xususiyatlari**

Qo'shiq ijodi Turkmaniston musiqa san'atida muhim qatlamni tashkil etadi. Eng qadimgi musiqa janrlaridan biri sifatida qo'shiq har doim musiqachilarni o'z zamondoshlarining fikrlari va his-tuyg'ularini sodda va qulay tarzda ifoda etish, o'z davrining ilg'or g'oyalariga javob berish imkoniyati bilan jalb qilgan. Har bir davr nafaqat tasvirlar, mavzular, syujetlarning o'ziga xosligi, balki musiqiy intonatsiyalarning ma'lum doirasi bilan ham ajralib turadi. Agar biron bir tarixiy davr musiqasini tahlil qilsak, qo'shiq o'z davriga xos bo'lgan mavjud musiqiy intonatsiyalarni eng sezgir tarzda aks ettirishini ko'rishimiz mumkin. 30-yillar qo'shiqlari, 1941-1945 yillardagi urush, XX asr o'rtalari va oxiri, bizning kunlarimiz qo'shiqlari o'zlarining melodik xususiyatlari bilan aniq farqlanadi. Agar yo'lning boshida professional qo'shiq ijodkorligi faqat xalq kelib chiqishiga tayangan bo'lsa, unda kelajakda turkman bastakorlari oldida eng qiyin vazifa –

kundalik, taniqli intonatsiyalardan xalos bo'lish va ular bilan shoshilmasdan o'zlarining ohangdor individual qo'lyozmalarini yaratish edi. Qo'shiq bastakorlari har doim davrning eng dolzarb va uyg'un mavzularini, ifodali melodizmini, milliy xarakterini izlashda bo'lgan.

Turkman mumtoz shoirlarining she'riyatiga murojaat qilish obrazlar doirasini sezilarli darajada kengaytirishga imkon berdi: ko'plab taniqli turkman bastakorlari buyuk shoirlar Maxtumkuli, mollanepes, kemine, Seydi so'zlariga o'z qo'shiqlari va romanslarini yozdilar. Zamonaviy milliy shoirlarning she'rlari ham ko'pgina mahalliy qo'shiqlarning asosini tashkil etadi-bular G. Seyitliev, G. Azizov, K. Qurbonnepesov, A. Atajanov, B. Japarov, A. Kovusov, A. Yusupov va boshqalarning she'riy matnlari. Masalan, N. Xalmamedovning "Turkman cho'li", "uching turnalar", "Ashxobod" kabi qo'shiqlari; B. Xudaynazarovning "Kamalak", "Daryo", "Bagshi O'ynang"; A. Agadjikovning "oy kechasi", R. Rejepov va Ch. Nurimovning ko'plab qo'shiqlari bugungi kungacha ijrochilar repertuarida saqlanib qolgan, va ular musiqa ixlosmandlari orasida munosib e'tirofga sazovor. Turkman musiqa olami lirik ohang, samimiy va samimiy, sodda va tabiiy eshitiladi va shuning uchun keng jamoatchilik uchun tushunarli. Bugungi kunda milliy qo'shiq "Senga oq gular" eng mashhur va talab qilinadigan musiqiy janrlardan biri hisoblanadi-yosh avlod musiqachilari o'zlarining qo'shiq rollarini ijodiy izlaydilar va albatta milliy qo'shiqda yangi so'z aytadilar.

Milliy musiqa asboblari.

Dutar - torli musiqa asbobidir. Bu so'z Eronning ikkita so'zidan kelib chiqqan: du - ikki, tar – string.

Eng qadimgi musiqa asbobi (III asr atrofida) Oskar. Bu nay

tovushiga o'xshash puflangan keramika asbobidir. U nafaqat O'rta Osiyoda, balki Hindiston, Pokiston, Eron, Afg'oniston, Qozog'istonda ham keng tarqaldi.

Gopuz - o'ynash paytida tebranadigan til bilan jihozlangan torli chimchilash vositasi. Musiqachi asbobni lablari bilan ushlab turadi va shu bilan birga tilni boshqaradi. Shunday qilib, juda g'ayrioddiy tovush tug'iladi.

Turkmanlarning mashhur simli cholg'usi gidjak. Dutardan farqli o'laroq, u kamon bilan o'ynaladi. Unga Sharqiy skripka laqabini berishdi.

Tuyduk-shamol asbobi (surna asbobi kabi). Turkmanlarning aytishicha, loydan yasalgan odam Atoning ruhi yo'q edi. Bosh farishta Jabroil uni tuidukdagi ohangdor o'yin bilan jonlantirdi. Turkman xalq e'tiqodiga ko'ra, to'yduk ixtirosida iblis katta rol o'ynagan. Turkmanistonda mehmonlarni bayramga taklif qilishning qadimiy marosimi hali ham mavjud. Ikki tuidukchi bir-biriga qarama-qarshi bo'lib, asboblarni yuqoriga ko'tarib, bir ovozdan o'ynashadi. Shu bilan birga, ular ushbu marosimning shamanizm bilan avvalgi aloqasini eslatuvchi sehrli dumaloq harakatlarni amalga oshiradilar.

Chen - Chen turkmanlarning milliy musiqa asbobi bo'lganligi haqida biz "Gerogli" eposida, shuningdek, turkman adabiyoti klassiklari, buyuk Seydi va Maxtumkuli asarlarida o'qiymiz. 1941 yilda Turkman davlat xalq cholg'u asboblari orkestri tashkil etilganda, Chen uning instrumental ansambliga kirgan. Ammo bir muncha vaqt o'tgach, ijrochilar yo'qligi sababli chiqarib tashlandi.

Qanun (kanun - momo havo) - Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan qadimiy musiqa asbobidir. Qadim zamonlarda arafani arablar va turklar ko'proq ishlatishgan, ammo asta-sekin Eron, Afg'oniston, Kavkaz, shuningdek O'rta Osiyoda bu haqda bilib olishgan. IX-X asrlardan XVIII asrgacha turkman yerida bayram paytida momo havo ishlatilgan. Ilmiy manbalarda hamyurtimiz Muhammad Farabi arafada o'ynashning virtuozi bo'lganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Asbob haqida eslatib o'tishni shoir-klassik Andalib asarlarida

uchratamiz. Ayni paytda momo havo yana bizning erimizga qaytdi. Deyarli hech qanday spektakl usiz to'liq bo'lmaydi.

Ikidilli - Turk musiqashunos Gazilshal o'zining "Osiyo va Anadolu turkmanlari orasida Ikidilli" (1958) kitobida ushbu asbob, xuddi gijak singari, kamon yordamida ijro etilishini, bu qismlarda ba'zan "okli gopuz" deb nomlanishini ta'kidlaydi. 1973 yilda Moskvada nashr etilgan "Osiyo va Afrika xalqlari musiqasi" kitobida Anadolu turkmanlarining ikidilli musiqa asbobi va Altay o'lkasi turkiy xalqlarining ikili cholg'usi katta o'xshashliklarga ega ekanligi aytilgan. Yuqoridagi dalillar bizga turkman xalqi tarixida gidjakning dastlabki namunalariga o'xshash ikidilli musiqa asbobi borligini, shu bilan birga kamonli hopuzning namunasi bo'lganligini ta'kidlash uchun asos beradi.

Bozuk - 1999 yilda Istanbulda "Turk baglama" kitobini nashr etgan turk musiqashunos Temel Garaxon quyidagi ma'lumotlarni keltiradi: "baglama, saz, tambur, ikidilli, bozuk - bu musiqa asboblari gopuzdan kelib chiqqan..." Kitobda, shuningdek, bozuk turkmanlarning musiqa asbobi bo'lib, unda kirishkar yordamida ijro etiladi, uning nomi turkman tilidagi "boz - ok" so'zlaridan kelib chiqqanligi haqida xabar berilgan. Bozuk dastlab qanday ko'rinishini aytish qiyin. Ko'p asrlar davomida u turli xalqlar tomonidan rivojlanib, takomillashtirildi. Ammo nima bo'lishidan qat'iy nazar, qonuniy g'urur tuyg'usi ushbu vositaning tarixi turkman tuprog'iga borib taqalishidan kelib chiqadi.

Gosha dilli tuyduk - Turkman xalqining musiqa asboblari orasida dilli tuydukning juftlashtirilgan modellari ham mashhur edi. Uni o'ynash oddiy dilli tuydukka qaraganda ancha qiyin. Gosh dilli tuydukni ko'rgan va eshitganlar guvohlik berishadi: bu ikkala trubadan bir vaqtning o'zida tovushlarni puflay oladigan, so'ngra har bir trubaning tovushlariga alohida-alohida o'tadigan virtuozlarning o'yini edi, shundan so'ng ular yana tovushlarni birlashtirdilar va noyob ikki ovozli ohangni chiqardilar. Gosh dilli tuydukning cheksiz ovoz qobiliyati uni juda maxsus musiqa asboblari qatoriga qo'yadi.

Gamish balaman - Tashqi tomondan, gamish balama dilli tuydukga o'xshaydi. Aslida, bu yanada rivojlangan model. Shuning uchun odamlar ularni mustaqil musiqa asboblari sifatida ishlatishgan. Agar dilli tuyduk boshidan oxirigacha ichi bo'sh bo'lsa, balamanning gamishidada musiqachi puflagan joyda qamish uchi yopiq holda qoldirilgan. Bu trubadan tovushlarni chiqarishni osonlashtirdi. Dilli tuyduk bilan taqqoslaganda, balaman's gamish ko'proq fretli teshiklarga ega, bu esa asbobning ishlash qobiliyatini sezilarli darajada kengaytiradi va boyitadi. Gamish balaman eng ko'p Karakal atrofida tarqalgan, bundan 50-60 yil oldin u bayramlarda o'ynagan.

Agach balaman - Agach balaman-gamish balamanning yanada rivojlangan modeli. U tut yoki o'rik daraxtlaridan yasalgan, o'ymakorlik bilan bezatilgan. Agach balamanning sakkizta fretli teshiklari bor, ulardan ettitasi trubaning old tomonida, bittasi esa orqa tomonida. Agach balamanning shamol teshigiga qamish og'zi o'rnatilgan.

Shatliq - "GORKUT ata" dostonini o'qigan kishi unda bunday satr qanchalik tez-tez uchrab turishini eslaydi: "dedem GORKUT keldi, Shatl o'ynadi". Mamlakatning turli burchaklarida yuz yoshdan oshgan ushbu qadimiy asbobning bir nechta namunalari topilgan. Xalq orasida asbob "shatliq", "shadiyan" nomi bilan tanilgan. Shatliq tut, Uryuk, yong'oqdan yasalgan, yog'och bloklarni ichkaridan chiqarib tashlagan, asbob yuzasiga esa o'ymakorlik qo'llanilgan. Uning yuqori qismida beshta fretboard teshiklari joylashgan. Biri pastdan. Shuttlening uchi, xuddi dilli tuyduk singari, og'iz bo'shlig'i shaklida qilingan. Nima uchun bu musiqa asbobining tovushlari dilli tuydukning ovoziga o'xshaydi. Faqat dilli tuydukdan farqli o'laroq, shatliqning rezonansi ancha kengroq. Shatlakda asosan Prixazarya xalqlari ot poygasi paytida ularga katta tantanavorlik berish uchun, shuningdek to'ylarda va boshqa muhim voqealarda o'ynashgan.

Bori - Bori-bukilgan shox shaklida bronzadan yasalgan qadimgi turkman musiqa shamol asbobi. GORKUT ata davrida u harbiy maqsadlarda ishlatilgan: uning ovozi jangga chaqirishni anglatadi. U g'alabaning xabarchisi ham edi. Ba'zi

olimlarning fikriga ko'ra, bori so'zi buri - bo'ri so'zidan kelib chiqqan, chunki bu vosita, agar kerak bo'lsa, dushman otlarini qo'rqitadigan dahshatli uvillash tovushlarini chiqarishi mumkin. Ba'zi tadqiqotchilar bori Yevropa shoxini yaratgan deb hisoblashadi. Afsuski, bugungi kunda ushbu qadimiy musiqa asbobi topilmadi. Tadqiqotlar davomida biz hindlarning tashqi ko'rinishi turkman tiliga juda o'xshash buri musiqa asbobini saqlab qolganligini aniqladik.

Jul-jullar (hushtaklar) - Ilgari, turkmanlarda turli xil hayvonlar va boshqa raqamlar ko'rinishidagi keramikadan yasalgan ko'plab bolalar shamol cholg'u asboblari mavjud edi. Kundalik hayotda ular saqlanib qolmagan bo'lsa-da, ularning namunalari arxeologik qazishmalar paytida topilgan. Ushbu topilmalarning ba'zilari Turkmaniston Vazirlar Mahkamasi huzuridagi tarix instituti arxeologiya muzeyida, maktab muzeylarida, xususiy kolleksiyalarda saqlanmoqda. Ushbu hushtaklarning ba'zilarida fretboard teshiklari bor, boshqalarida esa yo'q. Ularning barchasi bir xil darajada yumshoq ochiq tovushlarga ega. Sinovlar shuni ko'rsatdiki, bu quvurlar eng oddiy kuylarni ham, qushlarning murakkab trillarini ham taqlid qilishga qodir. Ushbu musiqa asboblari bolalar o'yinchoqlari deb hisoblangan. Shunga qaramay, bolalar ularda turli xil kuylarni ijro etishlari ma'lum. Shunday qilib, Jul-jullar haqiqiy musiqa asboblari sifatida tan olinishi kerak. Jahon musiqa madaniyatida bunday bolalar hushtaklari takomillashtirilib, katta orkestrlarda ishlatilganligi haqida misollar mavjud.

Tebil - Qadimgi metal namunalari mis yoki bronza kosadan iborat bo'lib, uning ustiga bo'ri terisi tortilgan. Tebil to'y va tantanalarda gopuz, surnay, shatliq, ud, kanun bilan ansamblda ishlatilgan, u raqs kuylariga ritm bag'ishlagan. Ushbu musiqa asbobini harbiy yurishlar paytida o'zlari bilan olib ketishgan, ovda ishlatishgan. Tebil otning egariga bog'langan va doimiy ravishda kaltaklangan. Kuchli tovushlar hayvonlarni qo'rqitdi, vahima qo'zg'atdi. Yovvoyi tovushlar ovga chiqarilgan ov qushini ham esga oldi. Garchi u deyarli yo'qolgan bo'lsa-da, so'nggi

paytlarda u bizning sahnamizda yana paydo bo'ldi. Ushbu musiqa asbobi xalqimiz san'atida yangi hayotni boshladi.⁸

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Turkmaniston musiqa san'atida ko'zga tashlanuvchi eng asosiy urg'unimalarda namoyon bo'ladi?
2. Turkman milliy musiqa asboblariga misollar keltiring.
3. Eng qadimiy musiqiy asboblari va ularning umumiy hususiyatlari haqida nimalarni bilasiz?

⁸ <https://turkmenportal.com> Музыкальные инструменты

Uyg'ur xalq musiqa an'analari Janrlari. Cholg'ulari

Mavzu rejasi:

1. Uyg'ur musiqa merosida “Uyg'ur muqomi” ning o'rnini va ahamiyat darajasi.
2. Uyg'ur milliy raqs san'ati
3. Uyg'ur milliy musiqa merosining bugungi kuni

Uyg'ur musiqa merosiga nazar tashlasak, Uyg'ur maqomlari (maqom, mumtoz musiqa, milliy musiqa) uzoq tarixga ega, uslublar xilma-xilligi, bir qancha betakror san'atkorlarga ega bo'lib, insoniyat badiiy xazinasida qimmatbaho gavharlar sifatida e'tirof etilgan. Uyg'ur muqomi doirasiga odatda “O'n ikki muqom”, “Dolan muqom”, “Turpan muqom”, “Xamul muqom” kiradi. Bu pozitsiyalarni taqqoslab, umumiylik va xususiyatlar mavjudligini ko'rishimiz mumkin. Uyg'ur muqom san'atidagi umumiyliklarni quyidagi jihatlarda ko'rish mumkin:

Birinchi, u “O'n ikki muqom” bo'ladimi yoki mahalliy muqom bo'ladimi, qanday shaklda bo'lishidan qat'i nazar, ularning barchasi 12 to'plam bo'lib, bir tizimni tashkil qiladi.

Ikkinchi, “O'n ikki qo'shiq”mi yoki xalq qo'shiqlarimi, barchasi uchta muhim tarkibiy qismdan iborat: musiqa, qo'shiq va raqs.

Uchinchi, u “o'n ikki raqs” yoki xalq asarlari bo'ladimi, odatda muqaddimadan boshqa qismlarda raqsga tushish mumkin. Jula, Sanem, katta Salika va Kichkina Salakining “o'n ikki bo'laki” maxsus raqslardir. Xalq o'yinlarining kirish qismidan tashqari barcha qismlari raqs hisoblanadi.

To'rtinchi, “o'n ikki asar” bolsin yoki xalq musiqasi bo'ladimi, turli cholg'u asboblari jihozlanadi.

Beshinchi, har bir bo'limda undagi qo'shiqlarning ohangini belgilaydigan umumiy ohangga ega muhim “muqaddima” mavjud.

Uyg‘ur muqomshunosligidagi hozirgi umumiy qarashlarga ko‘ra uyg‘ur muqamlarini ikki asosiy toifaga bo‘lish mumkin: xalq muqomlari va klassik muqamlar. Muqomshunos Abdurshukur Muhammadiyminning tadqiqot natijalariga ko‘ra, ozarbayjon muqomlari ikki turga bo‘linadi: klassik muqomlar va xalq muqomlari.

“Uyg‘ur o‘n ikki muqomi” uyg‘ur muqomi san‘atining eng yuqori cho‘qqisi

bo‘lsa-da, uning kelib chiqishi hali ham xalq mukamiligiga borib taqaladi. Chunki “xalq musiqasi xalq hayoti, qalbi, xalq og‘zaki ijodi madaniyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan o‘lmas ``ona vujudi`` bo‘lib, mumtoz musiqa ana shu ``ona vujudi`` negizida shakllanadi va rivojlanadi.

Musiqashunoslarning tadqiqot natijalariga ko‘ra, “Uyg‘ur o‘n ikki muqomi” ning asosiy qo‘shiqlari qatoriga “Taezze”, “Mustafa”, “Jula”, “Sanem”, “Pishrav”, “Kichik Selika” kabi qo‘shiqlari kiradi Muqomi" va "Xamul Muqomi" "Doston" va "Mashrep" qismlarining ritmik shakllari uchun xom ashyo bo‘lgan. Qozoq muqamologi Batur Tosadinov uyg‘ur musiqasining akkordlari va uning standart birliklariga asoslanib, uyg‘ur musiqasini ikki katta toifaga ajratdi: Aruz Vazin standartiga mos keladigan xalq qo‘shiqlari va Varg Vazin standartiga mos keladigan xalq qo‘shiqlari. Muqom va uning qo‘shiqlari qurilishiga ko‘ra, yuqoridagi mezonlarga ko‘ra soddaligi va murakkabligiga ko‘ra xalq muqomi va klassik muqom ikki toifaga bo‘linadi.⁹

⁹ “Qashqar gazetasi”dan olindi.

Tarixiy jihatdan uyg'ur musiqa amaliyotida shakllangan sikl muqoma rak (Raq), Chapbayat (Chapbayat), Mushavirak (Mushavirek), Charigah (Charigah), Panjigah (Penjigah), Uzhal (Özhal), Ajyam (Ejem), Oshshak (Oshaq), Bayat (Bayat), Nava (Nawa), Segah (Ségah), Iroq (Iraq) (ba'zan boshqa ketma-ketlikda) larni o'z ichiga oladi. Mukamalar hindlar, forslar, arablar va boshqa qo'shni xalqlarning rivojlangan musiqa madaniyati ta'siriga duchor bo'lgan.

“Nazirkom”ni “Nazir” va “kom” degan ikki so‘z birikmasidan hosil bo‘lgan atama deb talqin qilsak, bu raqsning aslida qaysi davrda paydo bo‘lganligi va nima uchun shunday nomlanganini to‘g‘ri tushuntirib bo‘lmaydi.

Nazirkom raqsi uzoq tarixga ega bo‘lib, uyg‘urlarning ibtidoiy ovchilik va chorvachilik usullarini raqs shaklida eng yaxshi ifodalaydi, degan qarama-qarshi fikrlarni ilgari surdik. Agar bu raqsning nomi Parijdan kelgan bo‘lsa, shubhasiz, bu raqsning tarixi 16-17-asrlarga borib taqaladi, ya’ni fors tili va adabiyoti uyg‘ur sivilizatsiyasiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Ammo shunday tarixiy sharoitda Nazirkom kabi “ibtidoiy ov turmush tarzini aks ettiruvchi” qadimiy raqsning xalq orasida paydo bo‘lishi mumkin emas, nega uzoq tarixga ega bu raqs “Nazirkom” deb ataladi? Turpon oqsoqollarining hikoyalarini tarixiy materiallar bilan

birlashtirganimizda, birinchi Avlat Turpan bo‘lgan Lukchun shahrida (hozirgi Lukchun shaharchasi, Pichan tumani) “Turk tillari devoni”da “Nazirkom” nomi “Lekchin” sifatida tilga olinadi Imin Go‘ja (1696-1778) davrida paydo bo‘lgan va atrofga kengaygan.

Nazirkom raqsi ortidagi voqea quyidagicha talqin qilinadi. Ostona va Kargojidan Pichangacha bo‘lgan yerlarni boshqargan bobosi va bobosidan beri atrofida mo‘ylovlari ko‘p bo‘lgan, Turpan havzasida “Javhrisuluk” targ‘iboti bilan shug‘ullangan Imin Sopi (Imin Vang) Axmatni o‘ldiradi. Baki beg o‘z o‘rnida taxminan 1720. edi Aynan o‘sha paytda janubiy Shinjon viloyati Jung‘or xonligiga qaram bo‘lib, qo‘g‘irchoq hukumat Ishoqiylar qo‘lidan Ishoqiylar qo‘liga o‘tgan, Hamul viloyati esa Qing sulolasiga bay‘at bergan; Turpan hududi mayda guruhlariga bo‘linib, Qing sulolasi bilan Jung‘or podsholigi o‘rtasida to‘qnashuv bo‘lgan va bu urush uzoq davom etmagan asosiy davr edi. Bunday keskin vaziyatda Turpandagi bo‘lingan tuzumlar orasida ham ikkita yo‘l bor edi: Jung‘or xonligini himoya qilish yoki Qing sulolasiga bay‘at berish. Bu vaqtda Imin G‘o‘ja jung‘orlarga qarshi chiqdi 1720 yilning yozida Qing sulolasi askarlari Hamul orqali Turpanga o‘tib, jung‘orlarni Qora shaharga haydab yubordilar. Shu fursatdan foydalangan jung‘orlar katta otliq qo‘shinga boshchilik qilib, Lukchun shahrini qamal qiladilar. Imin Xo‘ja o‘z fuqarolarini dushmanga qarshi uyushtirdi. 40 kunlik qamalda och odam oziq-ovqat yetishmasligi kabi og‘ir qiyinchiliklarni yengib, dushmanni tor-mor qildi. Tez orada Qing sulolasi askarlari yana Pichanga kelishdi. Imin Xo‘ja o‘z fuqarolarini Qing sulolasi askarlarini iliq kutib olishlari va Qing sulolasiga sodiqliklarini e‘lon qilishlari uchun boshchilik qildi. Jung‘or xonligiga unchalik sodiq bo‘lmagan Azizxo‘ja jung‘or otliqlari va o‘z aholisi bilan avval Qora shaharga, so‘ngra Uchga ko‘chib o‘tadi. Shuning uchun “Uch” nomiga “Turpan” atamasi qo‘shilib, “Uchturpan” deb atala boshlandi. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda tarix sahnasiga chiqqan Imin Xo‘ja juda zukko, so‘zgo‘y, bilimdon va topqir shaxs edi. U fuqaroning ko‘nglini qozonishni, podshohni qanday rozi qilishni, o‘z oldiga qo‘ygan maqsad-muddaosini tanlab olmasdan amalga oshirishni bilardi. O‘sha davrda Turpan o‘lkasida keng tarqalgan

“Gommung Gom” nomli kuy turi bo‘lib, unga raqs qo‘yilgan. Ota-bobolarimizning ovchilik davridan to o‘troq hayotga o‘tishigacha bo‘lgan davr mobaynida ajdodlarimizning uzoq davom etgan turmush tarzi, odatlari shu kuyga raqs tarzida singib ketgan. Garchi bu raqsga raqsga tusha oladiganlar kam bo‘lsa-da, bu raqsga hamma juda qiziqadi va ishtiyoqlidir. Bu kuyga raqs tusha oladiganlar ham xalq orasida katta hurmatga sazovor. Bu raqsnı Nosir ismli o‘rta yoshli, saroy tomoshabini va raqqosasi yuzida tabassum bilan ijro etgan. U “Gummung Gum”ga raqs tushgach, stadion bir zumda olqishlar yangradi, shon-shuhratlar yerga yetib bordi, to‘qmoqlar osmonga otildi, bu odamning ismini yetti yoshdan 70 yoshgacha hamma bilar edi.

Qing sulolasining qo‘shini Turpanda bir muddat turdi. Aynan shu vaqtda Imin Xo‘ja o‘zining to‘ng‘ich o‘g‘li Nurmuhammedxo‘janing sunnat to‘yini o‘tkazib, qishloq ahli uchun ziyofat tayyorladi. Imin hojining o‘g‘li bolaligida falaj kasalligiga chalingan, tuzalib ketgan bo‘lsa-da, zo‘rg‘a yurardi. Imin Xo‘ja uning birinchi farzandi bo‘lgani uchun o‘g‘lini juda yaxshi ko‘radi. Hech kim o‘g‘lining nogironligi haqida gapirishga yoki masxara qilishga yo‘l qo‘ymaydi.

Nur Muhammed hojining sunnat to‘ylari keng miqyosda o‘tkazilib, mamlakatda anchadan beri notinchlik hukm surgan, bunday ko‘ngilochar tadbir bo‘lmagan. Raqqosalar birin-ketin raqsga tushishdi. Bir payt sinovchi padni “Gummung Gum”ga ko‘chirishi bilan xonandalar ham tez ritm bilan padni o‘ynay boshlashdi. Maydonda “Gummung gum”ni o‘ynay oladiganlar o‘ynab, raqsga tusha olmaganlar qolib ketishdi. Bu vaqtda tomoshabinlardan biri dedi: “Oh! Nosir! O‘ynang! Qo‘ysangchi; qani endi!” U qichqirishi bilan bir vaqtda Nosir raqqosa sahnaga otilib chiqdi va juda kulgili harakatlar bilan raqsga tusha boshladi. Uning qiyshiq qoshlari, ko‘z harakatlari, oyoq-qo‘llarining chaqqon va chaqqon harakatlari tomoshabinlarni o‘ziga rom etdi.

Asli Nosir saroyda Imin hojining ko‘p harakatlarini ko‘rgan. Buning ustiga, bir necha kun avval Imin janoblari unga qattiq tanbeh berdi. Raqsga tushayotgan Nosir bularni eslab jahli chiqdi. Aytolmasdi, lekin o‘zi aytmoqchi bo‘lgan hamma narsani o‘zi o‘ynayotgan raqsga solib, Imin hojining qilmishlaridan odamlarga

xabar bergisi keldi. Demak, bu "Gummung Gum". yangi shakllar bilan o'ynay boshladi. U cho'loq Nurmuhammad hojidek raqsga tushdi, goh raqsga tushdi, goh raqsga tushdi, goh og'zini chayqab qo'ydi, duduqlanishini oshirib yubordi. Ko'rsatuvni tomosha qilayotganlar uning harakatlaridan qo'llarini ko'tarib, barikallaning ovozi shiftga yetib, echkilar osmonga otildi. "O'ynang, bolam!" — Qaynonam! Qichqiriqlar ko'tarildi. Raqsni tomosha qilayotgan Imin Xo'ja Nosirning jahli chiqib, raqqosaning turli hajviy raqs harakatlari o'zini va o'g'lini haqorat qilayotganini bildi. Nosir to'y oxirigacha Imin hoji va uning o'g'lini, uning qilmishlarini masxara qildi. O'shandan beri xalq tilidagi "Gummung Gum" atamasi "Gummung Gum"ga o'zgargan. Bu "Nasirgum" (Nosirda Gummung Gum raqsi) deb ataladi. Marosimlar va bazmlarda qanday o'ynaymiz? Agar so'rasa, odamlar ikkilanmay, "Nashriyotga!" deyishardi. javob berilishi kerak edi. Bunday kayfiyat kundan kunga ortib bormoqda. Bundan xavotirga tushgan Imin Huja tez orada Nosir raqqosani pinhona o'ldirdi, lekin uning yuragidan chiqqan mard va jasur raqqosa Nosirg'umni xalq o'zlari yoqtirgan "Gummang gum" raqsiga chaqirdi. Vaqt o'tishi bilan "Nosirg'um" nomi "Nazirkom"ga aylanib, bugungi kungacha yetib kelgan.¹⁰

Mashrafe - haqida uyg'ur va boshqa tillarda ko'plab tadqiqot maqolalari yozilgan va yozilmoqda. Mashrafe marosimida kuylangan qo'shiqlar matni, odatda, "erkalik, isyon, sadoqat, sof muhabbat, do'stlik va insoniy g'urur tuyg'ularini uyg'otadi", deyiladi. Avliyo Majit ming yillik madaniyatga ega bo'lgan uyg'urlar o'zlarining tarixiy taraqqiyoti davomida Mashrabning bu maxsus san'at turiga turli madaniyatlarni, ayniqsa, diniy madaniyat unsurlarini singdirganliklarini ta'kidladi: "Agar men buni ba'zilarimiz yoqtirmasligimiz mumkin Mashrabning ba'zi qoidalari sofizmdan kelib chiqqan, ammo bizning madaniyatimizda iz qoldirgan narsa bizning tariximizdir. Meshraf tuzilmasini miniatyuraviy davlat tuzumiga qiyoslash mumkin. Avliyo Mijit Mashrafe ustida olib borgan tadqiqoti chog'ida uyg'ur qo'shiq va qo'shiqlarining avloddan-avlodga

¹⁰ Manba: Shinjon yoshlar jurnali. Uyg'ur jurnali.

o'tishida Mashrafe marosimlarining juda muhim rol o'ynaganini tushundi. "Madaniyatimizni asrab qolmoqchi bo'lsak, avvalo o'z madaniyatimizni to'g'ri o'rganishimiz kerak", dedi u. Muqaddas Majid Fransiya kabi bir davlatda uyg'ur madaniyatini tanitishning yangi va o'ziga xos usullarini topdi. Uning aytishicha, kuniga 200 ga yaqin san'at kechalari o'tkaziladigan mamlakatda boshqa noma'lum xalqning san'atini namoyish etish juda qiyin. Shuning uchun avliyo Mijit an'anaviy uyg'ur raqslariga yevropacha uslubdagi harakatlar qo'shib, uyg'ur xalqining zulmini, bu zulm qarshisida ojizligini, begonaligini ifodalashga harakat qildi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Uyg'ur musiqa merosida "Uyg'ur muqomi" ning o'rni va ahamiyati haqida bilasizmi?
2. Uyg'ur milliy raqs san'atiga misollar keltiring
3. Uyg'ur milliy musiqada Mashrafe raqsining tutgan o'rni.

Qirg'iz xalq musiqa an'analari .

Mavzu rejasi:

- 1. Qirg'iz xalqning madaniyati, dunyoqarashining milliy musiqasiga ta'siri**
- 2. Qirg 'iz xalq og'zaki ijodi**
- 3. An'anaviy musiqada ko'chmanchi xalq orasida mashxur an'analar.**

Buyuk qirg'iz xalqi azaldan o'zining urf-odatlari, turmush madaniyati, san'ati, diniy e'tiqodi bilan dunyoda yashayotgan boshqa xalqlardan ajralib turadi. U o'zining ma'naviy olamining yuksakligi va sofligi tufayli o'zini-o'zi ajratib,

yuksak darajadagi madaniy meros yaratib, avlodlarga ne'mat qilib qoldirdi. Madaniy merosning boshida o'ziga xos uslubga ega milliy cholg'u asboblari turadi. Qirg'izlarning ohangdor cholg'u asboblari keng xalqning turmush tarzi,

an'analari, tarixi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ulug' xalqning estetik madaniyati yuksakligidan dalolat beradi. Qadimgi tarixning ildizlariga chuqurroq kirsak, qirg'iz deb ataluvchi bu cholg'u asboblari qadimgi Tang davrida, ya'ni VII-X asrlarda tashkil etilgan va qo'llanilgan. Garchi qirg'iz musiqasi notada yozilmagan bo'lsa-da, bu cholg'u cholg'u asboblarning iltifotida bu buyuk xalqning quvonchi, qayg'usi, qayg'usi, sog'inchi, muhabbati, mardligi, ozodligi chuqur singib ketgan.

Qirg'iz xalqning madaniyati, dunyoqarashi, turmush tarzi, tarixi, millati, shuningdek, estetik g'oyalarini ifodalash bebaho merosdir. Uning ildizlari qadimgi, otalar davridan. Qirg'iz musiqasi haqidagi ilk yozma ma'lumotlarni qator adabiyotlarda uchratish mumkin. Mashhur xitoylik ruhoniylar va siyosatchi Syuan-

Zan 630-yilda hozirgi Qirg'iz o'lkasida bo'lib, mahalliy xalq haqida shunday degan edi: "Meni kutib olishga mo'ljallangan ziyofat quloqqa yoqimli, yurak va qalbni eritadigan lirik ohang bilan boshlandi. Ammo bu davrgacha qadimgi qirg'iz musiqa san'atidan ma'lumot beruvchi buyumlar va madaniy yodgorliklar topilmagan yoki topilmagan (2023). Qirg'iz xalqining musiqa folklori qog'ozga tushirilmagani uchun san'atning bu sohasini tarixiy davrlarga bo'lish juda qiyin. 10-asrda yashagan Abu Dulafning so'zlari borki, qirg'iz xalqi dostonlarni qo'shiq, matni esa kuy shaklida aytadi. XI asrda yashagan fors olimi Gardizi ham qirg'izlarning musiqa madaniyati haqida ma'lumot qoldirgan. Uning so'zlariga ko'ra, qirg'izlar yiliga bir marta katta yig'in o'tkazib, qo'shiq kuylagan, raqsga tushgan, ziyofat qilgan. Sovet tilshunosi V. S. Vinogradov qirg'iz musiqasi haqida shunday yozgan edi: "Qirg'izlarning yakkaxon ijrochilik an'anasi asrlar davomida davom etib keladi; bilvosita tarixiy ma'lumotlarga asoslanib, 6-8-asrlarda ancha yuqori rivojlanish darajasida bo'lgan, xalq orasida musiqa-poetik improvizatsiya san'atiga ega xonanda va sozandalar ham bo'lgan". Xitoy yozma manbalarida 19—10-asrlarda qirg'iz musiqasi haqida xotiralar mavjud. Misol uchun, Tang sulolasi manbalarida sibizg'iva qo'ng'iroqlar tilga olinadi.

Qirg'iz xalq musiqasi turkiy xalqlar, ayniqsa, qozoq, xakas, turkman musiqasiga yaqin. Qirg'izlarda alohida musiqa nazariyasi, milliy musiqa-poetik san'at ilmi, tojik aholisi kabi musiqachi-olimlar bor edi. Qirg'izlarda qiroat usulida ijrochilik keng tarqalgan. Xalq og'zaki ijodi faqat og'zaki yashagan, odamlar musiqa yodlash orqali bir-birlaridan

o'rganganlar. Binobarin, u yoki bu musiqa asarini ijro etgan shaxs nafaqat ijrochi, balki u kuyning yangi talqinini yaratuvchi ham edi. Qirg'iz musiqa san'ati komuz, torli qiyaq, temir va yog'och og'iz komuz, nay, sibizg'i va boshqalar bilan ifodalanadi. Cholg'u asboblarida chalgan va musiqa yaratgan san'atkorlar boyib ketdi. An'anaviy qirg'iz kuylari ichida "Qambarkan", "Ketbuka", "Botoy", "Kerbez", "Shingirama" kabi azaliy kuylar bugungi kungacha saqlanib qolgan. Qirg'iz kuylarida odamlar hayoti, hayoti, dunyoqarashidagi muhim voqealarni aks ettiruvchi falsafiy fikrlar mavjud. Qirg'iz musiqasi tarixida kuylar Oktyabr inqilobidan keyin yozila boshlandi, ungacha ular faqat og'zaki edi. 1889 yildagi "Etnografik sharhlar" jurnalida G. A. Pfennig qirg'iz musiqasi haqida yozgan.

1970-1980 yillarda nemis A. F. Eyxxorn Toshkentda ishlagan chog'ida qirg'iz va O'rta Osiyo cholg'u asboblarini yig'ib, kuylar yozgan. Uning to'plamlari Moskva va Venadagi Butunjahon ko'rgazmalarida namoyish etildi. U o'z asarida

o'sha davrdagi qirg'iz qo'shiqlarini, "Burgut otishi"ni eslatadi.

1880 yilda fransuz olimlari G. Bon, G. Kanyu O'rta Osiyoga, shu bilan birga Qirg'izistonga sayohat qilgan va 1884-yilgi "Review ethnography" (Parij) jurnalida "Orta Osiyo qirg'izlari va xalq ijodi musiqasi" maqolasi chop etilgan. Maqolada qirg'iz qo'shiq

va kuylari yuksak baholangan.

An'anaviy musiqada ko'chmanchi xalq orasida komuzchilar, hikoyachilar juda mashhur bo'lgan. Musiqada shart-sharoitga ko'ra xalq hayoti, qahramonligi, adolati kabilar o'z aksini topgan. b. hayotga oid mavzular ko'proq uchraydi.

An'anaviy qirg'iz musiqasida mashhur komuz cholg'usidan tashqari boshqa cholg'u asboblari ham mavjud. Komuz Qirg'iziston milliy cholg'u asboblaridan biridir. Qil kiyak ham qirg'iz o'ziga xosligining muhim ramzi hisoblanadi. Bu kamonli torli cholg'u asbobi qirg'iz musiqasida katta o'rin tutadi. Nog'ora, tayoq kabi cholg'u asboblari ham qirg'iz madaniyatining elementiga kiradi.

Qirg'iz musiqasida qayd etilgan cholg'ular bilan bir qatorda boshqa ko'plab asboblari mavjud bo'lib, bunday asboblari mavjud materiallardan yasalgan va qirg'izlarning ko'chmanchi hayotida olib yurishga qulay bo'lgan Qirg'iz xalq musiqasi milliy madaniyat va tarixning axloqiy-estetik ideallari boyligidir. Sovet inqilobidan oldingi davrda yakkaxon chiqishlar keng tarqaldi. Bular orasida navbatma-navbat (tanlov) tarzida kuylash hozirgi kungacha juda mashhur. Qirg'iz musiqasi og'izdan og'izga o'tib kelayotganligi sababli, ma'lum bir asarni ijro etgan kishilar nafaqat ularning tarjimoni, balki ba'zan hammuallifi, hatto ijodkori ham bo'ladi. Qo'shiq va kuylarni uzatish va o'zlashtirishning bu shakli qirg'iz xalqiga xos bo'lgan musiqiy fikr va musiqali nutqning erkin uslubini yaratadi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Qirg'iz xalqning madaniyati, dunyoqarashining milliy musiqasiga ta'siri qanday?
2. Qirg'iz xalq og'zaki ijodi namunalarini bilasizmi?
3. An'anaviy musiqada ko'chmanchi xalq orasida mashhur an'analar qaysilar?

Qirg'iz milliy musiqa cholg'ulari.

Mavzu rejasi:

- 1. Qirg 'iz musiqa cholg 'ulari turlari**
- 2. Eng qadimiy cholg 'u asboblari**
- 3. Qirg 'iz musiqa asboblariidagi takrorlanmas o 'ziga hoslik**

Qirg'iz xalqi musiqa madaniyatining eng boy manbalaridan biri xalq qo'shiqlari va kuylaridir. Ular aholi hayotida juda muhim rol o'ynagan. Xalq qo'shiqlari va kuylaridagi ulug'vor fikrlar, kuchli tuyg'ular, ohangdor kuylar, murakkab kuylar har bir tinglovchining qalbi va ongiga ko'p narsalarni aytib beradi. Qirg'iz musiqasi og'izdan og'izga o'tganligi sababli, asar ijro etayotgan odamlar nafaqat uning tarjimonlari, balki ba'zan hammualliflari yoki nafaqat ijodkorlariga aylanishdi. Qo'shiq va kuylarni uzatish va o'zlashtirishning bu shakli faqat qirg'iz xalqiga xos bo'lgan musiqiy fikr va musiqiy nutqning erkin uslubini belgilaydi. Qirg'iz milliy musiqasining maxsus qatlamini “shoir” bastalaydi. Shoir xalq tilida qo'shiqchisi deb talqin qilinsa munosib bo 'ladiki ular ham sher yozadilar va sherga mos kuyni ham ayni o 'zlari yaratadilar. Iste'dodli shoir o'zining professional vokal qobiliyati va boy she'riy mahorati bilan ajralib turadi. Bunday shoirlarga qirg'iz xalqining XIX-XX asr og'zaki ijodining qo'shiq mualliflari kiradi,

Qirg'iz xalq cholg'u asboblariining har birining o 'ziga xos ovozi, ijro usullari, o 'ziga xos xususiyatlari bor. Ular haqidagi ma'lumotlar og'zaki xalq qo'shiqlari, rivoyat va dostonlarda bayon etilgan. Bazi manbalarga qaraganda 3- 5- 8 va 11-12-asrlar rus va chet el sayyohlari, olimlari asarlarida uchratish mumkin. Dastlab yog'ochdan, turli o 'simliklardan, hayvonlar terisi va suyagidan, shox va torlardan asboblari yasagan. Ular cholg'u asboblari uchun kuylar chiqarishdan tashqari, askar chaqirish, askar yig'ish, yurish, buyuk g'alabalarni tarannum etish, e'lon qilish, signal berish, odamlarni qo'rqitish, qushlarni otish va hokazolarda qo'llanilgan.

Maxmud Koshg'ariyning "Turkiy xalqlar lug'ati" asarida borgun, bug, ikoma, qo'buzz, qujuruk, subuchu, tovel (do'mbira), tomurk, tuch urma, chan attu cholg'u asboblari bor. Komuz qirg'iz cholg'u asboblarining eng qadimiysi hisoblanadi, buning guvohi sifatida "Kitobi dede qo'rqu" (VIII-VIV asr) asarida "qobuz" nomi bilan tilga olinadi. Og'iz bo'shlig'i va yog'och og'iz 21-asrning ikkinchi yarmida topilgan. Qirg'izlarning xalq cholg'u asboblari – qirg'iz nomi bilan birga yaratilgan va avloddan-avlodga o'tib kelayotgan turli cholg'u asboblarida qirg'iz xalqining turli hayoti, quvonchi, qayg'usi, muhabbati, mardligi, tengligi va hokazolar tasvirlangan. Ularning o'ziga xos jihatlari bilan uyg'unlashgan milliy kuy, ritm, ohang va kuylarni o'ziga xos jihatlarini ohangga solib, qo'shiqqa qo'shib o'rgandilar.

Qirg'iz an'anaviy musiqasining zamonaviy ijrochilari "Qambarkan" milliy folklor ansambli a'zolaridir. Bunga misol tariqasida an'anaviy musiqa ijrochisi Salamat Sodiqovani keltirishimiz mumkin. Uning repertuaridan folklor uslubidagi zamonaviy kompozitsiyalar, shuningdek, xalq qo'shiqlari mavjud. Qirg'iz xalq musiqasi milliy madaniyat va tarixning axloqiy-estetik ideallari boyligidir. Sovet inqilobidan oldingi davrda yakkaxon chiqishlar keng tarqaldi. Bular orasida navbatma-navbat (tanlov) tarzida kuylash hozirgi kungacha juda mashhur. Qirg'iz musiqasi og'izdan og'izga o'tib kelayotganligi sababli, ma'lum bir asarni ijro etgan kishilar nafaqat ularning tarjimoni, balki ba'zan hammuallifi, hatto ijodkori ham bo'ladi. Qo'shiq va kuylarni uzatish va o'zlashtirishning bu shakli qirg'iz xalqiga xos bo'lgan musiqiy fikr va musiqali nutqning erkin uslubini yaratadi.

"Musiqqa – xalqning ruhi, musiqa – xalqning qanoti" degan so'zlarni xalq cholg'u ijrochiligi xaqidagi manbalarda uchratish mumkin. Xalq an'alariga ko'ra, kuy ijrosidan oldin so'zboshi o'qiladi. Bunday holda, ijrochi spektaklning qaysi lahzada yaratilganligi haqida gapirib beradi. Maxsus adabiy-musiqiy kompozitsiya yaratiladi. Bunday qadimiy an'ana tinglovchining e'tiborini jalb qilishga hissa qo'shgan va insonning ichki dunyosini boyitishga yordam bergan.

Aytimlar— qirg‘iz xalqi o‘rtasida uzoq vaqtdan beri o‘tkazib kelinayotgan iste’dodli ijrochilar va musiqa ijodkorlari tanlovi. Tanlovda Qirg‘iziston viloyatining barcha hududlaridan ko‘plab ijrochilar va tinglovchilar ishtirok etishdi. Shartlarga ko‘ra, shoir yoki shoir tanlovda g‘olib chiqqanidan so‘ng o‘z iste’dodi bilan xalq tomonidan tan olinadi, shuhrati ko‘tariladi. Qirg‘iz milliy musiqasining alohida qatlamini shoirlar tashkil etadi. Shoir xalq qo‘shiqchisi – improvizator. Iste’dodli shoir o‘zining professional vokal qobiliyati, boy she’riyati bilan ajralib turadi. Bunday shoirlar qatoriga XIX-XX asrlar qirg‘iz xalqi og‘zaki ijodining shoir-qo‘shiqchilari, masalan, Atay Egembaev, Isakan Tabaldiev, Qalmurat Nurdavletov, Qaliq Akiev, Musa Baetov, O‘smo‘nqul Bolobolaev, Sartbay Belekboyev, To‘qto‘g‘ul kabilarni kiritish mumkin. Satylganov, Q O‘rozov, Sharshen Termechikov, Esenali Qushchuev va boshqalar. Bundan tashqari, Elmirbek Imanaliev, Aali Tutkuchev, Abdiev Tuuganbay, Samara To‘qtakunova va boshqalar kabi zamonaviy shoirlar kam emas. Qirg‘iz xalqi ijodining yorqin namunasi sifatida “Manas dostoni” ni aytish mumkinki, unda qo‘shiqlar, xalq aytimlari, termalar, shoirona qofiyalar, milliy urf odatlar, til va kuchli dramatic sahnalar o‘rin olgan. Manas dostoni Manaschi tomonidan yoki hikoyachi cholg‘u jo‘rligisiz ijro etiladi. Qat’iy an’anaga ko‘ra, manas aytish bir necha kun yoki bir necha hafta davom etgan. “Manas” aytish xalq orasida katta badiiy tadbir sifatida nishonlanib, aholi yig‘ilishi bilan o‘tkazildi. Manaschilarga juda kuchli iroda, nafas, kuchli hotira va albatta olloh yuqtirgan qobiliyat kerak.

Qirg‘iz musiqa asboblari yoki milliy musiqa asboblari qirg‘iz xalqining milliy an’anaviy musiqa asboblari hisoblanadi. Ba’zi asboblarda dastlab uy-ro‘zg‘or buyumlari bo‘lib xizmat qilgan, oxir-oqibat qirg‘iz xalq musiqa asbobiga aylangan.

Qirg‘iz milliy musiqa asboblari.

Urma asboblarda

1. Qomuz-kontrabas
2. Qil qiyaq

Torli asboblar

1. Jetigen
2. Komuz

(Til ishtiroki bilan chalinadigan)

1. Jig'ach ooz komuz
2. Temir ooz komuz

Urma musiqa asboblari

1. Asa-musa
2. Asa-tayak
3. Dap
4. Dobul
5. Dobulbas
6. Jekesan
7. Nagira
8. Childirman

Puflama cholg'ular

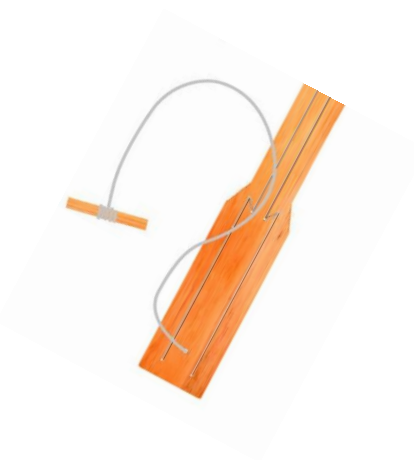
1. Jeznay
2. Kerney
3. Kol choor
4. Surnay
5. Sibizgi
6. Tulga choor
7. Choor
8. Chopo choor
9. Chimildak
10. Ishkirik
11. Ishkirik choor

Boshqa musiqa asboblari.

1. Bapildak
2. Dildirek
3. Jalbirak
4. Jilaajin
5. Zuuldak
6. Kabak
7. Konguroo
8. Naama
9. Childirman
10. Cho ' go ' yno
11. Chillardak
12. Chinirtki
13. Shildiraq

Qomuz-qadimgi qirg'iz zarbli asbob (torli musiqa asboblari). U ikkita asosiy qismdan iborat. Uzunligi taxminan 90 sm, eng keng nuqtada — 19,5 — 22,5 sm. Barcha qismlari: manjet, bosh, bo'yin, iplar, vintlar, himoyachi, qopqoq. Ilgari iplar hayvonlarning ichaklari va terilaridan qilingan, bugungi kunga kelib neylon va sintetik iplar ishlatiladi. Trumpning ovoz sifati uning torlariga va u tayyorlangan materialning sifatiga bog'liq.

Temir og 'iz qirg'iz zarbli musiqa asboblariidan biri bo 'lib, 5-7 sm uzunlikdagi visor yoki jez shaklidagi temirdan yasalgan asbob, pastki qismida 1,5-2 sm va ichki uchida mm moslashmasi bor. ular temir, mis, bronza, kumush va oltindan qilingan. Tutqichlar yoki yonoqlar orasiga biriktirilgan po'lat plastinka (plastinka) til bo'lib xizmat qiladi.

Yog'och og'iz qomuz - qirg'iz zarbli asboblarning eng qadimgi turi. Shilbi yog'ochidan yoki bo'ri smorodinasidan yasalgan asbobning ovozi o'ziga xos bo'lib chiqadi.

Jetigen-qadimgi qirg'iz torli musiqa asbobi.

Jetigen haqida
birinchi
eslatmalar

Enesay qirg'izlari orasida uchraydi, ammo ular zamonaviy Qirg'iziston hududiga ko'chib o'tganlarida bu asbob unutilgan. Asbobning

tiklanishi bizning davrimizda boshlangan. U Jetkan, Jetihan, chatgan ismlari bilan ham tanilgan. Xakaslar asbobni "chatkan" nomi ostida saqlab qolishgan.

Jilajin (qo'ng'iroq) - Qirg'izistondagi eng noyob zamonaviy asboblardan biri, idiofon (bitta yoki juft) ichida erkin harakatlanadigan to'p bilan chalinishi paytida silkitishni talab qiladi. Jilajinning diametri 2-3 sm.

Shuni ham takidlash kerakki boy musiqa merosiga ega qirg'iz xalqining bugungi kun musiqasi ham ancha mashxur va xalqchil an'analarni o'zida saqlagan holda zamonaviylashmoqda. Qirg'iz musiqasining zamonaviy estrada ijrochilari har kuni musiqa sohasida jahon qo'shiqchilaridan kam bo'lmagan munosib asarlar yaratadilar. Shunday qilib, zamonaviy musiqaga Milliy cholg'u asboblari, shuningdek, Qirg'izistonning yangi tarixida sahifalar yaratadigan milliy qo'shiq uslublari qo'shiladi.¹¹

Mavzu yuzasidan savollar va topshiriqlar:

1. Qirg'iz milliy musiqa asboblari misollar keltiring.
2. Qirg'iz milliy musiqa asboblarning necha turkumi mavjud?
3. Jilajin musiqa asbobi haqida ma'lumot bering.

¹¹ Кыргыз музыкалык аспаптары. <https://tyup.net/>

Qoraqalpoq xalq musiqa an'analari.

Mavzu rejasi:

- 1. Qoraqalpoq milliy musiqa merosi**
- 2. Qoraqalpoq an'anaviy musiqasining boshqa xalqlar musiqa janriga o'xshash jihatlari**
- 3. A.Tajimuratovning qoraqalpoq xalq qo'shiqlari bo'yicha ishlab chiqqan tasnifi**

Qoraqalpoq milliy musiqa san'ati tarixining taraqqiyot bosqichlari. Yoshlarning ma'nan yetuk kamol topishida ularga jahon musiqasi qatorida o'z xalqining milliy musiqa asarlarini ham chuqur o'rgatish, yoshlar hayotiga hamroh qilish, singdirish doimo musiqashunos olim-u ziyolilarning oliy maqsadi va targ'ibot-tashviqot ishlarining asosiy yo'nalishlaridan bo'lib kelgan. San'at va madaniyat sohasi vakillari yuksak intellektual salohiyatga ega shaxslar bo'lmog'i kerak, albatta. Milliy madaniyatimizni, o'zligimizni anglashda milliy musiqa san'atining roli va ahamiyati beqiyos. Musiqa - ilohiy kuchga ega bo'lgan san'at turi. U inson qalbining ruhiy quvvatlanishida, komil inson bo'lib shakllanishida o'z ta'sirini sezilarli o'tkazadi. U bashariyatning hamisha ijodiy yo'ldoshi bo'lib, uning quvonchli, shod-u hurrām, hattoki, qalbiga hasrat to'lgan, tushkunlikka tushgan vaqtlarida ham madad beradi, taskin beradi.¹²

Qoraqalpoqlarning an'anaviy musiqasi asosan dunyoviydir. U borliqning og'zaki tabiati va variantliliği bilan ajralib turadi. U ikkita asosiy gipostazda - og'zaki xalq she'riy ijodining organik qismi va mustaqil san'at sifatida namoyon bo'ladi. Qo'shiq boshlanishi ustunlik qiladi. Milliy musiqa asboblarida instrumental ijro etish rivojlangan. Ko'pincha instrumental versiyada vokal musiqasi repertuari, yirik epik kompozitsiyalarning ohanglari qayta tiklanadi. Qoraqalpoq musiqasi ko'p qirrali. Qoraqalpoqlarning musiqiy asarlari qo'shiq deb nomlanadi. Qoraqalpoqlarning an'anaviy musiqa san'atida bo'g'zli qo'shiq-jirau katta

¹² QORAQALPOQ MILLIY MUSIQA SAN'ATI TARIXIGA BIR NAZAR VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI
Ayjamal Turemuratova "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 2 / June 2022

ahamiyatga ega. Jirau qo'shiqchilari asosan lirik, tarixiy va mifologik xarakterdagi she'rlar va afsonalarni ijro etishadi. Jirau qo'shiqchisi bir vaqtning o'zida shoir, hikoyachi va musiqachi bo'lishi kerak. Asrlar davomida shakllangan jirau qo'shiqchilarining bir nechta maktablari mavjud. Eng mashhuri ikki asrdan ko'proq vaqt davomida mavjud bo'lgan Jiyena-jirau maktabidir. Qoraqalpog'iston jirovlari musiqa qo'llab-quvvatlashining asosiy vositasi torli kamonli kobyz hisoblanadi. Ushbu vosita qadimgi kelib chiqishi bo'lib, turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan. Ushbu kamon asbobining xususiyatlari uning tuzilishi va o'ziga xos ovozidir. Ko'plab ot sochlaridan yasalgan ikkita qalin toychoq torlari Sharq atmosferasini qayta tiklaydigan tovushlarni chiqaradi.

Xalq o'zining boshidan kechirgan har xil tarixiy voqealarga boy turmush tarzini, ma'naviy ko'ngil kechinmalarini va xalq psixologiyasini qo'shiqlar orqali ifoda qilgan. Qo'shiqlarda oddiy xalqning hayot haqiqati ro'yi-ro'st ko'rinadi.

Og'ir davrlar vaqtida yaratilgan bu kabi ijod namunalari o'zining qadriyatini hozirga qadar yo'qotmagan. Xalq o'z qo'shiqlariga hurmat bilan qaragan va qadrlab saqlay olgan. Ajdodlarimizga ruhiy madad baxshida qilgan og'zaki xalq ijodiyoti namunalarining hisobi yo'q, desak mubolag'a bo'lmaydi. Filologiya fanlari doktori N.Dauqaraev: "Qoraqalpoq xalqi - o'zining qayg'uli kunlarida ham, quvonchli kunlarida ham qo'shiqsiz, soz-suhbatsiz, og'zaki

poeziyasiz yashay olmadi”¹³, - deya ta’kidlab o‘tgan.

Qoraqalpoq xalq ijodiyotining shakllanishi uzoq davrga borib taqaladi. Qoraqalpoq folklorshunosligi esa, XX asrning boshlarida paydo bo‘lgan. Ya’ni, dastlabki qoraqalpoq folklor asarlari A.I.Belyaev, A.Divayevlar tomonidan ilmiy jihatdan o‘rganilgan. Qoraqalpoq xalq ijodiyotini yozib olish va nashr qilinishida mahalliy olimlar A.Begimov, N.Dauqaraev, Q.Ayimbetov, O.Kojurovlarning mehnati katta samara bergan. Ular bu asarlarni baxshi, jirov, qissaxon, tarixchi-etnograf va xalq vakillaridan yozib olgan. Bu asarlar qoraqalpoq folklorining yuz jildligining yuzaga kelishidagi bosh tamoyil hisoblanadi. Mazkur ijod mahsullarining unsurlari negizida shakllangan xalq qo‘shiqlari xalqimiz orasida qadim zamonlardan beri keng tarqalgan. Qo‘shiq insonga tug‘ilgan vaqtidan boshlab yo‘ldosh bo‘lgan. Qoraqalpoq xalq qo‘shiqlarini yig‘ish va nashr etish, ilmiy tadqiq etish sobiq ittifoq davrida boshlangan. Mazkur ishlarni amalga oshirishda Q.Ayimbetov, N.Dauqarayev, N.Japaqov, I.Sag‘itov, Q.Maqsatov, A.Tajimuratov, M.Nizamatdinov, O‘.Yerpolatov, N.Kamalovlar xalq qo‘shiqlarini yig‘ish, nashr etish va ilmiy tabdiq etishda katta hissa qo‘shgan. Ulardan A.Tajimuratov revolyutsiyagacha davrdagi xalq qo‘shiqlarini, N.Kamalov ikkinchi jahon urushi davridagi, M.Nizammatdinov urushdan keyingi davrdagi, O‘.Yerpolatov urushdan avvalgi davrdagi xalq qo‘shiqlarini maxsus yo‘nalishda tadqiq qilganlar. Istiqlol yillarida xalq qo‘shiqlarini S.Bauetdinova, hozirgi davr qoraqalpoq urf-odat qo‘shiqlarini S.Qozoqboyevlar o‘rgangan. Keyingi yillarda yangi davrga oid yaratilgan xalq qo‘shiqlarini ilmiy jihatdan o‘rgangan Yu.Paxratdinov

¹³ Nadirova A. Qoraqalpoq muzika tarixi. – Tashkent: “Sano-standart”. 2018. 384-b.

bo‘ldi. Bu mehnatlar xalq qo‘shiqlarini chuqur o‘rganishda nihoyatda katta ahamiyatga egadir. Folklorshunoslar tomonidan yig‘ilgan xalq qo‘shiqlari asosan dastlabki chiqarilgan ko‘p jildlikning beshinchi jildiga kiritilgan.

Xalq qo‘shiqlarini o‘rgangan A.Tajimuratov xalq qo‘shiqlarini tasniflaydi. U o‘z tasnifida xalq qo‘shiqlaridan urf-odat qo‘shiqlarini o‘z oldiga alohida olib ko‘rsatgan. A.Tajimuratovning qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari bo‘yicha ishlab chiqqan tasnifi quyidagicha:

- Mehnat qo‘shiqlari
- Muhabbat qo‘shiqlari
- Din egalariga oid qo‘shiqlar
- Bolalar qo‘shiqlari
- Termalar
- To‘lg‘ovlar
- Tarixiy jirlar

Endi, urf-odat jirlarini esa:

- To‘y jirlari
- Mung-qayg‘u jirlari
- Aytimlar
- Beshik jiri
- Aytishuvlar.¹⁴

A. Tadjimuratov dastur qo‘shiqlarini quyidagicha bo‘ladi:

To‘y qo‘shiqlari — To‘y boshlar — Aytishlar — Bet ochar

Mung-sher qo‘shiqlar — Yo‘qlash — Singsuv — Hawjar

Yuqoridagi turmush dastur qo‘shiqlarining bo‘linishida ham ayirim aniqsizliklar bor ekanini aytish lozim. Masalan aytishlar qanday bo‘lsa shunday o‘z oldiga bir janr. Hozirgi vaqtda aytishga javob aytish, shoirlar aytishi, chechanlik aytish kiritilib o‘z oldiga janr sifatida o‘rganilmoqda. Shuning bilan birga aytishlar ham

¹⁴ Qaraqalpaq folklori. Kēp tomliq. 5 tom. – Nekis: Qaraqalpaqstan baspasi. 1980.

(badik, gulapsan, zikir solish, yaramazon, fotiha) dastur qo‘shiqlardan bo‘lingan holda o‘rgatilmoqda.

Rus olimi A.Belyayev 1903-yili Sankt-Peterburg universitetida beshinchi kurs talabasi bo‘lgan paytida folklor namunalarini yig‘ish va tadqiq qilish ishlari bilan qoraqalpoq ovullarini kezip chiqqan va xalqning qo‘shiqqa ishtiyoqini, ijrochilik mahoratini ko‘rib, tan berib “Qoraqalpoqlar - dala bulbullari”¹⁵ - deya ta’rif bergan. Bu haqiqat ekanligini ko‘rgan olimlar bizning xalqimizning qo‘shiq bilan yashashiga, qo‘shiq bilan dunyodan o‘tishiga asoslanib aytgan bo‘lishi kerak. Musiqa xalq turmushidagi har qanday tarixiy o‘zgarishlarga qaramasdan xalqning

ma’naviy boyligi bo‘lib, xizmat qilib kelgan. San’at xalqqa zavqli umr in’om etish bilan birgalikda, o‘zining tinimsiz mehnati orqali yaxshi turmush kechirishga talpindirib, ruhiy jihatdan qo‘llab-quvvatlab orzu-istaklariga yetaklaydi.

Qoraqalpoq milliy musiqa san’ati tarixiga nazar solar ekanmiz - bu aynan shu davr qoraqalpoq milliy musiqa san’atining tarixiy taraqqiyot bosqichi ekanligini alohida ta’kidlab o‘tish joizdir. Chunki o‘shandan boshlab qoraqalpoq milliy musiqa san’atining barcha yo‘nalishlarida tarixga muhrlash ishlari boshlangan. Aynan shu 1936-yilda J. Shamuratovning ijrosida shoir T. Seytmuratovning she’riga “Maksim Gorkiy” va qoraqalpoq xalq so‘zi “Kuy boshi” I.Patullayevning boschiligida ansambl ijrochiligida “Qora jo‘rg‘a”, “Nar egdirgan” kuylari, A.Shamuratovanning ijrosida “Aruxan”, “Bo‘zatov”, “Qo‘ng‘irot”, “Baland chiqib nazar solsam”, “Qauender”, “Mungli qiz”, “Chimboy”, “Zarli qiz”, “Aqsungul”, “Xansayat”, “Nigarim”, “Ayjamal”, qoraqalpoq xalq qo‘shiqlari

^{15 15} Nadirova A. Qoraqalpoq muzika tariyxi. – Tashkent: “Sano-standart”. 2018.

eshittirilib, gramplastikalarga yozilgan va Moskva shahridagi radio eshittirishlarda tinglovchilarga havola etilgan.

Bu durdona asarlar hozirgi kunda qoraqalpoq musiqa madaniyatining oltin fondidagi bebaho merosimizdir. O'sha davrda bu asarlarning gramplastinkaga yozib olinishi oddiy xalq uchun ham quvonchli holatga aylandi. Xalq bu qo'shiq-kuylarni o'zlarining to'y-tomoshalarida, dam olish joylarida, keng jamoatchilik yig'ilgan joylarda, patefonda tinglagan. Xalq musiqalarini gramplastikalarga tushirish dastlab Moskvada amalga oshirilgan bo'lsa, keyinchalik bu ishlar 1939-yili Toshkent shahrida ham amalga oshirilgan. Bunda xalq urf-odatlarini ijro qiladigan qo'shiqchilar va doston ijro qiladigan baxshi va jirovlar ishtirok etgan. Bir jihatdan bu plastinkalar xalqning to'y-tomoshalarida xizmat qilishi bilan birga ularning ma'naviy olamning boyishida va musiqaga bo'lgan qiziqishining ortib borishiga turtki bo'lsa, ikkinchi jihatdan baxshilarning dasturlarini davom ettirib, o'sha zamonga mos asarlar yaratilib boshlagan. Shuningdek, xalq musiqalariga ozgina o'zgarishlar kiritib, shoirlarning she'rlarini qo'shiq qilib ijro qilish ommaviy tarzda urfga aylangan. Yanada ularning ijodiyotida faqat qoraqalpoq xalq musiqasigina o'rin olmasdan, qo'shni xalqlarning ya'ni, turkman, o'zbek, qozoq musiqalaridan foydalanganligini ko'ramiz. Bu bo'lsa Qoraqalpoq xalqning san'atga bo'lgan qiziqishini yanada oshirgan. qoraqalpoq milliy musiqasining o'rganilgan masalalari va tadqiqot jarayonlari yo'lga qo'yilgan yillardan so'ng xalq kuylaridan kompozitorlik ijodiyotida foydalanish orqali yuksak darajada ko'p ovozli musiqa namunalari yaratilgan.

Xususan, 1938-yili Qoraqalpog'istonda musiqa san'atini yanada rivojlantirish maqsadida bir qator ijodkorlar ish olib bordilar. Jumladan, kompozitor D.Tumanyan xalq kuylarini qayta ishlab, fortepiano, skripka, violonchel cholg'ulari ijro qilishga moslashtirdi. Baxshi J. Shamuratov bilan birgalikda S.Majitovning "Bag'dagul" pyesasining yangi variantiga musiqa yozdi. Pyesada qoraqalpoq xalq kuylari: "Bo'zatov", "Adingnan", "Diydim aman", "Zarli qiz", "Muxalles", "Besperde", "Ayjamal", "Oh, nozli yor", "Azizim", "Dad

alingnen”, “Ne foyda” va boshqa asarlar yangi ohang-bo‘yoqlar bilan, og‘ishma va nolalar bilan boyitilib, ko‘p qismli musiqa yaratildi.

So‘zimiz yakunida bugungi kunda milliy san’atimizni o‘rganishdagi dolzarb masalalarning biri sifatida birinchidan, qoraqalpoq baxshichilik maktabining shakllanishi va rivojlanishini o‘rganish va baxshichilik maktabining ustoz va shogird tayyorlash yo‘lidagi shajarasini tuzish, ikkinchidan baxshichilik yo‘li bilan ijro etiladigan xalq musiqalarini, qoraqalpoq musiqalarining kelib chiqish tarixini tadqiq etish va ularning ma’nosiga ilmiy tushuncha berish bugungi kun talabi ekanligini aytishni lozim deb bilamiz.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Qoraqalpoq xalq ijodiyotining shakllanish davri qachondan boshlandi?
2. Qoraqalpoq milliy ashulalariga misol keltiring
3. Qoraqalpoq xalq kuylari haqida nimalar bilasiz?

Qoraqalpoq kasbiy musiqasi. Janrlari. Cholg'ulari

Mavzu rejasi:

- 1. Qoraqalpoq musiqiy madaniyatining ramzi**
- 2. Qoraqalpoq musiqa madaniyatida asos manba vazifalari**
- 3. Qoraqalpoq milliy musiqa cholg'ulari**

Shuni e'tirof etish kerakki azal- azaldan o'zining teran tarixiy boy ildizlariga ega bo'lgan Qoraqalpoq xalqining turli sohalar qatorida milliy mintalitetda tutgan o'rni nafaqat urf-odatlar bilan, balki musiqa madaniyati bilan ham ajralib turishi yuksak ahamiyat kasb etadi. „Qoraqalpoq madaniy tarixiga ega bo'lgan musiqaiy madaniyat borasida so'z ketganda Qoraqalpoq musiqiy jozibadortligini ta'minlab beruvchi musiqiy asboblarning o'zining yorqinligi, tovush tomonidan tiniqlik darajasiga ko'ra ajralib turadi. Bunda dutor asbobi keng o'rin egallab ko'p sonli vakillar ushbu musiqa asbobini yaxshi chala olish qobiliyatiga egadir. O'z o'rnida shuni aytib o'tish kerakki, dutor chertib ijro etayotgan ijrochi sahna madaniyatini unutmagan holda, aksariyat holatda qizlar ijro etadi, qat'iy qoidalarga rioya qilishlari lozim. Dutor chertayotgan qiz sahnada o'tirgan holatda ijroni shakllantirishi va bunda madaniy qonuniyatlar sedan chiqmasligi zarur. Bir so'z bilan aytganda Qoraqalpoq musiqa madaniyati birgina dutor cholg'u asbobini cherta bilish orqali ko'pgina savoillarga javob topish mumkin.

Qoraqalpoq musiqiy madaniyatining ramzi: ikki torli, kamoncha yordamida chalinadigan, yog'ochdan yasalgan, ochiq rezonatorli musiqiy asbob qobiz hisoblanadi. Uning cho'michsifat korpusi teri qopqoq bilan yarim cho'zilgan. Musiqiy asbobning torlari ot yollari shodasidan tayyorlangan. Kobiz o'zidan jilosiz “kosmik” tovushlar chiqarib, jirau dostonchilarining bo'g'izda kuylanadigan

qo'shiqlariga jo'r bo'ladi. U o'zida ikki alohida qism (korpus va parda)dan iborat bo'lib, qadimgi dostonchilarning ko'chmanchi hayot tarzi bilan bog'liq safar xaltasiga osongina sig'adigan ixcham musiqiy asbob hisoblanadi.¹⁶

Xalq amaliy sa'atining uzviy va nazariy shakllaridan farqli o'laroq Qoraqalpoq musiqa madaniyatida quyidagilar:

- + Tovushlar tizimining uzviy nazorati;
- + Musiqiy madaniyqatning elementar nazariyasi;
- + Sezgi holatidagi tovushlar tizimi;
- + Tebranish kengligi;
- + Tembr xususiyatlari;
- + Yuqori tonlar va tabiiy tovushqatorlar;
- + Orttirilgan va kamaytirilgan intervallar;
- + Tabiiy major grammasi

Va boshqalar bunda yetakchi asos va manba vazifasini bajarish bilan ajralib tura oladi. Umumiy nazariy ma'lumotlarga tayaanadigan bo'lsak Qoraqalpoq milliy musiqachilik madaniyati butun mintaqadagi musiqiy markaz va madaniy o'choqlardan farq qilmagan holda birgalikda, bir butunlikda o'ziga xos tarzda yanada shakllanib bormoqda. Qoraqalpoq musiqiy asboblari yorqin o'ziga xosligi

bilan ajralib turadi. Ularning orasida eng mashhuri bu dutor bo'lib, u ikki torli, chertib chalinadigan, yog'ochdan yasalgan, yupqa yog'och qopqoq bilan qoplangan noksimon korpusga

ega, uncha uzun bo'lmagan grifli, 12 (13) uzaytirilgan ladali musiqiy asbob hisoblanadi. Odatda u o'yma suyak va sadaf qadamlari bilan bezatiladi. O'zining ohangdor jarangi bilan ajralib turadigan dutor, uy cholg'u asbobi sifatida xalq orasida juda mashhur. Umuman olganda, dutor baxshi (lirik she'rlar qo'shiqchisi)ning tabiiy atributi hisoblanadi. Uch torli, kamoncha bilan chalinadigan, qovoq rezonatorli va teri qopqoqli musiqa asbobi-*girjek* dutorning hamrohi hisoblanadi.

Qoraqalpoq musiqiy madaniyatining ramzi: ikki torli, kamoncha yordamida chalinadigan, yog'ochdan yasalgan, ochiq rezonatorli musiqiy asbob *qobiz* hisoblanadi. Uning cho'michsifat korpusi teri qopqoq bilan yarim cho'zilgan. Musiqiy asbobning torlari ot yollari shodasidan tayyorlangan. *Kobiz* o'zidan jilosiz "kosmik" tovushlar chiqarib, *jirau* dostonchilarining bo'g'izda kuylanadigan qo'shiqlariga jo'r bo'ladi. U o'zida ikki alohida qism (korpus va parda)dan iborat bo'lib, qadimgi dostonchilarning ko'chmanchi hayot tarzi bilan bog'liq safar xaltasiga osongina sig'adigan ixcham musiqiy asbob hisoblanadi.

Qoraqalpoqlarning puflab chalinadigan musiqiy asboblarining moziydan aks sado beradi. Ular ohangdosh, shu bilan birga ekzotik tovushlarni chiqaradi. Puflab chalinadigan musiqiy asboblar qatoriga qadimgi cho'ponlarning ixtirolari: yog'och nay-*balaman*, qamish fleyta-*kamish nay*, shuningdek, kalta qamishsurnay-*duduklar* kiradi. Ajoyib kichik jag'

arfasi (shin-gobiz), lab va og'izda chalinadigan musiqiy asbob bo'lib, u metal chiviq va po'lat tildan iborat. Qadimiy rivoyatlarga ko'ra, shin-gobizda musiqa chalayotgan shomonlar, musiqa tembri va tebranishlarini o'zgartirib, uchta

dunyoga sayohat qilishgan. Qoraqalpoq millatiga xos, naqshinkor, yoqimli, boshqa xalqlarga o'qshamaydigan va bir-birini takrorlamaydigan, yuzdan ortiq kuy, va cholg'u asboblari mavjud. Lekin bu kuylarning hozircha bizga qadar yetib kelishi 70 tagina kuy ma'lum. Qolgan kuylar esa xalqning boshiga tushgan har xil mashaqqatli kunlarida unutilib ketgan. Bu kuylar notalarga tushirilib kitob bo'lib chiqishi milliy cholg'u asboblarning kelajak avlod uchun bebaho cholg'u asboblari dunyosining xazinasini hisoblanadi. Atoqli sozandalarimiz ismlari, ijro etgan kuylarining nolasi orasida xalqimizga ma'lim bo'lib qolgan bir qancha sozandalarimiz bor. Ular shogirdlar tayyorlab avloddan-avlodga milliy merosimiz bo'lgan kuylarni o'zlashtirgan.

Davlat Allanazarovning "Qoraqalpoq xalq sazari" nomli kitobida milliy cholg'ular, ularning yaratilishi, tuzulishi va shakl sharoiti haqida niq manbaalarga tayangan holda ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Xar bir xalqning musiqa an'analari, musiqiy asboblari, kuy qo'shiqlari bo'lsa barchasi o'z millati uchun azizdir. Milliy musiqa sozlaridan taralayotgan musiqa sadolari qaysi xalq yoki millat vakili tomonidan ijro etilmasin, eng ezgu, yuksak va nozik insoniy kechinmalarni o'zida ifoda etadi biz asrdan-asrga o'tib kelayotgan xalqimizning donishmandligini o'zida saqlab kelgan, tinglovchilarning ko'nglini insoniy komillikka chorlaydigan xalq qo'shiqlari orqali kelajak avlodlarga milliylikimiz namunalarini yetkazish asl vazifamiz sanaladi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Qoraqalpoq milliy musiqa cholg'ularini bilasizmi?
2. Qobuz boshqa qardosh xalqlarining ayni nom ostidagi musiqa asboblari qanday farq qiladi?
3. Jirovlar aynan qaysi musiqa asbobidan foydalanishgan?

Muallif xulosasi.

Nurmon shoir Abdivoy o'g'li ijodi.

O'zbek xalqi tarixida shakllangan va rivojlangan musiqa folklori istiqlol yillarida sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Milliy musiqa san'ati yutuqlarini o'rganish bo'yicha katta imkoniyatlar ochildi. Bu soha rivojiga ko'rsatilayotgan doimiy e'tibor natijasida yosh iste'dodlarning o'zini namoyon etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratildi. Shundan kelib chiqqan holda boshlang'ich sinf o'quvchilariga musiqa folklorini o'rgatish dolzarb muammolardan biriga aylandi. Chunki, musiqa folklori millatning ma'naviy-musiqiy boyligi hisoblanishi bilan birga uning mazmunida milliy urf-odat va an'analar, milliy mentalitet o'z ifodasini topgan.

O'zbek folklore san'atiga kata hissa qo'shgan bobomiz **Nurmon shoir Abdivoy o'g'li (1862-1938)** Samarqand zamirida tug'ilib o'sganlar. Bizning esimizda qolgani bobomning do'mbirasi va hovlimiz chetidagi kichik hujrada tinmay ko'zi hiralab betob vaqtida ham kitob varaqlashi edi deyдилar dadam. O'zbekiston Respublikasining ma'muriyati bobomiz Nurmon shoirni ijod qilishi uchun nafaqa tayinlaydi, ot ulov beradi va doston

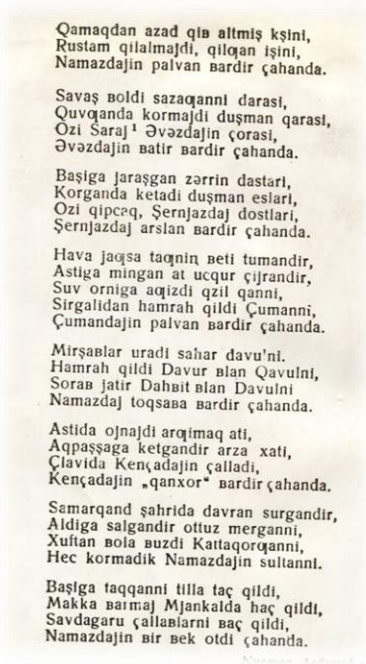
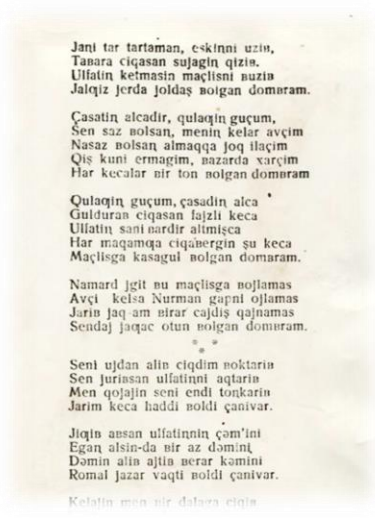
hamda termalarni yozib olish uchun kotib tayinladi. O'sha kotib Kattaqo'rg'onda birinchi maktabni tashkil etgan Zarif Qodirov edilar.

Akademik X.Zarifiy Nurmon shoir 15 dan ortiq dostonlarni bilar edi deb yozadi o'zbek folklorida, shulardan: Alpomish, Gurg'o'li,

Yusuf-Ahmad, Ravshan, Avazxon va hokazolar. Bu ma'lumotlar domla Zarif Qodirov to'plagan materiallarga asoslanib yozilgan. Otamizdan etishganlarimizni va H.Zarif to'plagan Xrestom

atiyada keltirilgan tarixiy ma'lumotlarga hamda Jizzax davlat pedagogika insitituti professorlari B.O'rinboev, U.Jumanazarov, tarixshunos olimlar S.Sirojiddinov, N.Norqulov, I.Bekmurodovlarni maqolalariga asoslanib ushbu ma'lumotlarni ochiq matbuotga xavola qilmoqdamiz. 1926 yilda Samarqand shahrida baxshi-shoirlarning qurultoyi o'tkaziladi. Ushbu anjumanda bobomiz Nurmon shoir ham o'z ijodiy asarlari bilan qatnashadi. Ushbu davrada qatnashayotgan Nurotalik Ergash

Jumanbulbul o'g'li Nurmon shoir nolishlari, marsiyalari, xajviyalarini eshitar ekan shoirning faoliyatiga yuksak baho beradi, Nurmon shoirning nolalarini eshitgan Ergash Jumanbulbul o'g'li Nurmon shoirga baho berish uchun uning oldiga kelib tasannolar aytib, "Men Ergash Jumanbulbul o'g'li bo'lsam, seni o'zing bulbul ekansan deb" olqishlagan ekanlar.

Ko'plab qulyozmalarini aloxida-aloxida daftarlarga ko'chirilgan xolda

to'plaganligini va ularni Kattaqo'rg'on shahar tarixiy o'lkashunoslik muzeyiga topshirganliklari to'g'risida ma'lumot keltirilgan. Bular orasida 1928-yilda Nurmon shoirdan Zarif Qodirov tomonidan yozib olingan. "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Avazxon", "Qalandarshox" kabi dostonlar bulgan. Shuningdek, "Kuntug'mish", "Abdullo qotil", "Namoz" dostonlarini foto albomlari ham bo'lgan deydilar dadam. Bobomiz nib ko'plab termalar, xajviyalar, dostonlar ustida ishlaganligi to'g'risida otamiz Sul-tonmurod xojining og'zidan eshitganmiz.

Uning aytishicha “Temir yul”, “Dexqoni bor o’zbekning”, “Xalq nomzodi”, “Usmon baraka”, “Sho’ro beklari”, “Yashasin Oxunboboev”, “Yashasin Fayzullo Xo’jaev”, “Yashasin o’rtoq Ikromov” kabi termalarini xalq omma o’rtasida ku’ylaganlar.

Chertganda kelasan sen uzing tobga,

Dostonim sig’ maydi bitta kitobga.

Tez-tez chopib bordim yana Kitobga,

Qarshi, Shaxrisabzni ko’rgan, dumbram!

Nomard yigit bu majlisga bo’ylamas,

Avji kelsa Nurmon gapni uylamas.

Yorib yoqsam bitta choydush qaynamas,

Senday yog’och o’tin bo’lgan dumbram.

Yig’ib obsan ulfatlaring g’amini,

Egang olsinda bir oz damini.

Damin olib aytib berar kamini,

Rumol jozar vaqti bo’ldi jonivor!

Ma’lum bir tarixiy manbada akademik Xodi Zarif shunday yozadi.

Nurmon shoir - yoshlikdan badiiy adabiyot bilan qiziqgan, do’mbra chertishni allakachon o’rganib olgan shoirlarning doston aytishuvlarida qatnashib ulardan parchalar o’rganib olgan edi. Ko’pkaritozlik qilib yurganida dostonchilarni ko’p tinglar edi, dostonchilikka bo’lgan xavasi oshdi, termalar va doston bo’laklarini o’rganib do’mbra bilan kuylab yurdi deyiladi. 30 yoshida otasi vafot etgach oilani boqish fakat Nurmuxammad gardaniga tushib koladi, Nurman ayrilikning achchik damlarida soz va do’mbraga ko’prok berildi. Og’ir mehnat, qashshok turmush,

cheksiz ekspluatatsiya zulmlarini badiiy ifodalar bilan kuylab, terma asarlar yarata boshladi deb yozadi.

Bobomiz Nurmon shoir deb nom chiqarishi uning o'zi kabi alamzadalar dardini, zolimlarga qarshi qahr-g'azabini el o'rtasida, gurunlarda, saroylarda baralla ochiq-oydin hajvga olishida namoyon bo'lgan. Bobomiz termalar ijod qilish bilan kifoyalaniq qolmay, xayot muammolarini epik ko'rinishda ifodalashga harakat qilgan. Uning "Namoz" dostoni bunga yorqin misol bo'la oladi. 1939-yilda yozilgan xrestomatiyaga ham Nurmon shoir ijodi xaqida berilgan ma'lumotlarda uning avtobiografiyasi, do'mbra termasi va "Namoz o'g'ri" dostoni berilgan

Do'mbra termasidan to'rtlik

Qulog'ing gujimdan, jasading olcha,

Guldirab chiqasan fayzli kecha.

Ulfating seni bordir oltmishcha,

Har maqomga chuguvergin shu kecha.

Majlisga kosogul bo'lgan do'mbram.

Rahmatoxun

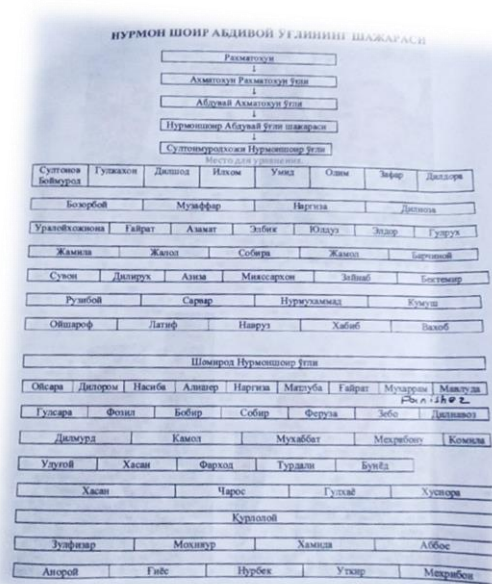
Axmatoxun Rahmatoxun o'g'li

NURMON SHOIR ABDUVAY

O'G'LINING SHAJARASI.

Sultonmrodjon Nurmonshoir o'g'li

Sultonov Baymurod

Annakulova Dildora Baymurotovna

Men Annaqulova Dildora Baymurotovna musiqa san'atida mana bir necha yillardan beri ta'lim berib kelayotgan bo'lsam chin dildan sevib, kasbimga ishonch bilan yondashuvimning sababi ham ayni Nurmon shoir qoni borligidan deb bilaman. San'atga muhabbat va albatta iqtidor ollohning inoyati ila bobo – buvilardan ota onamizga va bizga nasib etadi. Men ilmiy ishlarimda, maqola va tezizlarimda albatta kata bobom haqida takidlayman va bu

menga fahr tuyg'usini beradi.

Oliy ta'lim tizimida xalq musiqa ijodi fanidan talabalarga saboq berar ekanman avvalo o'zimining milliy musiqa merosimizga hurmat va ehtirom ko'rsatish lozimligini va albatta qardosh halqlarning milliy san'atlariga ham o'zbekona e'tibor va ehtiromda bo'lishlarini bot – bot takrorlayman. Pedagog sifatida Guliston davlat pedagogika universitetida bir necha yillardan beri faoliyat yuritib kelar ekanman. fanlarini o'qitish jarayonida o'zim ham juda katta ma'lumotlarni yana qaytadan o'rganib kelmoqdaman. Mumtoz musiqamizga bo'layotgan e'tibor, musiqiy merosimizni asrab avaylashga qaratilgan amaliy ishlar insonni hursand qiladi.

O'quv faoliyati jarayonida ustoz va shogirdning o'zaro ta'siri o'qitish mazmuni, usullari, shakl, vositalarida o'ziga xos ifodani topadi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'rganish ikki tomonlama faoliyat jarayonidir. Ustoz va shogirdlarning o'zaro bog'liq faoliyati ishlatilgan vositalarga, u yoki bu faoliyat amalga oshiriladigan sharoitlarga, u amalga oshiriladigan muayyan muhitga qarab turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Umuman olganda, ushbu faoliyat usullari pedagogika fani tomonidan o'quv jarayoni usullari sifatida qaraladi

Milliy mumtoz musiqa san'atini o'rganar ekansiz undagi manbaalar va uni kelib chiqishi haqida chuqurlashsangiz har bir qirrasini inson siyratidan olinganini anglab yetasiz. Masalan maqomdagi usullarni olaylik, Usullar maqomlarning tuzilish xarakterini belgilovchi omillardandir. Ularni ajrata olish, maqomlarni qiyofasini to'g'ri tushunishga imkon beradi. Ular muayyan tartib asosida tarkib topgan. Har bir usul o'z nomiga egadir.

Ayniqsa bu borada ustozdan - shogirdga o'tib kelgan xalq an'anaviy ijrochilik maktabi asosiy manba sanaladi. Biz o'tmishda yashab ijod etgan buyuk allomalarimizning tarixiy asarlarida murojaat qilish bilan birga bobokalon sanoatkorlarimiz meros qilib qoldirib ketgan durdonalarni chuqur o'rganib bormog'imiz lozim. Musiqa darslarini sarmazmun va qiziqarli tashkil qilish o'qituvchidan muayyan darajadagi pedagogik va kasbiy mahoratni talab etadi.

Musiqani tinglash, his etish, unda ifodalangan voqelik, obraz va mualliflarning g'oyasini idrok qilish nihoyatda murakkabdir.

Bugun biz yoshlarga o'zbek xalqining buyuk merosi sirasiga kiruvchi milliy musiqa janri. Uning kelib chiqish tarixi va bugungi kundagi ahamiyatini o'rgatib, uqitib borar ekanmiz buy o'lda

aniq ma'lumotlarga, Buyuk ustoz san'atkorlarimiz musiqa merosiga tayanib ish olib borishimiz kerak. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, yoshlarni

umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Yoshlarning ijodiy ishlash faoliyatini samarali rivojlantirish muayyan pedagogik shart-sharoitlarda amalga oshirishni taqozo etadi. Mavzuga doir adabiyotlarni o'rganish va kasb ta'limining tashkil etilish jarayonini kuzatish natijasida quyidagi pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligi yoshlarning ijodiy va mustaqil ishlash faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, degan xulosaga kelish mumkin. Milliy ma'naviyat va ma'rifat yangidan ko'z ochayotgan bir davrda mafkuramizning rivojlantirishda xalqimizning umrboqiy san'at tarixini keng yoritish, musiqa merosimizni o'rganish va sanoatsevar xalqimizga etkazish muhim o'rin tutadi. Ayniqsa bu borada ustozdan – shogirdga o'tib kelgan xalq an'anaviy ijrochilik maktabi asosiy manba sanaladi. Biz o'tmishda yashab ijod etgan buyuk allomalarimizning tarixiy asarlarida murojaat qilish bilan birga bobokalon sanoatkorlarimiz meros qilib qoldirib ketgan durdonalarni chuqur o'rganib bormog'imiz lozim. .

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI.

1. O‘zbekiston prezidenti Shavkat Miramonovich Mirziyoevning 2017-2021 yillardagi 5-ustuvor strategiyasi hamda 2019-yildagi “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha 5-ta muhim tashabbus.
2. O‘zbekiston milliy ensoklopediyasi
3. Asliddin Nizomov. The history and theory of Shashmakom. “Dushanbe”.Adib. 2016.
4. Abdullaev R.S. Obradovaya muzyka narodov sentralnoy Azii. - T.: Fan, 1994.
5. Народное искусство Таджикистана. Традиционные ремесла и промыслы. Ред. Р. Масов Составители: Масов Р., Юнусова Н., Додхудоева Л. - Душанбе, 2011.
6. Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. Книга четвертая. – Душанбе, 2014.
7. Нурджанов Н., Кабилова Б. Музыкальное искусство Памира. Книга пятая. Душанбе, 2015.
8. Сайнаков С.П. Вклад дореволюционных русских исследователей в изучении этнографии горного Бадахшана (Памира): дисс... канд. исторических наук. – Душанбе, 2015.
9. O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi „ Musiqaning elementar nazariyasi” Toshkent.
10. В.Х. Madrimov. „O‘zbek musiqasi tarixi”. O‘quv qo‘llanma. – T.: „Barkamol fayz media”, 2018.
11. Davron Qodirov „An’anaviy qo‘shiqchilik”. Toshkent. „Iqtisod – moliya” 2007.

12. Q. Maqsetov “Dastanlar, jirawlar, baqsilar” Nokis 1970-yil.
13. Q. Maqsetov “Qaraqalpaq baqsi jirawlari” Nokis 1983-yil .
14. Razzoqov. H. To’ra Mirzaev. Sobirov O, Imomov K. O’zbek xalq og’zaki poetik ijodi. T., 1980.
15. O’zbek xalq qahramonlik dostoni. Toshkent, Sharq nashriyoti - 1998.
16. Dastagul. Uzbekskoe narodnoe tvorchestvo. Dastanы. Tashkent, 1965
17. A. Allamuratov, O. Dospanov, G. Tlew muratov “Qaraqalpaqsha korkem oner atamalarinin sozligi” Nokis 1991-yil .
18. J. K. Rasultaev “O‘zbek dutor ijrochiligi tarixi” Toshkent 1995-yil.
19. Зарофов Х. Т. К изучения узбекского народного эпоса. Вопросы изучения эпоса народов СССР. – М., 1958.
20. Беляев В., Успенский В. Туркменская музыка. Т. 1. 2-е изд. Ашхабад, 1979.
21. Yormatov I. Folklorizmlarning tipologik xususiyatlari. O’zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1982. № 2.
22. Folklor an’analari haqida mulohazalar. O’zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1968.
23. НАРОДНАЯ МУЗЫКАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА ТУРКМЕНИСТАНА КАК ПРЕДМЕТ ИЗОБРАЖЕНИЯ В АЛЬМАНАХЕ «АЙДИНГ-ГЮНЛЕР»
А.О. Бурцева Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. 2022. №

Internet saytlari.

1. www.Wecipediya.com
2. TYUP.NET
3. <https://sciencecentrum>.
4. www.ziyo.uz
5. www.uzlibrary

Mundarija.

- 1. Markaziy Osiyo xalqlari musiqa an'analari.....**
- 2. An'anaviy musiqaning tarixiy rivoji. Ibtidoiy jamiyatga oid ijod shakllari va musiqa ijodiyotining kelib chiqishi.....**
- 3. Tojik xalq musiqa an'analari.....**
- 4. Pomir musiqa an'analari. Cholg'ular hamda o'ziga xos kuylar.....**
- 5. Qozoq xalq musiqa an'analari.....**
- 6. Qozoq kasbiy musiqasi. Janrlari. Cholg'ulari.....**
- 7. Turkman xalq musiqa an'analari.....**
- 8. Turkman kasbiy musiqasi. Janrlari. Cholg'ulari.....**
- 9. Uyg'ur xalq musiqa an'analari Janrlari. Cholg'ulari.....**
- 10. Qirg'iz xalq musiqa an'analari.....**
- 11. Qirg'iz Qirg'iz milliy musiqa cholg'ulari.....**
- 12. Qoraqalpoq xalq musiqa an'analari.....**
- 13. Qoraqalpoq kasbiy musiqasi. Janrlari. Cholg'ulari.....**
- 14. Muallif hulosasi.....**
- 15. Testlar.....**
- 16. Glossary.....**
- 17. Foydalanilgan adabiyotlar.....**

